

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1961

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 77. ÉVF. 2. SZÁM 129—222. 1. BUDAPEST, ÁPR.—JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, JÓBORU MAGDA, KOVÁCS MÁTÉ, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, SZEKERES PÁL, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, S. VINCZE EDIT, a történettudományok kandidátusa, az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének munkatársa, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, TAKÁCS BÉLA könyvtáros, DÜMMERTH DEZSŐ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, CSATKAI ÉNDRE Kossuth-díjas, a soproni Liszt Ferenc Múzeum főigazgatója, BALÁZS SÁNDOR, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, SZABOLCSKA FERENC, az Országos Műszaki Könyvtár osztályvezetője, BARABÁSI REZSŐ, az Állami Gorkij Könyvtár igazgatója, RADÓ GYÖRGY tudományos kutató, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MOLNÁR NÁNDOR tudományos kutató, DEZSŐ LÁSZLÓ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, BECK OSZKÁR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, V. WALDAPFEL ESZTER, a történettudományok kandidátusa, az Országos Pedagógiai Könyvtár igazgatója, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, KERESZTURY DEZSŐ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TOMBOR TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HAVASI ZOLTÁN, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RÓZSA GYÖRGY, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, DÖRNYEI SÁNDORNÉ, az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ munkatársa, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TARDY LAJOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA, a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, HERNÁDY FERENC, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, H. Izsó LIVIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa.

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszám: egyéni előfizetésnél 61 257, közületi: 61 066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlára).

KÓHALMI BÉLA

A bibliográfia rangemelése

— Szemle irodalomtudományi bibliográfiák felett —

I.

Nagyobb nyilvánosság előtt ritkán esik szó a bibliográfiáról, pedig ennek problémái a mi társadalmunkban olyannyira aktuális tudományszervezés kérdéseitől nem választhatók el. Izgalmas vállalkozás volna azokkal a válságjelenségekkel foglalkozni, amelyek az irodalom áradása következtében a rendező, egybehangoló, az áttekintés megkönnyítésére hivatott bibliográfiára is jellemzők. Mert nemcsak az irodalom áradásáról kell beszélnünk, hanem a bibliográfiák áradásáról is, hiszen a lezárt és önálló alakban vagy folyóiratokban „rejtett” alakban megjelenő bibliográfiák évente száz és ezer számra jelennek meg, s ezek a bibliográfiák a „*ki nem használt tudás*” fenyegetésével nyugtalanítják a szaktudósok biztonságérzetét.

Ma minden nagyobb összefoglaló szakbibliográfia, minden bibliográfiai apparátussal rendelkező nagy alapvető kézikönyv, minden — a kezdő kutató számára készült — kalauznak szánt bibliográfia előszava azzal a panasszal kezdi, hogy szaktudománya területén a helyzet nyomasztó. A tavaly megjelent *Bücherkunde für Germanistik* [1] c. fiatal kutatók számára készült bibliográfia is ezzel kezdi: felpanaszolja, hogy az áttekintést nyújtó, összefoglaló *Jahresbericht*-ek megjelenése évtizedek óta akadozik, a német irodalom monumentális bibliográfiájának, a *Goedeke*-nek új kiadása vonatottan halad előre, „kisebb terjedelmű segédeszköz szerkesztésére nem akad vállalkozó”.¹ Ám ez a kalauz is közel kétezer címet tár a kezdő elé, s amialatt a könyve készült, megjelenik PYRITZ—RAABE nagy *Goethe*- és VULPIUS nagy *Schiller*-bibliográfiája.

Hasonló a helyzet más tudományok területén is. Érdemes volna elemezni a szaktudósok panaszait, akik már nem képesek arra, hogy megvizsgálják a saját feladatuk körén kívül eső eredményeket a szomszéd tudományok területén, noha vizsgálódásaik számára létfontosságúak. Szakfolyóiratok figyelése, szakbibliográfiák tanulmányozása, a referáló folyóiratok testes köteteinek elolvasása kutatásra fordítható idejük javarésztét falja fel. Kényszerűségből szűk kutatói területen mozognak. A határterületeket kellene figyelniök, de az itt jelentkező eredményeket is csak a maguk elé tűzött feladat szempontjából használják fel, pedig ezek az eredmények új tudományágak keletkezését készítik elő. Így áll elő az a helyzet, hogy „*egyre kevesebbről egyre többet tudunk*.” És noha ez a megállapítás olyan tudós magatartást jellemez, amely részlet-

¹Johannes HANSEL, e bibliográfia szerkesztője nem vett tudomást Josef KÖRNER *Bibliographisches Handbuch des deutschen Schrifttums* (1949) c. munkájáról, amely ugyan nem helyettesíti *Goedekét*, de hiányait pótolja, és 1830-tól 1940-ig ad annyira-amennyire kielégítő áttekintést.

kutatások tekintetében jelentős eredményeket mutathat fel, mégis panasz, mert benne van a szintézis, az összefoglalás hiányának felvetése. HARMATTA professzor vetette fel a moszkvai orientalisztikai kongresszusról szóló beszámolójában, hogy a kongresszusok feladata volna áttekintést adni a tudományuk területén folyó kutatások mai állásáról. Hasonló panasz elhangozhatott volna a Modern Nyelvek és Irodalmak Nemzetközi Egyesülete által 1957 nyarán Heidelbergben megtartott VII. Kongresszus után is, amelyen 73 irodalomésztétikus és nyelvész 13 ország képviselőjében stílus- és formaproblémákkal foglalkozott. Az erről a kongresszusról 1959-ben megjelent 510 lapos, lexikon formájú testes kötetben (*Stil- und Formprobleme in der Literatur*) [2] hiába keresünk bármiféle összefoglalót; csak az elhangzott előadások kurzakonkénti csoportosítását feltüntető tartalomjegyzék — élén az elvi és módszertani előadásokkal — ad hozzávetőleges képet arról, milyen témák foglalkoztatják a nyugati világirodalom tudósait. A *Science in progress*, *Progrès dans la science*, *Forschungsberichte* s hasonló című bibliográfiák vállalják valaha, és elvétve vállalják még ma is ezt a feladatot, de egyre ritkulnak, vagy egyre késedelmesebbek.

A tudósok panaszaival egyre sűrűbben foglalkoznak maguk a bibliográfusok is a dokumentáció szakfolyóirataiban. Könnyű ezeket csokorba gyűjteni. Előre kell bocsátanom, hogy mindvégig a szakbibliográfiáról beszélek. Amióta a bibliográfia — különösen a század eleje óta — iparszerű vonásokat vett fel, egyre több köztük a monoton jegyzék. Nagy és szorgalmas munkával hatalmas védőgátakat építenek az irodalom özönvíze ellen, de mesterséges tavaikkal nem tudják megakadályozni az irodalom elsekélyesedését, amelyre már HARNACK figyelmeztette a tudomány jövőjéért aggódókat. Bibliográfusaink nem rostálnak, nem értékelnek, határtalan gyűjtőszennvedéllyel, — valóságos „Konzervierungs-panik” megszállottjaiként hordják egybe mindazt, amit bárhol találnak. Csak a könyvek és folyóiratcikkek közelébe viszik el a kutatót, de nem alkalmazkodnak a kutató különleges igényeihez. Nem adják tükrét a kutatás mai állásának, az „état présent”-nak, nem figyelmeztetnek a problémákat felvető tanulmányra vagy monográfiára, elfelejtik, hogy az irodalomtörténet nem csak a művek, sokkal inkább az eszmék, elméletek története. A vitakérdéseket nem veszik észre, nem szembesítik az egymással vitaközöket. A bibliográfusok — így — szinte maguk mélyítik el azt az árkot, amely a merőben csak rutinnal és a szabványok pontos betartásával készült bibliográfiát az alkotó vizsgálódástól, a megjelenítő ábrázolástól — a tudomány legmagasabb teljesítményétől elválasztja.

Éppen egy könyvtáros — Georg LEYH, [3] a német könyvtárosok great old man-je — figyelmezteti a könyvtáros-bibliográfusokat, hogy a megszokottá vált rutinmunkával készült „minden bibliográfia és forrásgyűjtemény csak segédmunka, s itt nem használ a tiltakozás. Az ábrázolás összefoglaló formája nélkül nincs tudományos hagyományozódás”. És ez a figyelmeztetés szól a szerkesztésben a bibliográfusokkal együttműködő tudósoknak is. A kutatás mai helyzete magas igényeket támaszt velük szemben. A részletkutatás igényeit figyelembe vevő, a vitaközöket szembesítő, a lényeges kérdésekre ügyelő bibliográfia, a teljesség mániájával leszámoló bibliográfia értékben, jelentőségben megközelítheti az alkotó munkát, ha a bibliográfus a szaktudomány fegyverzetével rendelkezik, ha valóban elemző, ha nem csak magyarázó, de valóban kritikai is. Ha annotál, ha egyes címeket megbecsül és kiemel, és annotációi atmoszférát teremtenek a könyvek címei körül, ha valóban a

kutatás krónikája és áttekintést ad, ha a részletek iránt *érzékeny műszere* a kutatásnak. Ha olyan érzékeny műszer, mint egy spektrofotométer. Sietek a rámutatással: vannak ilyen érzékeny műszerek, — a bibliográfiák között is, ha a számuk még nem is nagy —, de ezek többségükben már nem egy ember erőfeszítései. Kollektív munka eredményei, és már nem könyvcím-metropolisok. (A spektrofotométerek és más hasonló mai műszerek is kollektív munka eredményei.) Ezek a tudományos nyersanyag mai szétszórtsága idején — amikor a részletkutatások hiánytalan követése az egyedi kutató számára már nem lehetséges — számolnak a vitapontok iránt érdeklődő kutató igényeivel. Ilyen bibliográfiákra szeretném itt felhívni a figyelmet. Szinte kivétel nélkül az utóbbi évek termékei.

Amit a követelmények között felsoroltam, mindezt a sokat egyetlen egy fajtája a bibliográfiának nem egyesítheti magában. Ezeknek új műfajok vagy az ősműfajok átalakítása felelhet csak meg.

Az új igényekhez való alkalmazkodás jelentkezik pl. olyan régen bevált fajtájában a bibliográfiának, mint az *irodalmi szemle* vagy *beszámoló*. A szemle, a beszámoló egy rövidebb vagy hosszabb korszak irodalmáról, egy tudományban vagy csak egy tudományágazatban elért eredményekről, elméletek alkotóiról. Ősformája irodalomtörténetírásunk kezdetén a régi könyvek ajánlásában vagy előszavában megjelenő irodalmi áttekintés, az elődökkel való kapcsolat keresése. XIX. századi formája a már említett *Jahresbericht*, *Years work* címkezdettel ismerős áttekintés. Műfaji szempontból az már mellékes itt, hogy ezek a beszámolók a kutatás elaprózódása folytán a szakemberek egyre nagyobb számának közreműködését kívánják. Ez tudományszervezési kérdés. Az irodalmi szemle műfaján ma új vonás jelentkezik: megjelenik a *nagy téma*: egy hosszabb időszak, egy „nagy” század irodalma feletti áttekintés; egy írói csoport magatartása egy történelmi helyzetben; egy nagy egyéniség, egy szellemóriás inspirációinak, szellemi fejlődésének vizsgálata a vállalkozás tárgya. De bármelyik is ezek közül: a kort jellemző filozófiai és irodalomtudományi témák a dominálók bennük és nem a kronológia.

II.

A „nagy téma”

Ernst Moritz MANASSE *Bücher über Platon* [4] című 1957-ben megjelent szemléje a PLATÓN-kutatás utolsó évtizedében felmerült viták központjába viszi az olvasót. Tizenhárom — 1945 és 1955 között megjelent — tanulmány, köztük kétkötetes vagy 300—400 lapos német monográfiáról ad beszámolót, s ezek — nem nagy számuk ellenére is — pontosan megmutatják, hol tart ma a PLATÓN-megértés a nyugati filozófusok körében. MANASSE beszámoló-sorozatára készül, terve szerint a német tanulmányok után angol és francia művek is sorra kerülnek. Noha kritikai szemle, finoman megvont határvonallal gyengíti le a kritika kontúrját. Ezt írja: „Aki ilyen szemlét ír, nem állhat ki pártok felett álló bíróként. Ilyen szerep filozófiailag lehetetlen. A bíráló munka egy formája annak a fáradozásnak, hogy egy adekvát PLATÓN-megértést érjünk el. És ebben a fáradozásban a bíráló egészen az ellentmondásig egynek érzi magát az általa megbírált művek szerzőivel.” Ilyen óvatosan csak

az a bíráló szokott beszélni a munkájáról, aki maga is résztvett a vitában, s aki az *üldözendő szerénységnek* azt a bűnét is elköveti, hogy saját tanulmányát kirekeszti a vitából.

Kritikai szemléletének bizonyosságát adja MANASSE akkor, amikor a tanulmányírókat három csoportba osztja. Az első csoportba sorolta azokat, akik a klasszikus filológia táborából jöttek, amire abból következtet, hogy — közülük többen — tanúságot tesznek arról, hogy WILAMOWITZ—MOELLEN-DORFF nagy PLATÓN-műve nagy hatással volt rájuk. A második csoportba azokat sorolta, akik egy új PLATÓN-megértést készítettek elő és pedig a klasz-szikus filológia új feladataival kapcsolatban. Ez a filozófiai újraeszmélés jelentkezik abban az irányzatban, amelyet a 20-as években bizonyos jogosult-sággal egzisztencialista filozófiának nevezhetünk (JASPERS, HEIDEGGER és tanítványaik). A harmadik csoportba azokat, akik más tudományos vagy filozófiai tradícióhoz kapcsolódnak és pedig mint egyének és nem egy iskola vagy szellemi közösség képviselői. Külön vette a nehezen besorolható műveket, ezek — ha valaki mindenképpen be akarja őket sorolni — besorolhatók a három csoport valamelyikébe. A csoportosítás maga egy formája a tájékozta-tásnak; arra szolgál, hogy az olvasó eligazodjék a vitapartnerek között, elárul egyet-mást a vitatkozók társadalmi háttéréről, és ez fontos adat, LENIN ezt követeli a bibliográfiától. Erőskritikai fegyverzetéről tanúskodik MANASSÉ excur-siója az első világháború utáni PLATÓN-irodalom előzményeiről; hogyan lesz PLATÓN NIETZSCHÉN keresztül eleven hatalom a német szellemi életben, hogy lett később jelentősége annak is, hogy PLATÓN-t az új-kantiánusok KANT előfutárjaként vállalták, és hozzáteszi, hogy ma már senki nem tartja szükséges-nek, hogy az új-kantiánusok PLATÓN-magyarozatával vitázzék. Ismerteti a GEORGE-kör vitáját a NIETZSCHE-adta PLATÓN-képpel, hogy gúnyolódtak GEORGE tanítványai WILAMOWITZ—MOELLEN-DORFF *Platón életrajza* fölött, élesen látva a WILAMOWITZ által képviselt historizmus megértő képességének határait. Mégis az történt — írja MANASSE — hogy WILAMOWITZ fontos ered-ményei közül nem egy összeolvadt a GEORGE-körtől eredő PLATÓN-képpel. (MANASSE WILAMOWITZ-nak a *Hetedik Levél* valódisága melletti sikeres sikra-szállását említi.)

A nagy téma: egy jelentős író, egy kiemelkedő szellem fejlődésének vizsgálata, inspirációi forrásainak kutatása szükségképpen nagy irodalom fel-használásával, évtizedeken át folyó viták eredményeinek felülvizsgálásával jár együtt. A vizsgálat nem érheti be egyedül a szövegmagyarázattal. A kép kialakításához számba kell venni a társadalmi háttér ezernyi vonatkozásait, mindazt, ami a rokontudományok irodalmából felhasználható. Az új ábrázol-ásba beleolvad a felhasznált irodalom kritikája. Előáll egy elegyes formája a monográfiának: az előadás és a kritikai irodalmi szemle. Ilyen elegyes formája a bibliográfiát nemcsak felhasználó, de valósággal kiélő monográfiának Paul RENUCCINAK, a strassburgi egyetem professzorának 1954-ben megjelent műve: *Dante disciple et juge du monde Gréco-Latin*. [5] RENUCCI a dantológia hatalmas bibliográfiai apparátusára támaszkodik. Nagy szó ez, mert a DANTE-biblio-grafiának csak egyik — nem is legterjedelmesebb — forrása, a MAZZI és PAS-SERINI-féle, amely tíz év DANTE-irodalmát adja a múlt század végéről, egy-maga 4390 címet tartalmaz. E fölött a kétségbeesítő bőség felett RENUCCI maga is évődik. Elmondja, hogy az irodalomban való böngészés közben rá-bukkant arra, hogy a Paradicsom XXI. énekének 121—123. sz. terzinája, a Pietro PECCATORE-tól szóló (BABITS Mihály fordításában így hangzik:

*Damjáni Péter voltam e tanyában ;
és Bűnös Péter az Adria mellett,
Miasszonyunknak híres otthonában.)*

vagy húszféle magyarázatot kapott, s így elképzelhető, hogy a válaszok és viszonyválaszok erről a *három sorról* tekintélyes repertóriumot tesznek ki, márpedig ezek nem is a legvitatottabb verssorok.

RENUCCI maga is növeli a DANTE-bibliográfiák számát. Nem csak úgy, hogy könyve végén 600 tételt tartalmazó bibliográfiáját adja az idézett, tehát felhasználható irodalomnak, de ezt megtézi még a fejezetekhez tartozó vitairódalommal is, amelyet nem foglalt jegyzékbe. RENUCCI tanulmánya szinte teljességgel felmarkolja DANTE klasszikus inspirációjának motívumait, a DANTE-t magyarázó párbeszédnek tartalmát, és a száz év óta máig tartó vitatkozást tükrözi a témák és vitapontok szerint tagolt bibliográfia.

Könyve első részében összefoglalását adja annak, hogyan alakult ki tanítómestereinek, a műveknek, vándorlása és száműzetése éve alatt folytatott studiumainak alapján DANTE klasszikus műveltsége, a második részben szintézisét adja annak, hogyan magyarázta DANTE a görög—latin világot, hogyan öltött ez a magyarázat költői formát műveiben, főleg az *Isteni Színjáték*-ban. Arra törekedett, hogy az egyetemes történelemtől szóló tanításból, amelyet a *Divina Commedia* magában foglal, kiemelje azt, ami az antik pogányságból való. Nem azért, hogy seregszemléjét adja a témáknak, hanem hogy végleg megállapítsa: DANTE OROSIUS és SZENT ÁGOSTON után új magyarázatát akarta adni az antik világnak, új értékrendjét: a humanizmusét, úgy, ahogy a *De Civitate Dei* előkészítője lett a középkor szellemi és erkölcsi rendjének. „Csodálatos és szinte hihetetlennek látszik — írja RENUCCI —, de a hatalmas DANTE irodalomban ilyen szintézis nem található. Erről a nagy témáról csak rövid értekezések és előadások jelentek meg, amelyek legfeljebb csak rezüméjét adják az idetartozó főbb problémáknak.” RENUCCI könyve már készen volt, amikor kezébe került Augustin RENAUDET nagy (576 lapos) 1951-ben megjelent *Dante humaniste*-je. Ezzel — és ez nagy kára művének — már nem foglalkozhatott. RENUCCI csak annyit mond róla, hogy RENAUDET a keresztény humanistát látja DANTE-ban, s az ő — más perspektívából megrajzolt — DANTE-képe amazétól szembetűnően különbözik. A két mű szembesítése a dantológia jövőbeli feladata. A bibliográfus tiszte rámutatni arra, hogy RENUCCI a DANTE-kép megalkotásával együtt összefoglalását adja több mint fél évszázad DANTE-irodalmában lezajlott vitáknak. A feladat köre olyan nagy, hogy előadása symposiuma lett a DANTE-irodalom nagy és kis témáinak. RENUCCI bevallja, azt hitte — munkájára való felkészülése közben —, hogy elkerülheti, hogy belemerüljön a DANTE-irodalom óceánjába, amelybe negyedszázad óta évente legalább 3—400 újabb DANTE-tanulmány szóáradata ömlik. Be kellett látnia, hogy ezt nem teheti meg. Hogyan is támaszthatta volna alá az általa elfogadott magyarázatokat a megszemélyesített „Filozófia” és a Donna Gentile problémájában; olyan kérdésben, hogy mint tükröződik a középkori kultúra vagy százada katolikus filozófusai, AQUINÓI TAMÁS, BONAVENTURA hatása DANTE világképében; olyan kérdésben, hogy volt-e ős-Commedia; olvasta-e DANTE ARISTOTELES *Politica*-ját és *Poetica*-ját; mi köze az Inferno erkölcsi rendjének az aristotelesi erkölshöz; mikor kezdett bele a *Commedia* írásába, mik a *De Monarchia* forrásai, és hogyan adjon „végleges” magyarázatot a dantológia egyik főtémája, VERGILIUS szimbolikus személye kérdésében, ha

nem bizonyít, ha a múlt és jelenbeli dantológusokkal szemben nem igazolja magát. RENUCCI, aki bejárta a szövegmagyarázatok labirintusát, fonalat ad a DANTE korában kutató kezébe, és ez megbecsülendő teljesítmény. Más kérdés: elvégezheti-e egyetlen egy kutató ilyen nagy tömegű irodalom kritikai rostálását megbízható módon. A dantológia feladata számonkérni RENUCCI-tól, hogy nem használta fel bőségesebben a DANTE kora vallási mezbe öltözött társadalmi harcairól szóló irodalmat, hiszen DANTE katedrális a bűnös egyházat keményen bíráló eretnekek szavától visszhangos.

Amerikai egyetemek irodalom-professzorai D. C. CABEEN professzor vezetésével a francia irodalom kritikai bibliográfiájának megalkotására vállalkoztak oly módon, hogy a francia irodalom történetét korszakokra osztva az egyes korszakok irodalmának kritikai áttekintését egy-egy professzori munkaközösség vállalta. A még befejezetlen bibliográfia-sorozatból 1947-től máig három kötet jelent meg. Az első a középkori francia irodalom, a második a XVI. század francia irodalmának kritikai bibliográfiája. A XVII. század irodalmáról szóló kötet még nem jelent meg. A sorozat közös címe: *A critical bibliography of French literature*. [6]

A sorozat második kötetével, a XVI. századot tárgyalóval fogok foglalkozni azért, mert egyidőben került kezembe egy ugyancsak e század francia irodalmával foglalkozó régi típusú bibliográfia, Alexandre CIORANESCO *Bibliographie de la littérature française du seizième siècle* [7] c. műve (1959), s így alkalom adódik tanulságos egybevetésre. Tanulmányom szerkezetébe ugyan a CABEEN-féle bibliográfia illik bele, nemcsak azért, mert valóban kritikai bibliográfia; főként azért, mert egy nagy, jól egybehangolt kollektív munkája eredményeként a bibliográfia új vonásai jelentkeznek benne. Ahhoz azonban, hogy kiemelhessem a CABEEN-féle munkaközösség bibliográfiájának vonzó tulajdonságait, foglalkoznom kell CIORANESCO bibliográfiájával. Mind a kettő beszámol arról, amit a francia irodalom nagy századáról — a „francia reneszánsz” századáról — szinte napjainkig terjedően publikáltak, de összehasonlításuk felveti a kérdést: e két „working bibliography”, e két valóban jó munkaeszköz közül — melyik kedvesebb a mai kutatónak?

CIORANESCO — egy *Ariosto Franciaországban* c. mű szerzője — bibliográfiája a bevált régi LANSON-típusú bibliográfia azzal a többlettel, hogy LANSON szakcsoportosítását tovább finomítva egyetlen egy század irodalma felett ad áttekintést. A LANSON-típusú bibliográfiába minden olyan forrás és feldolgozás belekerül, amely a történelmi környezetről alkotandó körképet hasznosan kiegészítheti: az udvar, a diplomácia, az intellektuális élet központjai — a szalonok, akadémiák, Páris — a nők, az oktatásügy, a külfölddel való kapcsolat irodalma. L. SAULNIER, a Sorbonne tanára bocsátotta útjára CIORANESCO bibliográfiáját, s bevezető írásában elmondja, hogy az volt a cél: feltárni a kutatás számára minden zugot; felvonultatni minden eseményt és személyiséget, bemutatni az egész társadalmi hátteret. Mit vegyen tel a bibliográfus? — kérdi. A XVI. század kutatóját érdekelt egy elemi számtankönyv, a XX. sz. kutatóját már nem. A XVI. század humanistái nem ismerték a tudományos területek határait; egybefogták a tudományokat, étvágyuk általános volt. Ide vette tehát ERASMUST is, mert a XVI. sz. francia kultúra iránt érdeklődő nem mellőzheti. A század nagyjairól mindent együtt talál a kutató, amit a kiadott és felkutatott forrásanyag és irodalom 1950-ig feltárt. Ha MONTAIGNE-ról van szó, családja, jelleme, otthona, egészsége, utazásai, bírói és politikai tevékenysége, barátai, az antikvitás iránti

érdeklődése irodalmát, a műveit, filozófiai, pedagógiai, orvosi nézeteit, nyelvét, stílusát, hatásait elemző írásokat, mind mind összefogja.

MONTAIGNE-ről 731, RABELAIS-ról 856, RONSARD-ról 655 tételt talál benne kutató az egész bibliográfia 22 000-re menő tételéből. A nagy áttekintést igénylő, a visszakereső, a hiteles szövegű forrásra visszalapozni kívánó kutató számára nélkülözhetetlen segédeszköz, de vajon nem zavarja-e ez a *bőség* a még tisztázatlan problémák iránt érdeklődő kutatót?

Állítsuk ezzel szembe a CABEEN-féle munkaközösség kritikai bibliográfiáját a XVI. század francia irodalmáról. A két szerkesztőn (CABEEN és SCHUTZ) kívül 26 amerikai egyetem 36 professzora szerződött itt az együttes munkára. Valamennyien „seizièmiste”-ek. Nekik is módjukban állott volna az affajta teljesség elérése, amit CIORANESCO megközelített, — hiszen 550 periodikát és forrásgyűjteményt dolgoztak fel, de nem törekedtek erre: a legjobb tanulmányokban rejtőző értékeket hozták felszínre, s hogy erről meggyőzzék a kutatót, hogy a kutató ne kényszerüljön minősítő indikációk hiányában bizonytalan módon választani, kritikájukat 12—25 soros annotációkban formálták meg. Csak azt az információs anyagot vették fel, ami — ítéletük szerint — fontos lehet a specialista számára, és következetesen rámutattak arra — bármely korbeli adatról legyen is szó —, ami maradandó értékű.

Az együttes munkájának jelentőségét tehát az annotációk adják meg, és itt érdemes egy perenyit időzni. Az annotációk bizonyosságot adnak arról, hogy a válogatás az irodalomban felvetett problémák *vitaanyagára* helyezi a súlyt. Nyolc tanulmány annotációja foglalkozik a platóni ideáknak a Pléiade-költőire gyakorolt hatásával. A tanulmányok hosszú sorát elemzi, hogy eligazodjunk abban az idestova félszázados vitában, amely LA BOÉTIE *Discours de la servitude volontaire ou Contr'un* szerzősége és az elveszett eredeti és MONTAIGNE-nek tulajdonított interpoláció körül kerekedett. Az antik örökség hatásának egy kutatója felveti a kérdést: Tudott-e RONSARD görögül? A kérdés feltevője (ÉTIENNE) úgy válaszolt, hogy „nem”. Egy nyolc évvel később megjelent tanulmány (James HUTTON-é) lerombolja ÉTIENNE álláspontját. Az annotáció így tájékoztat erről a tanulmányról: „Forrásokon alapuló csodálatos rekonstrukció: körültekintő és metszően éles: mintájául szolgálhat mindazoknak, akik egy költő munkáját ihletük forrásanyaga alapján vizsgálják.” Az annotációk felelnek egymásnak. A címek körül atmoszféra támad, egy átforrósodó szeminárium beszélgetés résztvevői vagyunk. Akad ezekben a csattanós elevenségű párbeszédekben leleplezés is. Gustave CHARLIER *Ronsard au XX siècle avant Sainte-Beuve* c. tanulmányában megírja, hogy Violet le DUC egy 1822-ben megjelent munkájában újra felfedezte és hirdette RONSARD nagyságát. SAINTE-BEUVE, aki ezt a tanulmányt ismerte, nem említi soha, hogy a maga számára biztosítsa az újrafelfedezés érdemét. Az annotáció így ítéli meg ezt a közlést: „meggyőző”.

A kutató arról a pontról akar elindulni és onnan tovább jutni, ahová az előtte járó kutatók eljutottak. A nagy életekről, jelentős egyéniségekről szóló irodalomban így tíz-húsz évenként szinte szabályosan jelentkeznek a kutatástörténeti összefoglalók. Rövid állomások ezek, de a kutatónak érdemes kiszállni, megállni, tájékozódni. A RABELAIS-kutatás többszázados munkájából hét ilyen szemlét elemez a CABEEN-féle együttes bibliográfiája. Kritikáját adják a kritikának.

A kutatási főtémák szerint fejezetekre osztott bibliográfiához bő és gondos index készült, szótárszerűen vegyesen tartalmazva névmutatót, tárgy-

szavakat, földrajzi neveket, intézmények neveit. A század költőinek és íróinak névmutatóját olyan bontásban kapjuk, hogy könnyen rálapozhatunk pl. a bibliográfiai jellegű vagy a műveket elemző tanulmányokra, a kutatástörténeti szemlékre vagy a centenáriumi gyűjteményes anyagára.

A CABEEN-féle bibliográfia szerkesztésének technikájáról érdemes néhány szót mondani: angol, francia, német, olasz, latin és kis mértékben holland irodalmat talál benne a kutató. A válogatás és az annotációk megírása feladatát az együttes tudósai fejezetenként egymás között készülségük alapján osztották fel, de ítéleteiket nem légüres térben hozták meg. Nézeteltérés esetében a szerkesztőket konzultálták. Egymásnak ellentmondó megállapításokra nem akadtam. Úgy vélem, elgondolkoztató ez a sikeres együttműködés.² Vajon a mi reformkori nemzedékünk nem érdemelne-e meg egy kritikai bibliográfiát?

Maurice BOUCHER, a Sorbonne professzora szemlét tart 1959-ben megjelent könyvében (*La révolution de 1789 par les écrivains allemands, ses contemporains*) [8] afölött, hogyan ítélték meg a nagy német klasszikusok és a klasszikus filozófia nagyjai, a nagy francia polgári forradalom kortársai, KLOPSTOCK, WIELAND, HERDER, SCHILLER, KANT, FICHTE és GOETHE a forradalmat. A téma fontos és izgalmas ma is. A német klasszikusok forradalom alatti magatartása testes monográfiákban tornyozódott már fel, de a tanulmány — nagyon helyesen — ezrel válogatással azokra a jelentősebb művekre támaszkodik, amelyek csak az első a kérdéseel foglalkoztak, de visszamegy a forrásokra, a klasszikusok írásaiban, naplóiban, leveleiben megnyilvánuló tépelődések dokumentumaira. A forradalom drámai eseményeire pontosan reagáló imaginárius filmet kapunk. Eseményről eseményre változó arckép-sorozatot kapunk, s az arcokon kirajzolódik a történelmi szkepszis. Hajlandók voltak elfogadni a forradalomnak az egész emberiség jövője szempontjából fontos tartalmát, de hogyan lesznek mégis ezek — a nagyok — a kétségbeesés martalékai, és hogyan bontakozik ki ebből a kétségbeesésből a remény, hogy a forradalom mégis jó gyümölcsöket terem az egész emberiség számára. BOUCHER szemléje (vue d'ensemble-je) nem láttatja szembetűnően a bibliográfiai csontvázat, amelyre a hús-vér mondanivaló került — 13 monográfiára és 50, a klasszikusok magatartásáról árulkodó eredeti iratokra támaszkodik —, de teljességgel betölti a bibliográfia funkcióját.

Egy nagy francia kritikus utóéletével és személyével foglalkozik Jean BONNEROT, a párizsi egyetem könyvtárának igazgatója *Un demi-siècle d'études sur Sainte-Beuve* [9] c. munkájában, amelyről azt mondja, hogy retrospektív bibliográfia is, de egyben tükre a SAINTE-BEUVE kutatás mai állásának. 1904—1954 között megjelent 900 publikációt elemez nem a szokott módon, annotációkkal kísért könyv- és folyóiratcímekeket felvonultatva, hanem beszél-

² Nem egyedülálló példáról van itt szó. Amerikában és másutt mind sűrűbben akadhatunk az együttműködés ilyen bizonyítékaira. A Modern Languages Association of America megbízásából Thomas M. RAYSOR professzor dolgozta ki egy hosszútávú bibliográfiai sorozat tervét. 1956—1957-ben meg is jelent két kötetben egy olvasmányosan megírt kritikai bibliográfia az angol romantikus és esszéírók munkásságáról. A sorozat a magasabb egyetemi fokozatot elérni kívánók számára készült, ez okból itt nem ismertetem. Kár, hogy szerkesztés, bibliográfiai gondozottság tekintetében — különösen ami az apparátus szinte teljes hiányát illeti — nem közelíti meg a CABEEN-együttes bibliográfiájának színvonalát. Tudós kollektíva gyümölcsöző és példamutató együttműködése a Szovjetunióban vált rendszeressé. A VINITI, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Tájékoztató Intézetének kiadásában megjelenő lapszemle-sorozat referátumait akadémikusok, a tudományok doktorai és kandidátusai írják.

getés formájában. Elemez, kritizál, adataival egészíti ki a megbírált szerzők tanulmányait, és társalgás közben — zárójelben — megemlíti a bibliográfiai adatokat. Pillanatra nem véti el azt a célt, hogy a SAINTE-BEUVE kutatás állásáról adjon helyzetképet. Egy bírálója megjegyzi, hogy ez a módszere a megszokott bibliográfiák fölébe helyezi BONNEROT munkáját. Otthonosan mozog SAINTE-BEUVE világában és kortársai körében. Mintha maga köré gyűjtötte volna a nagy kritikás barátait és ellenségeit, tisztelőit, bírálóit, beleértve a SAINTE-BEUVE magánélete iránt érdeklődő kíváncsiakat. Aki találkozni akar a múlt század közepe francia irodalmi életének személyiségeivel, itt együtt fogja találni őket. Minden érdekli, ami SAINTE-BEUVE-vel összefügg: a fejezeteket is így aprózza el. Századunk első felének SAINTE-BEUVE kiadásai kiadástörténeti elemzésével kezdi (megkapjuk benne *Livre d'amours*-ja kiadástörténetének és a tilalmi időt nem tisztelő két kiadó egymás ellen indított perének történetét), folytatja az egyes művei körüli vitákkal, a történet, a politikus SAINTE-BEUVE körüliekkel. Fejezetet kapnak a barátok, az ellenségek, az életrajzát gondozók és kiegészítők, a munkamódszerét elemzők is. A részletkutatót kézen fogva vezeti a forráshoz. Figyelmes mentora és védangyala a kutatónak, megmondja, melyik közlemény mit ér, hol hagyja cserben a keresőt. Fejezetei élére rövid bevezetést illesztett, itt is beáll a vitatkozó közé; az olvasó érzi, hogy BONNEROT személyes ügyének tekinti, hogy SAINTE-BEUVE-ről helyes vélemény alakuljon ki. Igazi SAINTE-BEUVE tanítványnak bizonyul. Szenvedélyes és olvasmányos. Munkamódszere nem egyeztethető össze a szabály szigorával, hajlékonysága, finomsága kitér minden rendszerezés elől, akár választott mesteréé.

III.

Személyi bibliográfia és életrajzi adattár

Látszólag problémátlan jelenség a bibliográfiák tömegében a *személyi bibliográfia*. Problémátlan abban a szokványos szerkezetben, ahogy Emlékönyvekben, Festschriftekben találkozunk velük. Százával jelennek meg évente. ARNIM, M. *Internationale Personalbibliographie*-jének (1944—1952) második kiadása száznegyven év terméséből merítve kb. 30 000 bibliográfiát ragad ki, pedig „nemzetközi”-nek jelzett munkája erősen német érdeklődésű. Többségük a rutinmunka bélyegét viseli, és ez megbocsáthatónak látszik; ünnepi évforduló alkalmára készültek, az író vagy tudós irodalmi utóéletének előlegeként. Kérdőjelek meredeznek az értékelő elé azonban akkor, ha meg akarja vizsgálni: vajon a többi, a nem alkalomra készült személyi bibliográfia egy-egy lezárt élet, egy nagy egyéniség életmunkájáról eléggé érzékeny műszere-e a kutatásnak; beérheti-e egy feliratos kóoszlop vagy emléktábla szerepével?

Önéletrajz, életrajz, napló, levelezés, kronológia — a művek kronológiája is — és személyi bibliográfia párhuzamosan léteznek; egymás mellett mennek el, és nem vesznek egymásról tudomást. Jól van-e így? Egy jelentős személyiség eredményeit, sikereit, kísérleteit és kudarcát feltáró bibliográfiával szemben igényesebbeknek kellene lennünk. A források adatait, a kronológiát, az életrajz egymásutánját, a hátteret a kortársakkal szállítja a historikus, az önéletrajzot — ha ritkábban is — szállítja az író vagy tudós. Mindezek *együtt* kell hogy érdekeljék a bibliográfust is, beletartoznak abba a szöttesbe, mely együttvéve az írot, életművét, a kritikát és a kortársakat mintázza. Hasznos műszer a

személyi bibliográfia, ha az író utóélete egy szakaszában a bibliográfus az íróra vonatkozó kutatásnak az „état présent”-jét szolgáltatja. Ez még mindig nem jelenti, hogy fény derül az író személyisége kialakulásának történetére, amelyre ugyan csak a vallomást tevő író felelhet meg hitelesen, de ha az író erről nem vallott, vizsgálata a filológia feladata. Nem kétséges, hogy a kutatást éppen ez érdekli. És mert vajmi ritkán fordul elő, hogy az író ezekre a titkokra nem annyira a filológia iránti előzékenységből, mint inkább a vallomás kényszeréből maga derít fényt művészi megformált önéletrajzában, a filológus feladata megállapítani az író személyisége kialakításának állomásait. Hogy milyen önéletrajzokra gondolhatunk ilyen esetben, arra Roy PASCAL birminghami professzor felelt meg a Modern Nyelvek és Irodalmak Nemzetközi Egyesületének 1957-ben Heidelbergben megtartott nemzetközi kongresszusán.³ Igazi önéletrajzra, melynek központja az Én sajátos kialakítása, amelyben az író a vele történt eseményeket nem azért beszéli el, mert megtörténtek, hanem azért, mert hozzájárultak személyisége kialakításához. Ezzel pedig együttjár az élmények hangsúlyozott kiválasztása. A választás ez esetben egészen más, mint mondjuk a történésznél. A kiválasztást meghatározza az a tény, hogy az író, teljesítményei alapján úgy hiszi, saját maga megformálásának útján elérkezett olyan magaslatra, ahonnan kísérleteit, útvesztéseit áttekintheti. Az önmagát magyarázó író önéletrajza ritka jelenség: REMBRANDT — mondja Roy PASCAL — 62-szer festette le magát, alkotása éveiben egy-egy évben többször is. Az önéletrajzíró ezt nem teheti meg. Az igazi önéletrajzok ritkasága folytán nem kívánhatjuk a bibliográfusoktól, hogy olyan kérdésekre is feleletet tartsanak készen a kutató számára, amelyekre csak az író tud felelni, ha ehhez kedve van; a költői én sajátos fejlődésének elemzése tehát megmarad a filológia játéktérének. De ha a filológia iránt mégis előzékeny akar lenni a személyi bibliográfia szerkesztője — és ezt az előzékenységet akarjuk kicsikarni a bibliográfusoktól —, módjában van megtenni más szolgáltatásokkal. El kell érni, hogy a személyi bibliográfia címfelsorolásai élettel, az író életével, kortársai, barátai némely jellemző adatával és a korszakra rávilágító adatokkal telítődjenek. Az életrajzi adatok — a levelezésekben, a naplóban, jegyzetfüzetekben találtak is — ékelődjenek bele a címetek követő annotációkba, a művek és kiadásaik keletkezésének történetébe. Az emlékezésekben és a levelezésben említett kortársak nevei is belekíváncoznak az annotációkba, az író körét alkotó, nem mindig jelentős személyek együttese érdekli a kutatót. A levelek címzettjeinek életrajzi adatai sok kereséstől mentesítik a bűvárkodót stb. Ha nagy és nehezen elérhető — szinte egy korszak történeti valóságának megjelenítésével felérő — teljesítmény egy nagy egyéniség életrajza a történelmi környezetben, — segítse ezt elő a bibliográfia minden eszközzel.

A személyi bibliográfiának mint műszernek azt kell elérnie, hogy ne járulékos kiegészítője legyen egy nagy író vagy jelentős tudós születése évfordulójára megjelent tanulmánykötetnek, hanem kiindulása, serkentője új kutatásoknak. Ne féljen a bibliográfus attól, hogy csökkenti a filológia játéktérét. Ez a „csökkentés” csak látszólagos.

Ilyen követelmények szemszögéből szeretnék szemlét tartani néhány, az utóbbi években megjelent személyi bibliográfia felett.

A nagy életművek szerteágazó irodalmát úgy összefoglalni bibliográfiában, hogy az megmutassa a kutatás útját, a szövegek történetét, az író meg-

³Autobiography as an Art form = Stil- und Formprobleme. 1959. 114—119. l.

értésének alakulását, problémákra irányítsa a figyelmet, és helyzetképét is adja a kutatás jelen állásainak, kétségtelenül nehéz bibliográfiai feladat. Hans PYRITZ és RAABE 1955 óta megjelenő nagy *Goethe bibliográfiája* [10] ilyen célokat kitűző vállalkozás. Nem kis feladat az aggasztóan növekvő számú monológia-jellegű ábrázolások egymásmellettségéből kialakítani egy „kerekasztal” mellett elhangzó tervszerűen előrehaladó társalgást.

Érdeemes megnézni közelebbről, hogyan birkózott PYRITZ a munkája közben felmerült problémákkal, hiszen nálunk is készül egy PETŐFI bibliográfia, és nagyságban ez is megközelítheti a GOETHE-CorpuSt. PYRITZ felelősségét növelte, hogy a szükség követelte ki megjelenését. Amíg az övé elkészül, nincs a mai kutatás igényeit kielégítő GOETHE-bibliográfia. A német irodalom kutatója soha nem mulasztja el, hogy kegyelettel meg ne emlékezzék GOEDEKE *Grundriss-ének* kicsorduló bőségéről, de ez a bőség riasztó. Negyedik — a GOETHE irodalmát tartalmazó — kötetének harmadik és utolsó kiadása az elhunyt Karl KIPKA szerkesztésében közel 2000 oldalon 1912-ig terjedő Goethe-irodalmat regisztrál. A gyűjtés folytatása a törzssanyagot meg fogja haladni. És ha valaha elkészül, a kutató a szükséges információt csak a még hozzájáruló legalább három kötetre tehető anyagból keresheti ki. KIPKA Goedeke-je után Josef KÖRNER adott *Handbuch*-jában egy 1952-ig terjedő összefoglalást, de ez minden tudós vonása ellenére nem éri el a kutatót kielégítő műszer rangját. Hans PYRITZ bibliográfiája — ha elkészül — egy kötetben körülbelül 700 oldalon adja az egész GOETHE-irodalmat kezdettől 1954 végéig. Ez a vállalkozás az egész eddigi bibliográfiai helyzetkép teljes felszámolását követelte. A szakítást olyan bibliográfiai gyakorlattal, amely elméleti fenntartásaiban helyesnek mutatkozott, de ezeket nem valósította meg. A KIPKA kötetét kiadó Goedeke-szerkesztőség minden elméleti fenntartása ellenére megkülönböztetés nélkül minden elérhető anyagot felvett. Az első KIPKA-kötet megjelenésekor (1910) is kiderült, hogy tárgyi haszna nem volt: a didaktikus és propagandisztikus írások eltemették a produktív kutatások irodalmát. A kegyeleti szempontokat félre kellett tolni a tárgyak csoportosításában is. GOEDEKE sematizmusa még a pozitivistá GOETHE-irodalom csoportosítására sem volt jó, hát még a mai differenciált, komplikált GOETHE-képet tükröző modern kutatására. PYRITZ megfelelőbb alaprajzot készített, alkalmasat arra, hogy a vonatkozások gazdag játékát rendbe tehesse. Így lett egy formátlan inventáriumból a *megvitatásra érdemes eredményeket* tartalmazó írások bibliográfiája.

Ritka jelenség — még ha tudós készíti is a bibliográfiát —, ha tisztán látja az általa készített, lényegében szintén a hagyományos módszerekkel élő bibliográfia korlátait. „A pozitivistá vizsgálódó szemében — írja előszavában PYRITZ — Goethe élete folyása, világképe, életműve tények összessége. A mai kutatás a kifejlődő egész alakot kutatja, akiben minden mindennel összefügg. A mai Goethe-irodalom mint valami hatalmas háló ráborítva Goethe lényének egész alakjára, leképezi alakulása törvényeit, kibontakoztatja ennek menetét, s eközben minden téma (az is, amit a kutató elkülönítve tárgyal) minden más témával érintkezik. Goethét totalitásban ábrázolni, és a Goethe-irodalmat szakrendben felvonultatni, mind a kettő ugyanabba az aprioriba torkollik, vagyis abba a vállalkozásba, egy test szerkezetét és mozgását *lineáris* eszközökkel tenni láthatóvá.” A sokoldalú, több síkon mozgó, többdimenziós kapcsolatok tükröztetését — a tárgycsoportosítás hagyományos módszereivel megoldani nem lehet. A bibliográfia szerkesztésének terve tehát szükségmegoldás. PYRITZ ezen a nehézségen úgy igyekezett túljutni, hogy a fejezetek élére számos utalás-

sal összefoglaló megjegyzéseket illesztett, hogy a kiegészítő ténykedésnek ezzel a szövedekével legalább részben helyreállítsa a többoldalú kapcsolatokat. A magát a kutató lelkiállapotába beleélő, a kutató várható türelmetlenségével számot vető bibliográfus védekezése az, amikor azt mondja: „Senki nem várhatja, hogy valamely Stichwort alatt mindent együtt talál”. Jobban kezére adni a filológusnak az alkotó ábrázoláshoz szükséges nyersanyagot a bibliográfia hagyományos módszereivel már nem lehet; ennyit azonban meg kell követelnünk a bibliográfustól: a többi: a szomszédos területeket bejáró átfogó vizsgálódás, a gyökerek összefonódásának szemléltetése, végére járni a problémák elágazódásának, mindez megmarad a filológia játékterének.

Szándékosan időztem hosszabban a PYRITZ—RAABE-féle *Goethe-bibliográfiájánál*. Szerkezeténél és a belőle táplálkozó meg gondolásoknál fogva minden okunk megvolt erre. Különleges értéke, érzékeny műszer-volta szembetűnő, ha összehasonlítjuk a SCHILLER-év alkalmából vele egy időben készült, közel hatszáz oldalas *Schiller-bibliográfiával*, az iparszerű bibliográfiának cím-metropolisával. Wolfgang VULPIUS *Schiller-bibliográfiája* [11] mindenki számára szállít municiót: „a kultúrpolitikus, az oktató, a dramaturg, a publicista számára”, és kritikátlan teljességre törekvésében odáig ment, hogy a SCHILLER-paródiákat is felvette, hogy megmutassa: „Schiller a legtöbbet parodizált német költő”.

Fontosabbnak vélem, hogy személyekről szóló olyan könyvészetekről beszéljek, amelyek készítőit valamilyen „*engagement*” köt választott tárgyukhoz vagy kutatási témájukhoz, tömjénhordozói egy író vagy költő emlékének szánt áldozati szertartásnak, vagy maguk is szenvedélyes résztvevői egy évtizedek óta folyó nemzetközi társalgásnak, vitának, de semmiképpen nem egyszerűen csak józan címszerkesztők. Az előbbi válfajhoz tartozik Geoffrey KEYNES-nek, William BLAKE neves bibliográfusának és — bármily különösen hangozzék is — egy bájos Jane AUSTEN-bibliográfia szerzőjének — közel háromszáz oldalas bibliográfiája a XVII. század papköltőjéről, John DONNE-ról, akit szeretettel tolmácsoltak magyarra műfordítóink. KEYNES két évvel ezelőtt megjelent bibliográfiája (*A bibliography of John Donne, dean of Saint Paul's*) [12] már harmadik kiadásban lát napvilágot. Szerkesztőjének szívbeli elkötelezettségéről árulkodik már a könyv rendkívüli gondos, ízléses külseje, az illusztrációk gazdagsága (a költő miniatűr portréja, pecsétjének, kézírásának, könyvei címlapjainak hasonmásai). Még a XVII. század Angliája irodalmában is izgalmas feladat egy író könyvészeti adatainak összegyűjtése, különösen akkor, ha — mint DONNE esetében — a költőnek egyetlen eredeti kézírata sem maradt fenn, de írásai tekintélyes számú másolt kéziratkollekcióban forogtak közkezen. A kutatómunka regényességéhez az is hozzátartozik, hogy csak igen kevés verse jelent meg életében. Valamikor gondolt kiadásukra. Egy sokat idézett levelében Henry GOODESE-hez így írt erről: „... Valamit még el kell hogy mondjak Néked, de olyan halkán, hogy nem szeretném, ha magam is meghallanám; olyan halkán, hogy a Múzsám se hallaná meg, ha itt volna a szobámban Veled, amíg ezt a levelet írom. Arra kényszerülök, hogy kiadjam verseimet...” De nincs bizonyíték arra, hogy szándékát megvalósította volna, s így másokra maradt a versek összegyűjtése és kinyomatása a költő halála után. Az ok, amiért John DONNE csak nagyon halkán vallotta be magának és barátjának, hogy ki akarja adni a verseit, csak nagyon hosszú idő után vált érthetővé. A XVII. században egy életrajzíró nyomán még foglalkoztak vele, kortársa Ben JONSON sokat sejtetően írja róla, hogy „*bizonyos* dolgokban a világ első poétája”, aki „belehalt volna abba, ha nem értik meg”. DRYDEN a legszemle-

sebb angol költőnek nevezi, de mindez nem használt hírének. A XVIII. században szinte teljesen elhanyagolták költészetét. Valójában a XIX. században fedezik fel, és századunk adott költészetének olvasóközönséget. KEYNES bibliográfiájában az 1900 óta egyre növekvő irodalom tükrözi ezt az érdeklődést. Szólt ez az érdeklődés a költő önmagához való könyörtelen őszinteségének, perzselő forróságú anatómiai szemléletű erotikájának, istenes versei világias bűnbánatának. A XX. század angol lírájába is beleillett mindez: katedrálisok félhomálya, mely költészetét átlengi, merész önhittsége is, melynek apró villámai átcikáznak homályos gondolatai szövedékén.

KEYNES bibliográfiája annyit csempész bele DONNE életrajzából, annyi adatot a költő környezetének jellemzéséhez: könyvtárának és a neki dedikált könyvek jegyzékéből, ikonográfiájából, kortársak írásából vett idézetekből, hogy a költő két szakaszra — egy romantikus szerelem korszakára és egyházi pályafutására törött élete darabjaiból teljes kép alakuljon ki. A bibliográfus így — anélkül, hogy túlságosan belemélyedne a filológusok vitájába — észrevétlenül munkatársa lesz elkövetkező vizsgálódásoknak.

Az irodalomtörténetnek tehető legértékesebb szolgálatok egyike, ami a bibliográfustól, különösen a személyi bibliográfia szerkesztőjétől elvárható, a művek kiadása történetének, az író és kiadó kapcsolatának felderítése. Ez a feladat lépten-nyomon a bibliográfus elé kerül, amikor az első és következő kiadásokkal, a variánsokkal kerül szembe, s a változtatások kinyomozására kényszerül, amiket vajmi ritkán az író skrupulusai, gyakrabban egy „felsőség”, a *közönség* nevében kinyilvánított kiadói verdikt erőszakolt ki. Lehet ezt a feladatkört az irodalomtörténet játéktéréhez tartozónak is tekinteni, az értékesíthető adatok sok esetben kibányászhatók a levelezésekből, mégis azt hiszem, hogy legsajátabb területe a bibliográfiának, hiszen szoros a kapcsolata a könyv természetrajzával és sorsával. Sajátságos, hogy ezt a feladatot a bibliográfusok vajmi ritkán vállalják. Richard Little PURDY professzor 1954-ben az Oxford University Press kiadásában megjelent közel 400 lapos *Thomas Hardy-bibliográfiája* [13] alkalmas arra, hogy ilyen feladat elvégzéséhez mintául szolgáljon. Száraz feladatnak látszik, a kikerekedett mű mégis olvasmányos; ez is sokat árul el abból, hogy szerkesztője Thomas HARDY géniuszának elkötelezettje. A tárgyválasztás — ha egyáltalában szó lehet választásról — szerencsés. HARDY a „viktoriánus józanság” képviselője az irodalomban, aki idős korára elérte, hogy a korszak ünnepelet írója lett, szívós és csendes harcot viselt kiadó, lektorok, folyóiratok, magazinok szerkesztőivel írásainak merész részletei védelmében. Milyen hatalom volt az irodalom e sáfárainak kezében, és milyen szívósnak kellett lennie a velük birkózó talentumnak! A fedezék mögötti védekezés egy neme volt az is, hogy első műveiket az írók akkori szokása szerint névtelenül jelentették meg. HARDY-nak is csak harmadik regénye (*A pair of Blue Eyes*) jelenik meg a neve alatt. A kritika kedvezően fogadja, de a kiadói siker elmarad, s ezzel meg is szakad első kiadójával való kapcsolata. Negyedik regénye (*Far from the Madding Crowd*) a THACKERAY nevével indult *Cornhill Magazine*-ben folytatásokban újra névtelenül jelenik meg. A *Spectator* 1874. januári számában ezt írja a „névtelen” szerzőről: „Ha a regény szerzője nem George Eliot, akkor új csillag tűnt fel a regényirodalomban”. A lap következő száma már felfedi a szerző kilétét. De hogyan fest ennek az írói rangnak a tisztelete a gyakorlatban? Leslie STEPHEN, a *Cornhill* szerkesztője, az irodalomtörténész, egy hatalmas életrajzi lexikon, a *Dictionary of National Biography* szerkesztője, HARDY leggyengédebb kritikusa, több ízben javasol „enyhítése-

ket” a regény szereplői szerelmi kapcsolatainak rajzában. Szégyenli ugyan, de ahogy írja: ilyen vacak engedményeket „szükségesnek vél” a „popular stupidity” javára. Ahogy a regény folytatásai sorra következnek, egy későbbi levélben újra biztosítja HARDYt, hogy a „javításokat” nem mint kritikus, hanem mint szerkesztő javasolja egy „stupid” közönség érdekében. Legtökéletesebb — magyarra is lefordított — regényét (*The Return of the Native* — „Otthon a szülőföldön”) ugyancsak a *Cornhill*-nek ajánlja fel, de a magazin kiadói elveit hűségesen képviselő Leslie STEPHEN egy képes családi lap számára veszélyesnek ítéli a regény három szereplője kapcsolatának őszinte ábrázolását, és lemond a regény közléséről.

Angol írók számára, ha nézeteltérésük támadt a szigetország kiadóival, nyitva állott az amerikai piac, de a kiadói cenzúra itt sem volt megértőbb. Utolsó regényének (*Jude, the Obscure*) közlésére az amerikai *Harper Magazine*-nal szerződött le. A gyengéden bőkezű feltételeknek engedve HARDY azt ígérte a kiadónak, hogy a mese cselekvénye nem fogja érzékenységében megbántani a legkényesebb leányzót sem. Munkája előrehaladásával azonban aggodalmi támadtak; írás közben tilosba tévedt, és kiadójához írt levelében a szerződés felbontását kérte. A *Harper* szerkesztője kérésére HARDY mégis beleegyezett némely valláserkölcsi szempontból történő csonkításba. HARDY levelére a *Harper* szerkesztője is mentegetőzve válaszolt, nem az ő, hanem az olvasók puritanizmusára hivatkozott: „A mi magazinunk — írja HARDY-nak — nem közölhet olyan írást, amit családi körben nem lehetne hangosan felolvasni.” A kritika Amerikában is, Angliában is összevonta szemöldökét. HARDY erre abbahagyja a regényírást. Arra kérte a kiadót, vonja ki könyvét a forgalomból. Egy korábban írt regényén kívül HARDY több regényt már nem publikált, nem is írt, csak drámát, szatírárt, rövid elbeszéléseket és főleg verseket. Visszafojtott zeneiségű, keserű verseket.

Élnem kellett ezekkel a példákkal, hogy szemléltessem: a szövegmagyarázónak, az irodalomtörténésznek szüksége van ilyen jellegű adatokra, s hogy az az apparátus, amely ezek együtteséből kialakul, nemes anyag, mégsem fér be teljes egészében az életrajzba. Ez tehát a megjelenítő ábrázoláshoz, a biográfia-hoz szorosan csatlakozó, ezt rangban megközelítő bibliográfia sajátos területe. PURDY professzor bibliográfiája más tekintetben is tartogat meglepetéseket. Aprólékos leírásaiban — a kötésről sem feledkezve meg — az ősnymtatványok leírására emlékeztetően elevenedik meg a könyv teste. A szövegmagyarázónak úgy jár a kezére, hogy szinte lapról lapra menve elemzi a művek fennmaradt kéziratait, feljegyzi az utólagos bejegyzéseket, és így jár el a különböző későbbi kiadások ismertetésénél is. PURDY bibliográfiája — gazdag egyoldalúsággal — csak a művek keletkezése történetével és sorsával foglalkozik, a recenziókat számon tartja, de a HARDY-ról szóló irodalmat már nem tartalmazza.

A személyi bibliográfiák hasznát és jelentőségét nehéz eltúlozni. Egy jelentékeny író igazi megértése aligha képzelhető el a kutatás összképének ismerete nélkül; ilyen összefoglaló kép pedig csak bibliográfia segítségével alkotható meg. A szolgálat különösen értékes, ha az író a politika hullámverése gondosan kibélelt, párnázott környezetéből idegen országokba sodorja, s a vendéglátók hazájában kénytelen-kelletlen szerepet is vállal, hite szerint küldetéshez hasonlót. Thomas MANN sorsa ez. Münchenben lesz Nobel-díjas, utána kalandos élet következik: emigráns élet Dél-Franciaországban, Svájcban, Amerika keleti és nyugati partján, végül megpihenés és végleges megpihenés Svájcban. Egy amerikai professzor, Klaus W. JONAS bibliográfiája (*Fifty Years*

of *Thomas Mann studies*, 1955) [14] ilyen módon világrészek irodalmából kellett hogy összegyűjtse az író külföldön megjelent írásait, előadásait, megmutatva, kik és hányan magyarázzák tizenkilenc nyelven Thomas MANN életművét, felsorolva 66 irodalomtörténeti kézikönyvet, azt is megmutatva, hogyan gonozza az író hagyatékát négy ország irodalmi múzeuma. Amerika érdeklődése 900 tanulmánnyal, 100-nál több disszertációval figyelmet érdemel. A *Buddenbrook ház* megjelenésétől a *Der Erwählte* megjelenéséig eltelt öt évtized Thomas MANN tanulmányait, cikkeit és életrajzi kísérleteit találjuk JONAS bibliográfiájában gondos, áttekinthető csoportosításban. Igaz, nem annotálva, nem kritikai megjegyzések kíséretében, bibliográfiája tehát nem szól bele a napjainkban is folyó vitába; ezt a feladatot egy készülő bibliográfiában a jövő számára tartogatja, de többet is ad a nyomtatásban megjelent írásoknál: a XVII. fejezet a Thomas MANN-ról Amerikában és Nyugat-Németországban készülő tanulmányokról is beszámol; előszavában pedig felsorolja, milyen — nyomtatásban meg nem jelent — előadások hangzottak el a Princeton Egyetem egy symposiumán a *Doctor Faustus*-ról. Bibliográfiában mindez szokatlan többlet. JONAS professzor bibliográfiája Thomas MANN halála évében, de még az író útrabocsátó szavaival látott napvilágot. Mért ne adjam a munkához „placet”-omat — írja előszavában Thomas MANN —, „ha már a szeszélyes természet megengedte, hogy beletartósodjak az utókorba, és magam számára is történetileg legyek”. JONAS bibliográfiáját kiegészíti Hans BÜRGIN 1959-ben megjelent, sok ország bibliográfusának és könyvtárosának együttműködésével létrejött 300 oldalas bibliográfiája [15]. Nem az irodalmat, hanem Thomas MANN műveit, műveinek kiadásait, a gyűjteményes kötetek tartalmát regisztrálja, beleértve külföldi évei alatt a sajtóban megjelent nyilatkozatait, nyílt leveleit, válaszát támadásokra, a keletkezés dátumával, előszavait, a művek fordításait, a hanglemezeket is. A Thomas MANN-kutatás e két bibliográfián kívül még több más bibliográfus-előd munkájára is támaszkodhatik; a hiányzó kritikai bibliográfiát azonban JONAS készülő munkája ígéri.

Különböző alaprajzú és módszerű személyi bibliográfiákat állítottunk egymás mellé. Az a megfigyelésünk, hogy a nagy írók, nagy életművek és irodalmuk bemutatása is többnyire egyéni teljesítmény formájában jelentkezik, pedig a feladat alig kisebb, mintha pl. száz év nemzeti irodalomkutatásának beszámolója volna a kitűzött cél. A szerteágazó, több síkon mozgó kutatás, a viták eredményeinek összefoglalása meghaladja egy ember teljesítőképességét, különösen akkor, ha a szerkesztő-bibliográfus állásfoglalása nemcsak a rostálásban, a lényegesen újat és megmaradót nyújtó tanulmányok kiválogatásában áll, hanem ha az annotációk képében jelentkező miniatűr recenziókban, részletkérdésekben is be kell igazolnia a vitára, a döntésre való felkészültségét. Ilyen feladatot csak munkaközösség vállalhat. A hagyományos bibliográfiai módszerek olyan finomítása, amelyet PYRITZ—RAABE *Goethe-bibliográfiája* szerkesztésében láttunk, nem pótolja a kutató idejét kímélő tömör annotációkat s az ismertetett tanulmányokból éles szemmel kiemelt fontos idézeteket. Marad végül annak az igénynek fenntartása, hogy a személyi bibliográfia egyesítse a címanyag háttérül az életrajzi, önéletrajzi, kronológiai adatokat, a kortársakkal való kapcsolatokat is, és végül a művek kiadásának történetét is, ha nem is olyan végletes alapossággal, mint PURDY professzor *Hardy-bibliográfiája*.

Hogy végleg meggyőzzem az olvasót az annotációk formájában alkalmazott kritika szükségességéről nemcsak nagy életművek terjedelmes irodalmi esetében, felemlítem az egyik legújabb Franz KAFKA bibliográfia példáját [16].

KAFKA 1924-ben halt meg Bécsben, s ekkor — leszámítva egy kicsi, de jelentékeny írókból álló baráti kört — szinte teljesen ismeretlen volt. Amíg élt, műveiből nem sokat adott át a nyilvánosságnak, legfontosabb, terjedelmre is nagy regényeiről (*Amerika*, *Der Prozess*, *Das Schloss*) legbensőbb barátjai előtt is hallgatott. Tragikusan vonzó rejtélye az irodalomtörténetnek, hogy egy szerző, aki *Naplója* tanúsága szerint csak az irodalomnak és az irodalomért élt, csak húzódozva tette közzé még kisebb munkáit is, és három — igaz, hogy részben befejezetlen — nagy művét szinte megsemmisültnek kívánta tekinteni. Halála után sorra jelentek meg barátja, Max BROD gondozásában művei, de már nem német nyelvterületen — a náciizmus ennek gátat szabott —, hanem Amerikában, Angliában, Franciaországban. 1950 után önéletrajzi dokumentumok is megjelentek: *Naplói*; a *Levelek Milenához*; *Apjához írt levele*; *Janouch beszélgetése Kafkával*. De sem ezek a dokumentumok, sem az azóta feltornyozódott irodalom nem derített fényt sem a rejtélyre, de az egész életmű értelmére sem, — állapítja meg UYTERSROT, a Rudolf HAMMERLE által 1958-ban kiadott *Kafka-bibliográfia* egyik előszavában. A KAFKA-divat külföldön keletkezett, a vita lelkes szóvivői KAFKA nevét az európai prózaköltők élvonalába vitték, de helyét — megértés hiányában — nem határozták meg. 1948-ban neve ugyan Nyugat-Németországban már ismert volt, de műveit csak kevesen ismerték. Csak a FISCHER-féle összkiadás változtatott ezen a helyzeten. Segített ebben az is, hogy két regénye dramatizált alakban bejárta a német színpadokat, s az egyik drámából (a *Der Prozess*ből) operaszöveg is készült; von EINEM zenésítette meg. A KAFKA megértést sem a széplelkek, se gondolatrendszerének, se stílusának elemzői nem vitték előbbre. A KAFKÁT olvasó Albert EINSTEIN ironikus megjegyzése: „az emberi elme nem eléggé komplikált” jól jellemzi a helyzetet. Nos, a „kísérleti irodalom”, napjaink vitáinak témája, kétségtelenül megváltoztatta századunk szépirodalmának struktúráját és stílusát, s az írók e csoportjába sorolódik JOYCE, PROUST, GIDE, Robert MUSIL, Herman BROCH, — sőt Thomas MANN társaságában Franz KAFKA is. Nem „a világot időn és téren kívül álló pontról szemlélő”, a földi élet teljes értelmetlenségét hirdető KAFKA-megértése érdekében, hanem a kísérleti irodalom nagy témája érdekében kell megállapítanom: ilyen — merőben csak címannyal dolgozó — bibliográfia, amely teológusok, egzisztencialisták, metafizikusok és pszichoanalitikusok írásait gyűjti egybe kritika nélkül, csak a zűrzavart fokozza. Az a tény, hogy KAFKA írásaiban a határozatlanság nagymértékben van jelen, a kritika közbelépését kívánja, és ez áll a kísérleti irodalomra általában is.

IV.

Abból indultunk ki, hogy a kutatás jellege megváltozott, GOETHE sem álmodhatta a tudományos eredményeknek azt a polifóniáját, amely különösen a századforduló óta tudatunkra tört. A részletkutatások követése a specializálódás következtében egyre lehetetlenebbé válik, s egyre több időt rabol el a fontos információt tartalmazó irodalom kiválasztása a különböző repertóriumok tömkelegéből.

Abból a tényből, hogy a kutatás mind több szomszédos területet von be vizsgálódása körébe, a bibliográfus nem vonta le a szükséges következtetéseket: nem gyűjti be az információkat a számbajöhető tudományos területekről. Nem ügyel arra a jelenségre, hogy a régi tudományok új tudományos tartományokkal

bővülnek, s hogy ez új területeken elért eredmények és az ott alkalmazott módszerek új irányt adnak az aktuális kutatásnak, hogy napjaink tudományos eredményei szomszédos tudományok módszereivel összefonódó kutatások eredményei, néha messze esőkkel.

Mind e jelenségek: a részletkutatások áttekinthetetlensége, az „egyre kevesebbről való egyre több tudás”, a kutatások összefonódása, a nagy témánál mindenek összefüggése mindennel, a határterületeken mutakozó eredmények felhasználásának követelő szüksége, az új tudományos területek figyelése sürgetővé teszi az áttekintést, az összefoglaló beszámolókat, időnként a szintézist.

A bibliográfiának — valamennyi tudomány segédtudományának — alkalmazkodnia kell a kutatás új igényeihez. Nem rekedhet meg elavultnak tekinthető hagyományoknál. A nagy és hasznos inventáriumok, a nélkülözhetetlen munkaeszközök, a *Potthast*, az *Ueberweg*, a *Goedeke*, a *Marouzeau*, *Lambrino* jellegű nagy teljesítmények értéke és nélkülözhetetlensége változatlan, de ezek mellé oda kell állítanunk a kutatás mai állásáról, „état présent”-járól beszámoló kritikai bibliográfiákat, hogy a kutatás a jövőben egy már elért magaslatról indulhasson tovább.

A bibliográfus, ha szorosabb kapcsolatot tart fenn a kutató munkával, mint „a helyzet tanácsadója”, mint aki korábban lezajlott viták eredményeiről pontos adatokkal tud szolgálni, résztvevője lehet a vita folytatásának, részesévé az alkotó munkának. Az idő, a tempó bizonyára lényegesen lassúbb a humán tudományokban folyó kutatásoknál, de itt sem közömbös valami; a bibliográfus igazodjék a kutatás eleven áramához, vegye át annak ütemét, viták előkészítője legyen inkább, mint bibliográfiai emlékművek alkotója.

Hiba volna ragaszkodni megmerevedett hagyományos formákhoz. Nemcsak a kritika követelménye lessingi hagyomány, lessingi tanítás az is, hogy a formát a feladathoz, a mondanivalóhoz kell hozzáalakítani. A kísérletezést kár volna a valamikor bevált formák szétrombolásainak elrágalmazni: új állomások ezek a műfajok fejlődésének útján. Jó hagyományokat fejleszteni alig lehet másként, mint kísérletezés útján. A bibliográfia területén, sajnos, ritkán kerül erre sor. A jól gondozott tudományos területeken egymás mellett kell hogy éljen a bibliográfiai tájékoztatás három műszere: az átfogó jellegű, egyszerű repertórium, a tartalmi kivonatokat szolgáltató referáló folyóirat s a kritikai áttekintést nyújtó beszámoló, a „Forschungsbericht”, az irodalmi szemle, a viták összefoglalója. Ez utóbbiakon van a hangsúly. A nagy témák (a PLATÓN-megértés, DANTE klasszikus inspirációi, a reneszánsz, a GOETHE-kép kialakítása), amelyeket minden nemzedék újból megvitát, ebbe a műfajba tartoznak. Ilyen vállalkozásoknál látszik kívánatosnak jól összehangolt munkaközösségek munkája: irodalomtörténész—bibliográfusoké. A magyar reneszánsz vagy BALASSI is megérdemelne egy-egy kritikai bibliográfiát.

A TANULMÁNYBAN ELEMZETT MŰVEK (AZ EMLÍTÉS SORRENDJÉBEN)

1. HANSEL, Johannes: *Bücherkunde für Germanistik*. Berlin, Erich Schmidt, 1959. 233 l.
2. *Stil- und Formprobleme in der Literatur*. Vorträge des VII. Kongresses für moderne Sprachen u. Literaturen in Heidelberg (1957). Heidelberg, Carl Winter, 1959. 524 l.
3. LEYH, Georg: *Bibliographisches*. Festschrift Joris Vorstius. Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft. Lpz. Harrassowitz, 1954. 78—85. l.
4. MANASSE, Ernst Moritz: *Bücher über Platon*. Tübingen, Mohr, 1957. 61 l. (Philos. Rschau: Sonderheft 5. Jg. 1957. Beiheft 1.)

5. RENUCCI, Paul: *Dante disciple et juge du monde Gréco-Latin*. Paris, Les Belles Lettres, 1954. 486 l.
6. CABEEN, D. C.: (Gen. ed.) *A critical bibliography of French literature*. Syracuse, Univ. Pr. 1947. Vol. 1. The medieval period. Ed. by Urban T. HOLMES jr 1947. Vol. 2. The sixteenth century. Ed. Alex. SCHUTZ 1956. XXXII. 365 l. Vol. 3. The seventeenth century. Drama. (Nem jelent meg.) Vol. 4. The eighteenth century. Ed. G. R. HAVENS, D. F. BOND 1951. XXX, 411 l.
7. CIORANESCO, Alexandre: *Bibliographie de la littérature française du seizième siècle*. Coll. de V. I. Saulnier. Paris, Klincksieck, 1959. XIV, 2, 745 l.
8. BOUCHER, Maurice: *La révolution de 1789 vue par les écrivains allemands, ses contemporains*. Paris, Didier, 1954. 187 l.
9. BONNEROT, Jean: *Un demi-siècle d'études sur Sainte-Beuve, 1904—1954*. Paris, Les Belles Lettres, 1957. 179 l.
10. PYRITZ, Hans: *Goethe-Bibliographie*. Unter Mitarb. v. P. RAABE. Heidelberg, Winter, 1955—
11. VULPIUS, Wolfgang: *Schiller-Bibliographie, 1893—1958*. Weimar, Arion, 1959. XVIII, 569 l.
12. KEYNES, Geoffrey: *A bibliography of John Donne, dean of Saint Paul's*. 3. ed. Cambridge, Univ. Pr. 1958. XVIII, 2, 285 l.
13. PURDY, Rich. Little: *Thomas Hardy*. A bibliographical study. New York, Oxford Univ. Pr. 1954. XII, 388 l. 7 t.
14. JONAS, Klaus W.: *Fifty years of Thomas Mann studies*. A bibliography of criticism. Minneapolis, Univ. Pr. 1955. XXII, 217 l.
15. BÜRGIN, Hans: *Das Werk Thomas Manns*. Eine Bibliographie unter Mitarbeit von W. A. REICHART u. E. NEUMANN. Frankfurt a. M. Fischer, 1959. 319 l.
16. HAMMERLE, Rudolf: *Franz Kafka*. Eine Bibliographie. München, Lerche, 1958. 140 l.

B. KÓHALMI: NEW VIEWPOINTS IN BIBLIOGRAPHICAL LITERATURE

The author analyses fourteen bibliographies in the field of literary scholarship that were published over the last 5-6 years and draws his conclusions. The bibliographies in question come from the English, French and German language territories; their bibliographical descriptions are found in a list at the end of the study, in the order of reference to them in the article. The principles underlying the study can be summarised as follows:

For years the growth of literature of secondary importance has been a recurrent topic, but mention should also be made of the flood of bibliographies that have been published, because to the researcher they involve the threat of „unexploited sources of knowledge”. According to the author the subject bibliographies, with which the study is concerned, are predominantly monotonous lists, not infrequently "storehouses of mere titles" that do not comply with modern research requirements. The annual reviews, such as *The Year's Work*, the *Forschungsberichte* and the like, which not so long ago appeared regularly, are not published any longer in some branches of knowledge.

Research work in our days is too much concerned with details, finding its outlet in the discussion of questions of a secondary importance. The scholar is compelled to give his attention to results of research work on the boundary-line of the disciplines. Classical branches of knowledge area enlarged by new fields, and the results achieved, as well as the methods applied render research increasingly difficult. The results and achievements to be recorded are scattered and, therefore, call for synthesis, for the summarising of disputes that sometimes have been going on over decades; they demand the clarifying of the "état présent", of the position today! It leaves no doubt that the great, comprehensive bibliographies of the LANSON, GOEDEKE, POTTHAST, MAROUZEAU, LAMBRINO type are indispensable. But, in addition, *sensitive tools* and not mere auxiliary work instruments are required. This means that severe discrimination must be made as to what a bibliography should contain and that the bibliographer must be made conscious of the fact that it is not enough if only the essentially new titles or documents with recent data are included in his bibliography; besides, concise, brief annotations summarising the results of the disputes in literature are required, which provide the basis for further research work or for the new synthesis, and thus make the bibliography an effective tool for creative work. The author holds that in the case of the more important problems such a task can be performed only if scientists join forces.

The author analyses two different types of bibliographies.

The first category covers the new form of the *literary survey*, the *Forschungsbericht* with the difference that there appears the "big theme" which will captivate generations of scholars. Examples: Summary of the disputes regarding the literature and authors of a "great century" over the last decades (e. g. French literature in the 16th century); the concept of a great philosopher in recent literature (e. g. approach to PLATON today); the classical sources of inspiration to a master-mind (e. g. DANTE'S world concept and classical erudition); the position of the great German classics on the great French bourgeois revolution (e. g. GOETHE, HERDER, SCHILLER etc.); the activity of a great critic as reflected in the literature of the last fifty years (e. g. SAINTE-BEUVE).

The *personal bibliographies* fall into the second category of which the study analyses a few that appeared lately. The author holds that in their majority these personal bibliographies are monotonous reiterations of data: beyond listing the works of the authors concerned and the literature about them, these bibliographies do not mention social background, environment or the author's relations to his contemporaries. Bibliography, biography, cronology, diaries, correspondence, history of editing are all dealt with parallelly although this information could be united and so presented in the bibliography, without weakening the effect of philological approach. One or another of the analysed bibliographies reveals that the bibliographer had a sentimental attachment to the person he selected; the author is of the opinion that these are the good, attractive bibliographies which make reading them enjoyable, and as examples he quotes *John Donne* by Geoffrey KEYNES, and *Thomas Hardy* by R. L. PURDY. The personal bibliographies should be formulated in keeping with the viewpoints deemed important by philology, which is to investigate the unfolding character as a whole.

S. VINCZE EDIT

A Népszava történetéhez (1889-1896)

A marxista sajtótörténeti irodalom mindmáig adós a magyarországi munkássajtó történetének feldolgozásával. Pedig a munkáslapok keletkezésével, szerkesztőgárdájának kialakulásával, változásaival, a szerkesztés technikai problémáival foglalkozó cikkek, vagy a lapok tartalmát, eszmei—politikai fejlődését marxista módon elemző tanulmányok egyaránt felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtanának a munkásmozgalom történetével foglalkozó kutatóknak, olvasóknak.

A kezdeti idők szocialista munkásmozgalmának kutatója azonban ma még csak a szociáldemokrata szerzők visszaemlékezés jellegű cikkeire, összefoglaló tanulmányaira támaszkodhat, amelyeknek csupán forrásértékük jelentős.¹ Részben az uralkodó osztályokkal vívott állandó harc, részben a szociáldemokrata párton belül a vezetésért folyó heves küzdelem, részben pedig maguknak a szerzőknek eszmei—politikai platformja, pártállása is megakadályozta, hogy ezek a cikkek, összefoglalók minden fontos adatot magukba foglaljanak, az események okait, összefüggéseit a valóságnak megfelelően ábrázolják. A cikkek adatait kritikával kell használnunk, s ki kell egészítenünk hiteles levéltári adatokkal.

Az itt következő tanulmány a *Népszava* történetének egyik jelentős korszakával foglalkozik. Az 1889 szeptemberétől 1896 végéig terjedő időszak a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásának és első éveinek szakasza. A szociáldemokrata párt megalakulásával a magyarországi proletariátus marxista alapon álló munkáspártja jött létre. Tevékenységének első tíz évében fejlődött a szocialista mozgalom tömegmozgalommá Magyarországon: a szocialista tanítások az ipari és bányamunkások, valamint a mezőgazdasági proletárok öntudatos rétegeinek világnézetévé és politikai iránytűjévé váltak. Ebben az időszakban vívták meg első nagy küzdelmüket a proletariátus forradalmi és megalkuvó erői a munkáspárt vezetéséért, ekkor alakult ki a szociáldemokrata párt eszmei—politikai areulata.

¹ A kilencvenes évek *Népszavájának* történetével a következő fontosabb cikkek, tanulmányok foglalkoznak: -n.: 1873—1898. *Népszava*. 1897. december 24. *Pártlapjaink elhalt szerkesztői*. Uo. Révész Mihály: *A Népszava negyven esztendeje. A mi jubileumunk. Följegyzések a magyar munkásmozgalom történetéből*. *Népszava*. 1912. december 25. JÁSZAI Samu: *A Népszava régi műhelyei. Elmúlt időkbelől. I.* *Népszava*. 1915. április 1. Rm. [Révész Mihály]: *Negyven esztendő klisékben*. *Népszava Naptár*. 1915. KRÍSS Adolf: *Elkészett levél. Visszaemlékezés a Népszava régi esztendőire*. *Népszava*. 1922. május 7. Révész Mihály: *A Népszava története*. Bp. 1930. Második kiadás: Bp. [1946]. Révész Mihály: *A Népszava ötven évvel ezelőtt*. *Népszava*. 1940. december 25.

A párt orgánumai nemcsak tükrözték a munkásmozgalomban beálló változásokat, hanem maguk is tevékeny részesei voltak azoknak: a lapok elősegítették a proletariátus tömegeinek szervezését, nevelését, részt vettek a forradalmi és a megalkuvó irányzatok közötti harcban, elősegítették vagy akadályozták a forradalmi marxizmus tanításainak magyarországi elterjedését.

A tárgyalt időszak kezdetét a II. Internacionálé megalakulása és az annak tanulságait gyümölcsöztető 1889. szeptember 15-i pozsonyi szociáldemokrata pártértekezlet jelenti. Ekkor került új vezetőség a Magyarországi Általános Munkáspárt élére, amely az addigi opportunistá politikával szemben a II. Internacionálé marxista határozatai alapján a szocialista tömegmozgalom megteremtését jelölte meg a párt főfeladatának. A mozgalom vezetői tisztában voltak az agitáció és a propaganda szerepével a tömegmozgalom megteremtésében, tudták, hogy a munkából a pártsajtónak derekasan ki kell vennie részét. Már a pozsonyi értekezlet kimondotta: „... az agitáció egyik főszervének a lapnak kell lennie, a lapot reorganizálni kell, fel kell frissíteni, szerkesztőjét önállósítani kell, egyszóval a pártlapot mindenképpen alkalmassá kell tenni arra, hogy a szociáldemokrata igazságokat hirdethesse.”²

Hogyan töltötték be feladatukat a pártlapok, a hetenként egyszer megjelenő *Népszava* és az *Arbeiter Wochen-Chronik*, a múlt század nyolcvanas éveiben?

Az Általános Munkáspárt a nyolcvanas években nem tett meg mindent a proletariátus szervezésének útjában álló akadályok leküzdése és a marxista tanítások elterjesztése érdekében. A párt ideológiája alig emelkedett túl a kispolgári demokrata nézeteken, bár azok keveredtek a marxizmus és a lassaleánizmus tanításaival. A pártlapok hasábjain is ez a keverék-ideológia tükröződött. Joggal állapította meg a pozsonyi értekezlet, hogy a pártlap „... minden előbb lehet, mint szociáldemokrata közlöny.”³ A vezércikkek töltelékszámba mentek, a cikkek általában alacsony fokon szálltak vitába a polgári lapokkal, a híryanagot más lapokból ollózták ki a szerkesztő, s a négy oldalas lap utolsó másfél oldalát a párttal szoros kapcsolatban álló munkásintézmény, az Általános Munkásbetegségélyező- és Rokkantpénztár heti közleményei foglalták le.⁴

A pártlapok színvonaltalanságának okait részben a szerkesztő személyében, részben azonban a lapok előállításának nehéz körülményeiben kell keresnünk. Bár a pártlapokon szerkesztőként és kiadóként FERENCZY József neve szerepelt, a lapokat ténylegesen nem ő, hanem IRLINGER Antal, az Általános Munkáspárt elnökhelyettese szerkesztette és adta ki. A nyolcvanas évek elején — szinte egyidőben az osztrák kormánnyal — a magyar kormány is hajszát indított az anarchisták, s annak ürügye alatt a szocialisták ellen is. A rendőrség zaklatása arra indította a párt vezetőségét, hogy elhallgassa a pártlapok szerkesztőjének, kiadójának valódi nevét. A nyolcvanas évek közepétől a lapok már nem is a „Magyarországi Általános Munkáspárt központi közlönye”-ként, hanem egyszerűen „Társadalmi és közgazdasági néplap” alcímmel jelentek meg, nehogy az esetleges sajtóperek alkalmával a lapokért

² Révész Mihály: *A Népszava ötven évvel ezelőtt*. I. h.

³ Fővárosi Levéltár (továbbiakban Főv. Lt.) Rendőrfőkapitányi elnöki reservált iratok (továbbiakban Rendőrfőkapit. eln. res.) 1889—274.

⁴ Révész Mihály: *A Népszava negyven esztendeje*. I. h.

anyagilag a pártot is felelőssé lehessen tenni. A hatósági zaklatások indokolták IHRLINGER Antal szerkesztő nevének eltitkolását is. IHRLINGER a nyolcvanas években az Általános Munkáspárt helyettes elnöke, s e funkcióban a párt tényleges irányítója volt. FERENCZY József viszont mellékes pártfunkciót töltött be, letartóztatása egy sajtóper esetében nem jelentett akkora veszteséget a pártnak, mintha IHRLINGERT akadályozták meg a pártvezetés és a lapszerkesztés munkájában.

Az Általános Munkáspárt ideológiai irányvonalának kialakításában IHRLINGER lassalleánus-polgári demokrata nézetei döntő szerepet játszottak: természetes volt, hogy ez az álláspont tükröződött a pártlapok hasábjain is. Kétségtelen, hogy a párt és a pártlapok hibás nézeteiért súllyal IHRLINGERT terhelte a felelősség.

Hogy a *Népszava* és az *Arbeiter Wochen-Chronik* még csak ezeket a hibás nézeteket sem képviselte a kellő színvonalon, abban elsősorban a pártlapok előállításának nehéz körülményei játszottak szerepet. Az Általános Munkáspárt — objektív okok, de a párt hibás politikájának következtében is — nem rendelkezett kellő anyagi erővel. A pártnyomda fenntartásában csak az Általános Munkásbetegsegélyző- és Rokkantspénztár anyagi erejére tudott támaszkodni, amely azonban szintén nem volt elegendő. Hogy a pénztár és a párt közötti szoros anyagi kapcsolat titokban maradjon, s így a betegpénztár legalitását ne fenyegetse veszély, a pénztár csak hivatalosan elkönnyelhető tételek alatt nyújthatott segélyt. A pártnyomdában készültek a betegpénztár kimutatásai, hirdetései, a pártlapokban közölték a heti jelentéseket. Mindezekért a pénztár a szokásosnál jóval nagyobb összeget fizetett ugyan, cserébe azonban a betegpénztár biztosítottjai ingyen kapták a pártlapokat.⁵

A pártnyomda alaptőkéjét is a betegpénztár állította elő: hivatalosan ez a csekély — 1700 forintnyi — összeg kölcsöntőkeként szerepelt. A nyomdát a hatóságoknál „Ihrlinger Antal és Társai” néven, magánvállalkozásként jelentették be, — IHRLINGER nyomdatulajdonosi megnevezése ugyanis hivatalosan nem volt kapcsolatba hozható politikai tevékenységével. IHRLINGER és társai (FERENCZY, JUNEK) írást adtak a betegpénztárnak, illetve a pártvezetésnek, hogy az alapítási költségekhez nem járultak hozzá, így a pártnyomdára sem ők, sem örököseik igényt nem tarthatnak.⁶

A pártnyomda a nyolcvanas években a Dob utca 75. sz. alatt, a betegpénztár székházának pincéjében működött igen szegényes viszonyok között. A lapokat egy rozoga, kézzel hajtható gyorsajtóval állították elő. A nyomdai személyzet a szerkesztőn kívül két szedőből állt, akik a műhely takarításától kezdve a sajtó forgatásáig minden munkát elláttak. Igen gyakran előfordult, hogy IHRLINGER és a pártvezetés más tagjai — akik nappal a betegpénztárban vagy más munkahelyeken dolgoztak, éjjel cikkeiket, agitációs beszédeiket írták — maguk álltak oda a géphez, hogy a lapok megjelenhesse-nek reggelre. IHRLINGER szerkesztő, újságíró, korrektor, szedő, gépmunkás is volt egy személyben, sőt ő volt a pártnyomda műszaki és üzletvezetője is.⁷

Mindezekből kitűnik, hogy a pozsonyi értekezlet helyesen állította a központba a pártlapok reorganizálásának feladatát. IHRLINGER Antal azonban — s ez a II. Internacionálé alakuló kongresszusa után azonnal kitűnt

⁵ Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1889—325.

⁶ Uo.

⁷ Uo., továbbá: JÁSZAI Samu: *A Népszava régi műhelyei*. I. h.

— nem volt képes hibái kijavítására. A pozsonyi értekezlet ezért azt javasolta, hogy váltsák le a pártban viselt funkcióiról, vegyék el tőle a pártlapok szerkesztését, és csak mint üzletvezető működjön tovább a nyomdában.⁸

A pozsonyi értekezlet javaslataival a pártvezetőség szeptember 21-én foglalkozott. Ekkor váltották le IHRLINGERT szerkesztői posztjáról, és a lapok élére egy igen tehetséges, fiatal szociáldemokratát állítottak, STERN Simont, aki a radikális szocialista irányzatnak volt a híve, s egyik következetes bírálója a párt opportunistá politikájának. Ugyanakkor a pártvezetőség azt is elhatározta, hogy minél előbb hozzálát a nyomda fejlesztéséhez, s ahogy lehet, növeli a lapok terjedelmét.⁹

Bár a pártlapokon ezt nem jelezték, STERN Simon hamarosan át is vette a lapok szerkesztését. A pártvezetésben beállt változás igen gyorsan tükröződött a sajtó hasábjain. 1889. október 27-től kezdve a pártlapok megnagyobbított formában jelentek meg, habár még mindig csak 4 oldal terjedelemben. Feltűnő volt a lapok hangváltozása: a kispolgári demokrata nézetek, sablonos közlemények helyét öntudatos hangú cikkek, felhívások foglalták el.¹⁰

A pártlapok híven tükrözték és segítették az új pártvezetőség munkáját, a szocialista tömegmozgalom megteremtését. A lapok a munkásosztály alapvető problémáival foglalkoztak, tudósításokat közöltek egy-egy gyárban, műhelyben uralkodó munkaviszonyokról, megszólaltatták az egyszerű munkásokat. A szerkesztőség új rovatokat nyitott: „Munkások panasza”, „Vidéki tudósítások”, „A gyárfelügyelő” címmel. A *Népszava* és az *Arbeiter Wochen-Chronik* minden száma arra ösztönözte a proletárokat, hogy a lapokat sajtójuknak tekintsék, keressék fel leveleikkel, óhajaikkal. A szerkesztőség arra törekedett, hogy a lap eljusson minden műhelybe, gyárba, eljusson vidékre, nemcsak a munkásokhoz, hanem a földművelő proletárok kezébe is.

A felhívások nem találtak süket fülekre. A *Népszava* és német nyelvű testvér lapja hétről hétre színes, tanulságos leveleket kapott, amelyek a gyárak, műhelyek életével foglalkoztak. A vidéki munkáslevelek beszámoltak a munkásmozgalom vidéki fejlődéséről, a hatósági önkényről. Lassanként valóságos munkáslevelező gárda alakult ki a pártlapok körül.

A *Népszava* és testvér lapja kivette részét a szocialista tanítások terjesztésének munkájából is. Cikkei népszerű nyelven magyarították meg a munkásoknak kizsákmányoltságuk valódi okait, a munkásosztály feladatait, a szociáldemokrácia céljait. Sokat foglalkozott a pártsajtó a magyarországi politikai viszonyokkal, leleplezte a polgári pártok és a kormány valódi szándékait. Hírt adott a szakszervezetek megalakulásáról, életéről, a gazdasági jellegű mozgalmakról, foglalkozott a nemzetközi munkásmozgalom helyzetével, tapasztalataival.

A pártvezetőség azonban nem elégedett meg a lapok terjedelmének növelésével. Rövidesen kísérletet tett napilap létrehozására, ez azonban nyilvánvalóan korai volt még: az anyagi feltételeket nem tudták biztosítani.¹¹

⁸ Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1889—274.

⁹ Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1889—299.

¹⁰ Hogy a régi és az új lapok között milyen lényeges volt a különbség, azt bizonyítja az a tény, hogy a lapok gyors fejlődésére, osztályharcos mondanivalójára a rendőrség is azonnal felfigyelt. Lásd: Országos Levéltár (továbbiakban OL.) Belügyminisztérium elnöki rezervált iratok (továbbiakban: BM. eln. res.) 1890—270. (németül).

¹¹ Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1889—326. T—s Á—s: *Munkások napilapja*. Typographia. 1890. február 7.

Valószínű, hogy a napilap előkészítő munkálatai közben került sor a *Népszava* üzleti könyveinek felülvizsgálatára, amelyet IHRLINGER Antal kezelt. A vizsgálat kb. 2000 forint hiányt mutatott ki (az egész nyomda értéke nem haladta meg a 3000 forintot), amelynek elikkasztásával az új pártvezetőség IHRLINGER Antalt vádolta. Hogy ez a vád mennyiben felelt meg a valószínűségnek, ma már nehéz eldönteni: a pártvezetőség feljelentése nyomán megindult hatósági vizsgálat IHRLINGER Antal halála miatt nem fejeződhetett be.¹²

1890 márciusában azonban — hűtlen pénzkezelés indokával — elvették a nyomdát is IHRLINGERTŐL, s FERENCZY József nevére írták át. FERENCZY ezentúl a lapokon mint nyomdatulajdonos és lapszerkesztő szerepelt, a kiadó pedig RADÓ Ignác, a betegpénztár alkalmazottja, a párt anyagi ügyeinek egyik kezelője lett.¹³

1890 januárjában — pár hónapi eredményes, színvonalas tevékenység után — meghalt STERN Simon, a pártlapok szerkesztője. Halálával nagy veszteség érte a pártot: STERN Simon a korabeli szocialista vezetőség egyik legtehetségesebb tagja volt. A pártlapok élére új, megfelelő szerkesztőket kellett találni, olyanokat, akik színvonalasan tudják ellátni a pártsajtóval járó munkát. Hogy a pártvezetőség milyen nagy jelentőséget tulajdonított a pártlapoknak, mutatja az a tény, hogy a német nyelvű lap élére ENGELMANN Pál, az Általános Munkáspárt vezetője került, aki bár magyar származású vas-munkás volt, a német nyelvben volt járatosabb. ENGELMANN Pál az akkori idők legképzettebb magyar szocialistáinak egyike: ENGELS odaadó híve, élvezte BEBEL és LIEBKNECHT bizalmát. ENGELMANN méltó vezetője volt a pártnak, nagy lelkesedése, munkabírása lehetővé tette, hogy a német nyelvű pártlap szerkesztését is színvonalasan lássa el.

A *Népszava* szerkesztése szintén megfelelő ember: KÜRSCHNER Jakab kezébe került. KÜRSCHNER a betegpénztár irányítói közé tartozott, s a nyolcvanas évek elejétől tagja volt az Általános Munkáspárt vezetőségének is. KÜRSCHNER volt szinte az egyetlen a régi vezetőségi tagok közül, aki őszintén szakított a párt régi hibáival, szívvel-lélekkel részt vett a szocialista tömegpárt kikovácsolásának nehéz munkájában.

A szerkesztők mellett a pártlapoknál ebben az időben már több szociáldemokrata működött. A *Népszavának* igen aktív cikkírója volt KISS Adolf, a betegpénztár vezetőségi tagja.¹⁴ A vezércikkek közül igen sok az ő tollából származott; egyéb cikkeit „-a” jelzéssel adta közre. JÁSZAI Samu, a magyarországi szakszervezeti mozgalom egyik megteremtője főképpen a szakszervezetek jelentőségéről írt J. S. vagy j. aláírással.

A párt megnövekedett tömegbefolyása jótékonyan hatott a pártlapok fejlődésére, anyagi megerősödésére is. Szaporodott a párt tagjainak száma, nőtt a pártlapok olvasóinak tábora, lehetővé vált, hogy a párt és a betegpénztár között kialakult szoros kapcsolaton lazítsanak. A párt és a betegpénztár kapcsolatainak megváltoztatása azonban nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is vált. A kormány 1890-ben terjesztette elő királyi jóváhagyásra a betegpénztár törvényjavaslatot, amelynek egyik burkolt célja a betegpénztár megrendszabályozása, a szocialista mozgalomtól való elvá-

¹² *Népszava*, 1890. június 29. *Eltársainkhoz*. *Népszava*, 1890. szeptember 21. *Társadalmi szemle rovat*. *Népszava*, 1890. október 19. *Társadalmi szemle rovat*. *Népszava*, 1890. november 30. *Nyilatkozat*. — IHRLINGER 1890. október 30-án halt meg.

¹³ *Népszava*, 1890. március 16. *Hírek rovat*.

¹⁴ OL. BM. eln. res. 1892—903.

lasztása és ezzel a párt anyagi erejének csökkentése volt. Hogy a párt és a betegpéntár szoros kapcsolata kevésbé legyen szembeötlő, 1890 április 6-tól kezdve a betegpéntár heti közleményei nem jelentek meg a pártlapokban, hanem külön füzetekben adták ki azokat. A betegpéntár tagjai ettől kezdve már nem kapták ingyen a lapot: ezúton is növekedett az előfizetők száma.¹⁵

A pártvezetőség rövidesen hozzálátott, hogy megszerezze a pártnyomda megnagyobbításához s a lapok fenntartásához még hiányzó anyagi fedezetet. Az 1890. október 12-i gyűlés elhatározta, hogy a nyomdát 20 forintos részvények kibocsátásával szövetkezeti nyomdává változtatják át, s ezúton résznek szert nagyobb forgótökére.¹⁶ Hogy a szövetkezeti nyomda létrejött-e rövidesen az október 12-i gyűlés után, erre a források nem adnak felvilágosítást. A pártnyomda gyors fejlődése és a *Népszava* egy 1891. februári közleménye azonban arra engednek következtetni, hogy a Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet már 1890 őszén létrejött.¹⁷

Valószínűleg a részvények kibocsátása nyomán befolyt összegek tették lehetővé a nyomda fejlesztését. 1890-ben a nyomda már 6—7 főnyi személyzettel és két gyorsajtóval dolgozott. A második gyorsajtó beállítására azért volt szükség, mert ekkor már nemcsak a pártlapokat és a betegpéntárt nyomtatványait, hanem a szaklapokat is a párt nyomdájában állították elő.¹⁸

A pártlapok életében a Magyarországi Szociáldemokrata Párt alakuló kongresszusa hozott újabb változást. A kongresszus — hivatkozva arra, hogy a pártlapokat hetenkint többször kívánják a jövőben megjelentetni — a német nyelvű lap címét *Arbeiter Wochen-Chronik*-ről *Arbeiterpressé*-re változtatta. A névváltozásnak azonban a bevallott mellett más célja is volt. Az *Arbeiter Wochen-Chronik* ki volt tiltva Bécsből: a pártvezetőség azt remélte, hogy az új néven megjelenő lap — legalábbis egy időre — terjeszthető lesz külföldön is.¹⁹

A magyarországi munkásmozgalomnak a kongresszust követő nagy fel lendülése szükségessé és egyben lehetővé tette a pártlapok kibővítését. 1891. január 1-től a lapok már nem négy nagy, hanem nyolc kisebb oldalon jelentek meg. Január 18-án hivatalosan is megkezdte működését a Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet. Január 23-tól kezdve lekerül a lapokról a „Ferenczy József nyomda” jelzés, helyét a szövetkezeti nyomda neve foglalja el.²⁰ A szövetkezet fejlődését mutatja, hogy rövidesen újabb 400 db 25 forintos részvény kibocsátására került sor.²¹

¹⁵ *Népszava*. 1890. április 6.

¹⁶ Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1890—325.

¹⁷ *Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet*. *Népszava*. 1891. február 20.

¹⁸ JÁSZAI Samu: *A Népszava régi műhelyei*. I. h.

¹⁹ A lap címének megváltoztatását ez utóbbi indoklással már egy 1890. októberi pártvezetőségi ülésen elhatározták. (Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1890—323.) A hatóságok éberségét azonban nem sikerült kijátszani, röviddel a névváltoztatás után az *Arbeiterpressé* is kitiltották Bécsből. (Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—433.)

²⁰ *Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet*. *Népszava*. 1891. január 23.

²¹ *Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet*. *Népszava*. 1891. február 20. A rendőrség 1892 június 4-i jelentése — amely a szövetkezet megalakulásáról és működéséről nem tartalmaz részletesebb adatokat — megemlíti, hogy a pártvezetőség 120 db 25 forintos részvényt vett át, amelyet a cégbiróságnál a FERENCZY cégre ruháztak át. Eszerint a volt pártnyomda a szövetkezet egyik legnagyobb részvényesévé vált. A manőverre a párt vagyonának biztosítása végett volt szükség. (Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—374.)

1891 tavaszán az éppenhogy megerősödött *Népszava* a hatósági támogatások kereszttüzébe került. A szociáldemokrata párt alakuló kongresszusa után a szocializmus eszméi gyorsan terjedtek a falvakban, egyre-másra alakultak meg az agrárproletáriátus szervezetei, különösen a Viharsarok megyéiben. A szocializmus eszméinek terjesztésében a *Népszava* jelentős szerepet játszott. A pártlapok a kongresszus óta igen gyakran foglalkoztak a mezőgazdasági proletárok problémáival, harcoltak érdekeikért. Hogy a lap minél szélesebb körben elterjedjen, a pártvezetőség több példányban ingyen küldte szét a falvakba a *Népszava* példányait.²²

A szocialista mozgalom kibontakozása csakhamar az osztályharc fokozódásához vezetett, különösen a Viharsarokban, ahol a szocialista tanítások a legtermékenyebb talajba hullottak. Orosháza, Békéscsaba, Battonya jelzik a parasztság egyre élesedő harcának kiemelkedő állomásait. Az 1891. évi tavaszi agrármegmozdulások a nagybirtokos arisztokráciát félelemmel töltötték el: a szocialista mozgalom megsemmisítése érdekében az erőszak eszközehez nyúltak. A hatósági fellépések eleinte a helyi mozgalmak megfékezésére irányultak, a figyelem azonban csakhamar a szociáldemokrata párt budapesti központja, a betegpénztár és nem utolsó sorban a pártlapok szerkesztősége felé fordult. 1891. május 6-án — tehát öt nappal az első megmozdulás után — a belügyminiszter átiratot küldött az igazságügyminiszterhez, amelyben a pártlapok tartalmának gondos figyelését rendelte el, és alkalom szerint a megtorló eljárás azonnali megindítását szorgalmazta. Május 9-én a belügyminiszter előterjesztést készített a minisztertanács számára, amelyben azt javasolta, hogy tiltsák meg a *Népszava* postai terjesztését a „magyar szent korona országában”.²³ A helyi hatóságok szintén a *Népszava* terjesztésének megakadályozására tettek intézkedéseket. Megszüntették a pártlapok árusítását, azokat, akiknek a címére lapok érkeztek, a fősztolgabírák maguk elé rendelték és megfenyegették. Később a postahivatalok egyszerűen megtagadták a *Népszava* kézbesítését, az érdeklődőknek pedig azt felelték, hogy a lap már régen megszünt.²⁴

A pártvezetőség azonban bátran felvette a harcot: gondoskodott arról, hogy a pártsajtó továbbra is eljusson a Békés megyei községekbe. A lap terjesztésének módjáról ENGELMANN Pál egyik levele ad felvilágosítást, amelyet az orosházi munkáskör egyik vezetőjéhez írt. ENGELMANN azt kérte, hogy az orosháziak küldjenek be a szerkesztőségbe 70—80 címet. „Minden cím alá küldünk egy lapot — írja — egyelőre hitelbe, az árát majd azután beküldhetik értük. Gondoskodniok kell azonban, hogy minden egyes lapnak legyen 3—4 olvasója, s ezek együttesen fizethetik a lap árát, ami nagyon csekély költséget okoz egynek-egynek.”²⁵ Az orosházi járási fősztolgabíró már 1891 júniusában jelentette a főispánnak, hogy az orosháziak „... a „Népszava” c. lapra 4—5-en összeállva előfizetnek, s a lapot áhitatos buzgalommal olvassák és híret terjesztik.”²⁶

²² OL. BM. eln. res. 1891—433.

²³ OL. BM. eln. res. 1891—404. és 433.

²⁴ OL. Szocialista mozgalmak. Békés megyei főispáni bizalmas. 1891—261. Szentesi Áll. Lt. Csongrád megyei főisp. ált. 1891—209. *Népszava*. 1891. június 12. *Békés-megyei dolgok*. *Népszava*. 1891. október 23. *Társadalmi szemle* rovat.

²⁵ OL. BM. eln. 1891—652. ENGELMANN Pál levele VÁGI Györgynek 1891. június 9-én.

²⁶ Gyulai Áll. Lt. Békés megyei főisp. biz. 1891—261. (336).

Mint hogy a lap postai terjesztése útjába a hatósági önkény helyenként súlyos akadályokat gördített, előfordult, hogy a lapot a Pesten járó mezőgazdasági munkásokkal küldték.²⁷ A pártlap hatásáról tanúskodik az orosházi járási szolgabíró jelentése: „... a nyomozás alkalmával különösen az lepett meg, hogy egyesek a Népszava... iránt rajongó ragaszkodást tanúsítanak, — s volt olyan munkás, aki jegyzőkönyvileg kijelentette, hogy kész volna a Népszavát az élete árán is megmenteni, ha felmerülne annak szüksége.”²⁸

A szociáldemokrata párt vezetősége tisztában volt azzal, hogy az egyre nagyobb jelentőségű agrárproletár- és szegényparaszt-mozgalommal egyelőre csak a pártsajtó útján teremthet kapcsolatot. Minél előbb szükség lett volna politikai napilapra, amely naponta tudósíthatja a szociáldemokratákat a politikai eseményekről. Már április folyamán napilap megteremtéséről tárgyalt a pártvezetőség. CSILLAG Zsigmond, a betegpénztár vezető főorvosa, a pártvezetőség tagja vállalkozott arra, hogy előteremti a lap alapításához szükséges alaptőkét, amelyet a pártnak részletekben kellett volna visszafizetnie.²⁹

A szervezett munkásság támogatta a pártvezetőséget: a június 14-én tartott munkágyűlés tizes bizottságot választott a lap létrehozásának előkészítésére. A bizottság rövidesen össze is ült, hogy megbeszélje a teendőket. A párt ereje azonban még mindig nem volt elegendő egy napilap fenntartására, az időközben bekövetkezett események pedig lehetetlenné tették, hogy a párt a betegpénztár erejét vegye igénybe.³⁰

1891 tavaszán az országgyűlés elfogadta a betegsegélyezésről szóló törvényjavaslatot. (1891. XIV. t. c.) A törvény elfogadása olyan időben került napirendre, amikor a szociáldemokrata párt és a vele szorosan összefonódott betegpénztár ellen a viharsarki agrármozgalmak miatt amúgy is koncentrált támadás folyt. A támadással a kormánynak az volt a szándéka, hogy a viharsarki eseményekért a betegpénztár vezetőit tegye felelőssé — CSILLAG Zsigmondot, KÜRSCHNER Jakabot, KISS Adolfot és másokat —, s így eltávolíthassa őket a betegpénztár éléről. Miután a törvény amúgy is követelte a magánjellegű betegpénztárak alapszabályainak módosítását: a szocialista vezetők eltávolítása és a munkásönkormányzat megszüntetése együtt meghozhatta volna a kívánt eredményt: a betegpénztár és a szocialista mozgalom elkülönítését és ezzel a párt gyengítését.

Valószínűleg a betegpénztár és a párt kapcsolatát feszegető hírlapi támadások elhárítása követelte meg, hogy a párt a napilap létrehozására felajánlott kölcsönösszeget visszautasítsa, hiszen ennek jó része a betegpénztár anyagi tartalékaiból került volna ki. A feltevést még valószínűbbé teszi az a tény, hogy a fővárosi tanács a belügyminisztérium utasítására 1891 nyarán és őszén több ízben megvizsgálta a betegpénztár üzleti könyveit, hogy nyomára jöjjön azoknak az összegeknek, amelyekkel a pénztár a pártot dotálta. A vizsgálat eredménytelen maradt, a párt viszont nem juthatott hozzá a napilap megteremtéséhez szükséges alaptőkéhez.

A hatósági támadás a betegpénztár és a pártvezetőség mellett a *Népszavát* is sújtotta. 1891 nyarán sajtópert indítottak a lap, illetve annak szer-

²⁷ Uo. 442. sz.

²⁸ Uo. 626. sz.

²⁹ Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—154.

³⁰ Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—194. Népszava. 1891. június 19. Az általános munkágyűlésről és Különjélek rovat. Népszava. 1891. november 27. Gyűlési tudósítások.

kesztője, RADÓ Ignác ellen. A sajtóper célzatossága a vád megfogalmazásából tűnik ki: most került sor sajtóper indítására amiatt, mert a *Népszava* 1891 januárjában néhány, a vasárnapi munkaszünettel kapcsolatos cikkben politikai jellegű megállapításokat tett, noha a sajtótörvény értelmében a lapnak nem volt szabad megfelelő kaució letétele nélkül politikával foglalkoznia. A budapesti királyi törvényszék büntető osztálya a cikkek miatt RADÓ Ignácot 2 havi fogházra és 20 forint pénzbüntetésre ítélte. A per a nyilvánosság előtt egyben bizonyítékul is kívánt szolgálni a betegpénztár és a párt szoros kapcsolatára, hiszen RADÓ a betegpénztárnak volt tisztviselője.³¹

A szociáldemokrata párt vezetősége ezek után maga látott hozzá a párt és a betegpénztár szervezeti kapcsolatainak megszüntetéséhez. Első lépésként a Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet helyiségét változtatták meg: augusztus 15-én a nyomda elköltözött a betegpénztár székházából és a VI. kerület Kemnitz utca 6-ban (a Teréz körút sarkán) bérelt helyiségben működött tovább.³²

A párt és a betegpénztár elkülönítésében a következő lépés a betegpénztár választmányának szeptember 16-i határozata volt. A választmány kötelezte a pénztár tisztviselőit, hogy a szociáldemokrata agitációtól, a nyilvános politikai szerepléstől a betegpénztár védelmében tartsák magukat távol. E határozat értelmében a pénztár funkcionáriusai lemondtak a pártban viselt tisztségeikről, s kiléptek a pártvezetőségből is. Minthogy azonban a fiatal mozgalom még nem tudta teljesen nélkülözni a betegpénztár tisztviselőit, úgy döntöttek, hogy a kevésbé szembeötlő posztokon maradjanak meg a régi funkcionáriusok. Ez az oka annak, hogy a szeptember 16-i határozat a pártlapok életében nem követelt nagyobb változást. RADÓ Ignácot, aki mint felelős szerkesztő és kiadó a lapoknál exponált pozíciót töltött be, leváltották, s funkcióját GRON Jánosra, a pártvezetőség tagjára, a radikális szocialista eszmék kiváló agitátorára ruházták. A *Népszavát* továbbra is KÜRSCHNER Jakab szerkesztette, KISS Adolf helyére azonban MEZŐFI Vilmos, egy tehetséges, fiatal újságíró került. RADÓ Ignác, FERENCZY József és REISCH Ferenc továbbra is a pártlapok és a párt vagyonát kezelték: az ő munkájuk nem folyt a nyilvánosság előtt.³³ Mint a Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet 1892. február 14-én tartott első rendes közgyűlésének anyaga is bizonyítja, a szövetkezet igazgatóságában és felügyelőbizottságában továbbra is jelentős szerepet tölthettek be a betegpénztár tisztviselői.³⁴

Az 1891. szeptember 16-a után a párt élére kerülő új vezetőség sikerrel oldotta meg a proletariátus szervezése, nevelése, a politikai és gazdasági részharok vezetése terén reá háramló feladatokat. Harcát támogatták a pártlapok, amelyeknek főképpen a vidék és a fővárosi pártközpont kapcsolatainak megszilárdításában volt jelentős szerepük. A pártvezetőség munkáját azonban rövidesen megakasztotta a párt vezetőszerveiben kibontakozó viszály, amely a pártlapok, a pártnyomda életében is jelentős változásokat okozott.

³¹ *Népszava*. 1891. augusztus 14. *Szemle rovat*. *Népszava*. 1891. október 9. *Társadalmi szemle rovat*. OL. M. kir. Curia, 1892. VII—2170. (4298) A büntetést a tábla 1892 februárjában a felére csökkentette, amit a Curia jóvá is hagyott.

³² *Népszava*. 1891. augusztus 7. Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—312. JÁSZAI Samu visszaemlékezésében (i. h.) a nyomda átköltöztetése téves adattal szerepel.

³³ Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—312.

³⁴ *Népszava*. 1892. február 19. *Gyűlési tudósítások rovat*.

A betegpénztári tisztviselőgárda tagjainak a pártvezetésre befolyással rendelkező csoportja egyre inkább fékező szerepet töltött be a pártvezetésben. Az új, zömében radikális érzületű szociáldemokratákból álló pártvezetőség tehát arra kényszerült, hogy fellépjen e régi gárda ellen, és a pártfunkciókat új, fiatal, forradalmi erőkkel töltsse be. E kádernevelő munka során hívta Budapestre a pártvezetőség CSEBRENYÁK Józsefet is, a fiatal, tehetséges szociáldemokrata publicistát, és helyezte el a *Népszava* szerkesztőségében.³⁵

A régi gárda visszaszorítása, az új, fiatal erők térhódítása elégedetlenséget váltott ki a betegpénztáriak soraiban. Részben elvi, részben azonban személyi megfontolásból ez az elégedetlen csoport küzdelmet indított a radikális pártvezetőség megbuktatásáért, a vezető pozíciók visszaszerzéséért. Minthogy ebben az időben ENGELMANN Pál volt a szociáldemokrata párt vezetője, a támadás éle személye ellen irányult.

Az elégedetlenség a betegpénztáriak befolyása alatt álló szövetkezeti nyomdából indult ki. 1892 júliusának elején a nyomda munkásai sztrájkba léptek. Bérük felemelését és a fegyelmetlensége miatt elbocsátott műszaki vezető, BAUER Imre visszavételét követelték. A békéltető bizottság vitáin azonban kiderült, hogy nem béremelés, nem BAUER visszavétele, hanem ENGELMANN diszkreditálása, a radikális pártvezetőség megbuktatása a cél.

A radikális szocialisták és a kispolgári reformisták egymással vívott harcában jelentős helyet foglalt el a pártlapok birtoklásáért folyó küzdelem. A szociáldemokrata párt tevékenységének központjában ebben az időben a munkások felvilágosítása, szervezése állott. A felvilágosító munka eszközeit — a pártsajtót, a nyomdát — csak azok használhatták, akik a megfelelő apparátus és anyagi eszközök birtokában voltak. A szervezőmunka sikere — bár kisebb mértékben, mint az agitáció és a propaganda — szintén a pártsajtó birtoklásán múltott: gyűlések összehívása, a kapcsolat megteremtése és fenntartása a vidéki munkásokkal, az agrárproletáriatus és a szegényparasztság szervezeteivel szintén lehetetlen volt pártlapok, szerkesztőség nélkül. A vidéki szervezetek szükségszerűen azzal a pártvezetőséggel álltak kapcsolatban, amely kiadta a lapot, azzal leveleztek, annak küldték be jelentéseiket, attól várták a vezéreket munkájukhoz. S végül: a párttagság nevelése és így az egész szocialista mozgalom jövője annak a csoportnak a kezében volt, amely a pártlapok irányát megszabta. Amelyik csoporté volt tehát a pártnyomda, amelyik csoport tagjai ültek a szerkesztőségben, az a csoport jelentette a párttagság számára a hivatalos pártot. Nem véletlen tehát, hogy a kispolgári oppor-tunista irányzat a nyomdán keresztül indította meg a támadást a radikális pártvezetőség ellen, s mindvégig alapvető törekvése maradt, hogy a szerkesztői posztokat saját híveivel töltsse be. Nem véletlen az sem, hogy a régi, radikális pártvezetőség, különösen ENGELMANN Pál, az *Arbeiterpresse* szerkesztője, legszívesebben a pártlapok szerkesztőségében elfoglalt funkciójához ragaszkodott.

Miután az 1891. szeptember 16-i határozat után a pártvezetőség úgy döntött, hogy a párt és a lapok anyagi eszközeinek kezelését a betegpénztári alkalmazottak kezében hagyja, s hozzájárult ahhoz is, hogy a Kiadószövetkezet igazgatósági funkcióit is zömében betegpénztári tisztviselők foglalják el, a radikális pártvezetőség már a pártviszály kirobbanásakor nehéz helyzetbe került. A pártvezetőség helyzetét nehezítette az is, hogy 1892 júniusában

³⁵ *Csebrenyák József*. *Népszava*. 1947. március 18.

a szociáldemokrata párt tetemes összeggel — 1400 forinttal — tartozott a nyomdának.³⁶

Az ellenzék az egyre-másra összehívott egyeztető értekezleteken bizalmatlanságot szavazott a régi pártvezetőségnek, s azt követelte, hogy ENGELMANN-t zárják ki onnan, és vegyék el tőle az *Arbeiterpresse* szerkesztését. A radikális szocialisták csoportja azonban ebben az időben még élvezte a fővárosi munkásszervezetek többségének támogatását, így eredményesen ellenállhatott az ellenzék követeléseinek. A pártvezetőség kongresszust hívott össze a párton belül kitört viszály tisztázására, a helyzet pártatlan megvizsgálására. Az ellenzék oldalán ekkor a Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet útján a betegpénztár egész vezetősége beavatkozott. Az igazgatóság egyszerre felmondta a hitelt a pártlapoknak, s RAUCHMAUL elnök kijelentette: „Mink. . . a jelenlegi kiadóktól elveszjük a lapokat. . . s oda adjuk az új pártvezetőségnek.”³⁷ A régi pártvezetőség ekkor felajánlotta, hogy a pártlapok kinyomtatási költségeit készpénzben fedezi, az igazgatóság azonban az ajánlatot elutasította. A közbelépés hatására a régi pártvezetőség számára lehetetlenné vált a pártlapok megjelenítése, kilátástalanná vált, hogy a munkásságot a pártviszály valódi okairól és a helyzetről felvilágosíthassa, s az összehívott kongresszus előkészítését kézben tarthassa.

A Kiadószövetkezet beavatkozása kompromisszumra kényszerítette a radikális irányzat híveit. 1892. szeptember 5-én hozzájárult új pártvezetőség választásához, amely fele-fele arányban az ellenzék tagjaiból, illetve a régi pártvezetőség tagjaiból alakult. ENGELMANN-nak le kellett mondania a pártnban viselt valamennyi funkciójáról. A *Népszava* és az *Arbeiterpresse* szeptember 9-én közölte, hogy ENGELMANN Pál távozik az *Arbeiterpresse* szerkesztőségének éléről.

A pártlapok szeptember 9-i száma azonban más változásról is tudósít. Az új, paritásos pártvezetőség a lapok szerkesztői és kiadói posztjait is paritásos alapon osztotta el. A *Népszava* kiadója GION János, a régi vezetőség tagja maradt, felelős szerkesztője azonban SCHREIER Béla, az ellenzék egyik vezetője, az ellenzéki asztalos szakszervezet egyik irányítója lett. Az *Arbeiterpresse* kiadói posztját BAUER Imre kapta meg, aki a pártviszály tényleges kezdeményezője, szervezője volt. A felelős szerkesztői megbízatást KITTEL Ferenc, a radikális csoport tagja vállalta el.

Ugyanez a fele-fele arány érvényesült a lapok tényleges szerkesztőinek megbízásakor is. A *Népszavát* KÜRSCHNER Jakab szerkesztette tovább: ő a pártviszályban az ENGELMANN-csoporthoz állt közel, a német nyelvű pártlapot pedig az ellenzék szellemi vezetője, STÜCKLEIN Dániel. STÜCKLEIN Németországból vándorolt be, eredeti szakmája szerint aranyműves. Az ellenzékhez nem annyira meggyőződése, mint inkább érvényesülési vágya vezérelte.³⁸ A pártlapok szerkesztői, kiadói posztjait tehát 1892 szeptemberében majdnem teljesen új gárda vette át.³⁹

A radikális csoport és az ellenzék közötti fegyverszünet azonban nem volt tartós. A radikális csoport irányítói nem nyugodtak bele ENGELMANN Pál

³⁶ Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—426.

³⁷ Uo.

³⁸ STÜCKLEIN 1893-ban anyagi okok miatt elhagyta Magyarországot, s a német szociáldemokrata mozgalom jobbszárnyán működött tovább. A századforduló után parlamenti képviselő lett Németországban.

³⁹ OL. BM. eln. res. 1892—763.

mellőzésébe, követelték teljes rehabilitálását, funkcióiba való visszahelyezését. Az ellenzéki csoport viszont keveselte az elért eredményt: a radikális szocialisták teljes eltávolítását követelte. A két csoport közötti küzdelem a kongresszust előkészítő munkásgyűléseken éles összeütközéssé fajult: mindkét fél saját jelöltjét kívánta mandátumhoz juttatni. Ezek a gyűlések meggyőzték a reformista ellenzéket arról, hogy felesleges engedményt tett, amikor GION Jánost és KITTEL Ferencet, a radikális szocialisták két vezetőjét szerkesztői, kiadói posztokhoz s ezzel pártvezetőségi tagsághoz juttatta. Minthogy a pártnyomda felett az ellenzék rendelkezett, könnyen korrigálhatta ezt a lépést: GION Jánost és KITTEL Ferencet hamarosan leváltották, s ezzel megszüntették pártvezetőségi tagságukat is.⁴⁰ A *Népszava* kiadója előbb SCHREIER Béla, majd április 7 után FERENCZY Gyula lett — szintén a reformista csoport híve —, az *Arbeiterpresse* felelős szerkesztőjének pedig BAUER Imrét nevezték ki.

A lapok teljes átvétele megkönnyítette a reformista ellenzék helyzetét: a sajtó segítségével a régi, radikális pártvezetőség ellen hangolhatta a munkás-ságot, különösen a vidékieket. Az erőszak alkalmazása mellett a pártlapoknak nagy szerepük volt abban, hogy a szociáldemokrata párt 1893. januári II. kongresszusa elítélte a radikális ellenzéket, s a párt irányítása a betegpénztári bürokrácia befolyása alá került. A betegpénztár növekvő befolyását bizonyítja az is, hogy 1893. szeptember 22-én az *Arbeiterpresse* felelős szerkesztője és kiadója a betegpénztár régi meghitt embere és alkalmazottja, REISCH Ferenc lett.

A *Népszava* és az *Arbeiterpresse* az 1893-i kongresszus után több mint egy évig a kispolgári reformizmus szécsőve volt. Az új pártvezetőség megalakuló politikája, alacsonyabb elméleti képzettsége mindvégig tükröződik a lapok hasábjain. A pártlapok irányát ebben az időben két ellentétesen ható erő befolyásolta: egyrészt a betegpénztár, amely az osztályharc mérséklésére, másrészt a kongresszus után ellenzéki csoporttá szerveződött és a *Munkás* — *Arbeiter* című új lapok köré tömörülő ellenzék, amely az osztályharc fokozására törekedett. A betegpénztár és a radikális ellenzék együttes befolyása okozta a pártlapok centrista jellegét, és lehetetlenné tette, hogy az új pártvezetőség önálló politikát folytathasson.

A szociáldemokrata párt vezetősége — a régi vezetőség nyomdokain — 1892 őszén agitációt fejtett ki a *Népszava* napilappá változtatása érdekében.⁴¹ Vállalkozását azonban nem koronázta siker, sőt a pártlapok és a Kiadószövetkezet anyagi ügyei egyre rosszabbul álltak. Míg a radikális pártvezetőség a pártnyomdát évről évre fejlesztette, és az ár növelése nélkül egyre nagyobbította a pártlapokat, a reformista pártvezetőség működése idején, 1894 tavaszán a Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet kénytelen volt beszüntetni működését. JÁSZAI a nyomda bukásának okát abban látja, hogy az akkor még igen kis hatósugarú munkásmozgalom nem volt képes egy nyomdát fenntartani a polgári körök támogatása nélkül.⁴² Biztos, hogy JÁSZAI szavaiban van igazság, azonban a nyomda kétévi működése, állandó fejlődése azt bizonyítja, hogy az új pártvezetőség — szemben a régi vezetőséggel — nem volt

⁴⁰ Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1892—426. A változás a *Népszava* 1893. január 13-i, az *Arbeiterpresse* 1892. december 30-i számán van először feltüntetve.

⁴¹ Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1892—371.

⁴² JÁSZAI Samu, i. h. (A többi feldolgozás a Kiadószövetkezet problémáival nem foglalkozik.)

képes a nehézségek elhárítására. 1894. március 23-tól a pártlapokat már a Neumayer-nyomda állította elő.

A radikális irányzat 1893—1894-ben eredményesen harcolt az új pártvezetőség opportunizmusa ellen. Befolyása növekedett, s azzal párhuzamosan a szociáldemokrata párton belül is új, radikális csoportok alakultak. Mindez arra kényszerítette a pártvezetőséget, hogy megszakítsa a betegpénztári reformistákkal kiépített kapcsolatait, s a megegyezés útját keresse. 1894. április 20-án az exponált FERENCZY Gyula funkcióját a *Népszavánál* a radikális irányzattal szemben lojális STARCK Pál vette át, ami már a közelgő megegyezés jele volt.

A párt egysége többszöri kísérlet után az 1894 májusában tartott III. szociáldemokrata pártkongresszuson jött létre. Miután a csoportok közötti küzdelemben a pártlapoknak jelentős szerep jutott — mindkét lapnak szilárd olvasótábora alakult ki —, az egyeztető bizottság azt javasolta, hogy szüntessék meg mindkét lapot, és indítsanak új, magyar és német nyelvű pártlapokat. Tekintettel azonban a *Népszava* régi múltjára és a névváltoztatással bekövetkezhető zavarokra, a III. kongresszus úgy döntött, hogy csupán az *Arbeiterpresse* nevét változtatja meg. 1894. május 25-től a lap *Volksstimme* névvel jelent meg.

A kongresszus után a *Népszava* kiadója és felelős szerkesztője STARCK Pál maradt. REISCH Ferencet azonban leváltották, a *Volksstimme* felelős szerkesztője és kiadója GION János, az ismert radikális szocialista, az osztályharcos ellenzék egyik vezetője lett. A *Népszava* tényleges szerkesztése a pártvezetőség balszárnyához tartozó CSEBRENYÁK József munkája lett.⁴³A német pártlap tényleges szerkesztőjének személyéről a források nem adnak felvilágosítást.

Az egyesítő kongresszus után csakhamar új erővel bővült a lapok szerkesztősége. A pártvezetőség olyan szociáldemokratát szeretett volna a mozgalom élére állítani, aki nem vett részt a viszályban, és így mindkét irányzat bizalmát egyaránt élvezte. Ekkor került a szociáldemokrata párt élére az osztrák szociáldemokrata párt vezetőjének, Viktor ADLERnek ajánlatára SILBERBERG Ignác magyar származású nyomdász, aki a kilencvenes évek elején az osztrák párt vezetőségének és a bécsi *Arbeiter Zeitung* szerkesztőségének volt tagja. Az osztrák mozgalom osztályharcos szárnyához tartozó kiváló szónok, a szociáldemokrata eszmék lelkes, fiatal agitátora, SILBERBERG 1894 júniusában vette át a szociáldemokrata párt irányítását és a *Volksstimme* szerkesztését.⁴⁴

A szociáldemokrata párt új vezetősége a kongresszus után ismét erőteljesen látott hozzá az ipari és a mezőgazdasági proletárok szervezéséhez. A pártlapok hasábjain világosan érzékelhető az a különbség, amely a betegpénztáriak befolyása alatt álló régi és a radikális eszméket követő új vezetőség között színvonalban, öntudatban, kezdeményező készségben, a burzsoáziával szemben alkalmazott hangnemben megnyilvánult. A lapok bátorhangú cikkei harcra hívó fellépésre, az áldozatok vállalására, a következetes osztályharcra hívták fel a proletárokat.

A kormányzat a szociáldemokraták kemény fellépésére ismét az erőszakpolitika előtérbeállításával felelt. 1894 augusztusában kitoloncolták a fővá-

⁴³ Révész Mihály: *A Népszava negyven esztendeje*. I. h. Népszava, Volksstimme. 1894. május 25.

⁴⁴ Révész Mihály: *A Népszava negyven esztendeje*. I. h. A rendőrség adatai szerint SILBERBERG egyben a *Népszava* szerkesztője is volt. (Föv. Lt. Rendőrfőkapt. eln. res. 1894—444.) Ezt azonban más források nem támasztják alá.

rosból — mint csavargót és haszontalan dologkerülőt — GION Jánost, a *Volksstimme* felelős szerkesztőjét és kiadóját. Miután GION kitoloncolását követően a belügyminisztérium hasonló eljárásra készülődött a párt több vezetője ellen, a pártvezetőség óvatosságra kényszerült. Valószínűleg ez okozta, hogy 1894. október 26-tól a *Népszava* és a *Volksstimme* felelős szerkesztői és kiadói posztjait a mozgalomban addig ismeretlen személyekre: FARAGÓ Károlyra és FÖLDES Bélára ruházták át.⁴⁵

A kormányzat erőszakos fellépése 1895 januárjában, a BÁNFFY-kormány uralomrakerülése után ismét fokozódott. Mindenekelőtt a szociáldemokrata agitáció legfontosabb fegyverét, a pártsajtót próbálták megrendszabályozni. A belügyminiszter február 1-én felszólította a rendőrfőkapitányt: kísérje figyelemmel, milyen célokra gyűjt pénzt a *Népszava*, és ha feltételezhető, hogy a gyűjtés a lap rendeltetésétől eltérő célra folyik, azonnal indítson eljárást a lap ellen. A miniszterelnök ugyanekkor felhívta az igazságügyminisztert, hogy az osztály- és nemzetiségi gyűlöletet szító sajtótermékek ellen indítson szigorú eljárást. Hasonló utasításokat kaptak a törvényhatóságok vezetői is.⁴⁶

A felsorolt intézkedések hatására valóságos hadjárat indult meg a *Népszava* és a *Volksstimme* ellen. A budapesti kerületi királyi sajtóügyi vizsgálóbíró rövidesen több, főként az agrárkérdéssel foglalkozó és az „osztálygyűlöltre izgató” *Népszava* és *Volksstimme* cikk ellen tett feljelentést. A rendőrség a lapokat elkoboztatta, a szerkesztőséget állandó házkutatásokkal zaklatta. A cikkek szerzőit több havi börtönbüntetésre ítélték.⁴⁷

A pártsajtót ért üldözések ellenére az új pártvezetőség mindent megtett a pártlapok megerősítésére, a napilap megteremtésére. 1894 őszén 7000 forint alaptőkével a pártvezetőség létrehozta a *Népszava* Kiadó és Irodalmi Vállalat részvénytársaságot, hogy lehetővé tegye a *Népszava* napilappá változtatását. Az ideiglenes alapszabályok szerint a részvénytársaság működéséhez 40 000 korona (20 000 forint) alaptőke szükséges, amelyeket 2000 db, egyenként 20 korona (10 forint) értékű részvény kibocsátásával kívántak fedezni. A részvényeket havi 50 krajcáros részletekben lehetett törleszteni.⁴⁸ A pártvezetőség a részvényjegyzéseknél a munkásság áldozatkészségére számított, úgy tervezte, hogy nem kölcsöntőkével, hanem a munkások bevonásával fogja a napilapot megindítani.

A részvények jegyzése eredményesen indult meg: 1895. április 15-én sor került az alakuló közgyűlés összehívására. A közgyűlés meghatározta a részvénytársaság alapszabályait, és megválasztotta az igazgatóságot.⁴⁹

A *Népszava* Rt. igazgatósága azonban nem várta meg, amíg teljesen befejeződik a részvények jegyzése, és összegyűlik a politikai napilap kiadásához szükséges 10 000 forint kaució. Szerződést kötött a Corvina nyomdával, s bizonyos előleg és haszon fejében ez a nyomda helyezte le a *Népszava* Rt.

⁴⁵ L. a *Népszava* és a *Volksstimme* 1894. október 26-i számait.

⁴⁶ Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—68. OL. BM. eln. res. 1895.—215 és 340.

⁴⁷ Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—315. 408. és 413. OL. BM. eln. res. 1895—975. *Népszava*. 1895. május 6. *A magyar sajtószabadságról*. *Népszava*. 1895. június 7. *Törvényeszek* rovat és *Harc a szociáldemokrácia ellen*.

⁴⁸ JOSEF GABRIEL: *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung*. 1928. 17—18. l. A Részvénytársaság megalakulásáról RÉVÉSZ Mihály cikkei közölnek még adatokat.

⁴⁹ A Rt. igazgatója SILBERBERG Ignác, helyettese BOKÁNYI Dezső lett. Az igazgatóbizottsági tagok szintén ismert szociáldemokraták: FOITIN Nándor, PFEIFER Sándor és SCHREIER Béla. *Népszava*. 1895. április 19. *Gyűlési tudósítások* rovat.

helyett a kauciót. 1895. május elseje kettős ünnepe volt a magyarországi proletariátusnak: ekkor jelent meg először a *Népszava* és a *Volksstimme* politikai napilapként.⁵⁰

A napilap megteremtése — bár talán valóban kissé korai kezdeményezés volt — igen nagy jelentőségű a munkássajtó történetében. Ha kiállításában és a kezdeti időkben tartalmában sem mindig érte el a kívánt színvonalat, öntudatos hangja, bátor leleplezései lelkesedést, harcokésztséget szítottak a munkásság soraiban. Minden hibája ellenére ez a vállalkozás tette lehetővé, hogy a párt naponta hallathassa szavát, állást foglalhasson minden aktuális politikai kérdésben, politikai síkon is leleplezhesse az uralkodó osztályok népellenességét, korruptségét.

A magyar és a német nyelvű napilap nyilvánosan feltüntetett szerkesztője BOKÁNYI Dezső, kiadója SILBERBERG Ignác, a *Népszava* Rt. vezérigazgatója volt. Bár a források erről pontos felvilágosítást nem adnak, valószínű, hogy a *Népszavát* BOKÁNYI, a *Volksstimmet* pedig SILBERBERG szerkesztette. A lap 4000 példányban jelent meg.

A napilap megteremtésére ismét a kormányterror fokozódása volt a válasz. A rendőrség zaklatásai most már nem a lap megrendszabályozására, hanem tönkretételére irányultak. A belügyminiszter elrendelte ismét a szociáldemokrata sajtótermékek szigorú ellenőrzését, elutasította a *Népszava* kolportázs-joga iránti kérelmet, a *Népszava* és a *Volksstimme* példányait lefoglalták, s a sajtóperek tömkelegét zúdították a nyakába.⁵¹

A hatósági támadások pergőtüzét a *Népszava* és a *Volksstimme* bátran visszaverte. Hajlíthatatlan, öntudatos kiállása azonban rövidesen válságos helyzetbe sodorta. Néhány héttel a napilap megjelenése után történt, hogy a párt sajtó napvilágra hozta a TÖRÖK gyógyszerészár felelőtlenségéből fakadó botrányos esetet — *Egy csodagyógyszer* címmel, — eltérően a burzsoá lapoktól, amelyek hallgatását TÖRÖK gyógyszerész megvásárolta.

TÖRÖK gyógyszerész befolyásos tag volt a *Népszava* nyomdájának, a Corvinának az igazgatóságában. Minthogy a *Népszava* szerkesztőségét nem sikerült megvesztegetnie, kieszközölte, hogy a lap május 19-i számának említett cikkét megcsontkítsák. A cikk úgy jelent meg, hogy a szövegben szereplő neveket nem lehetett kibetűzni, mert a szedők azokat a tömöntvényben olvashatatlaná tették. A *Népszava* szerkesztősége nem hagyta annyiban az ügyet, követelte, hogy a cikket újra szedjék ki, és a következő számban megcsontítás nélkül jelentessék meg. A Corvina azonban megtagadta a *Népszava* további számainak kinyomtatását, felmondta a *Népszava* Rt.-vel kötött szerződést, és azonnal visszavonta a lap kaucióját. Így történt, hogy a szociáldemokrata párt igen hamar politikai napilap nélkül maradt. Miután több ízben is nyomdát kellett változtatnia, május 30-tól már nem politikai, hanem társadalmi és közgazdasági napilapként jelent meg.⁵²

⁵⁰ GÁBRIEL, i. m. 17—18. l. *Népszava*. 1895. május 30. *További kilátások a börtönre*. — *A Budapesti Fő- és Székvárosi állami rendőrség 1895. évi működése*. Bp. 1896. 76. l.

⁵¹ Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—315. és 522. OL. BM. eln. res. 1895—215. és 340. *Népszava*. 1895. május 28. *Május 20.* A *Népszava* és a *Volksstimme* sajtópereivel kapcsolatban lásd: OL. BM. eln. res. 1895—975. és 1156. OL. ME. 1895—1532. *Népszava*. 1895. május 7. *Hogy félnek tőlünk*. *Népszava*. 1895. augusztus 31. *Üldöztetésünk*. *Szemle* rovat. Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—408. és 413.

⁵² *Népszava*. 1895. május 19. és 20. *Egy csodagyógyszer*. *Népszava*. 1895. május 30. *További kilátások a börtönre*. A TÖRÖK patika botrányát és következményeit RÉVÉSZ Mihály valamennyi említett cikke részletesen leírja.

A *Népszava* elleni fellépések miatt így a párt igen hamar elvesztette a politikai napilapot, bár a pártsajtót még így sem sikerült teljesen tönkretenni. A *Népszava* azonban 1895 nyarára igen nehéz helyzetbe került. Ezt a helyzetet használta fel a mozgalmon belül megbújó reformista ellenzék a pártvezetőség megbuktatására, s régi pozícióinak visszaszerzésére. Miután a megváltozott körülmények miatt a hatósági retorzióktól már nem kellett tartania, a betegpénztár vezetőgárdája — KISS Adolffal, CSILLAG Zsigmonddal az élén — nyilvánosan lépett fel a pártvezetőség, elsősorban SILBERBERG Ignác ellen. 1895 júniusában ahelyett, hogy a kaucióját vesztett *Népszava* talpraállításában segédkeztek volna, ellenzéki politikai hetilapot indítottak *Népakarat* (*Volkswille*) címmel. A reformista csoport nyilvános fellépésével ismét megindult a küzdelem a szociáldemokrata párt vezető posztjaiért.

1895 nyarán nemcsak a pártlapok, de maga a pártvezetőség is nehéz helyzetbe került: valamennyi tagja ellen eljárás folyt. A *Népszava* anyagi erőforrásai kimerülőben voltak, s mivel a pártviszály a részvények jegyzését is hátráltatta, várható volt, hogy a részvénytársaság rövidesen a bukás szélére kerül. SILBERBERG ekkor még egy kísérletet tett arra, hogy a munkásság áldozatkészségére támaszkodva szedje rendbe a pártlapok ügyeit, a kispolgári reformisták azonban törekvését elgáncsolták.

A betegpénztár vezetői a *Népszava* nehéz helyzetéért SILBERBERG Ignácot tették felelőssé: hiszen ő volt a lelke a szociáldemokrata agitációnak, s legkövetkezetesebb képviselője az osztályharcos kiállásnak. A *Népakarat*-frakció azt ajánlotta a pártvezetőségnek, hogy váltsa le SILBERBERGET a pártlapok kiadói posztjáról, és adják át nekik a *Népszavát*. A *Népszava* átadása esetén kilátásba helyezték a politikai napilap megindításához szükséges kaució letételét és 3—4000 forint forgalmi tőke biztosítását.

A betegpénztáriak kecsgető ajánlata nem maradt hatástalan a pártvezetőségi tagok többségére. A bizalmatlanságot érezve, SILBERBERG lemondott a pártlapoknál elfoglalt funkcióiról abban a reményben, hogy a pártvezetőséget jobb belátásra bírhatja, és megnyerheti a *Népszava* érdekében meghirdetett gyűjtés ügyének. Várakozásában azonban csalódnia kellett. 1895. szeptember 1-én a pártvezetőség tagjai a maguk kezébe vették a *Népszava* Rt. valamennyi igazgatósági posztját, és azonnal megindították a tárgyalásokat a *Népakarat* frakcióval. Szeptember 10-én létre is jött a megegyezés: kimondták a két frakció egyesülését, a betegpénztáriakat kooptálták a pártvezetőségbe. A *Népakarat*-frakció vezető emberei ekkor megerősítették a *Népszava* anyagi rendbehozására tett ígéreteiket, amelyeket azonban később nem váltottak be.⁵³

SILBERBERG és a hozzá csatlakozott radikális szocialisták, akik a pártvezetőség többi tagjánál jobban látták a pártvezetőség és a betegpénztári funkcionáriusok megegyezésében rejlő veszélyt, azonnal küzdelmet indítottak a pártvezetés visszaszerzéséért. Bár a betegpénztáriakkal egyesült pártvezetőség a *Népszava* vagyont és üzleti könyveit lefoglalta, a radikális csoport a *Népszavát* magáénak tekintette és továbbra is kiadta. Az anyagi nehézségek következtében azonban szeptember 17-én a *Népszava* mint napilap megszűnt

⁵³ SILBERBERG lemondását a lapok 1895. szeptember 12-én közzölték. (*Tudomásul.*) A pártviszály tényeit l.: OL. BM. eln. res. 1895—1284. Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—629. Uo. SILBERBERG röpiratát: „Gyalázatossan megsaltak és megraboltak!...” kezdettel. *Népszava*. 1895. szeptember 15. *Tudomásul.*

és csupán szeptember 27-én jelent meg újra csökkentett példányszámban, (3000) hetenkint kétszer.⁵⁴

A *Népszava* és *Volksstimme* apparátusa ekkor természetesen a SILBERBERGhez csatlakozott radikális szociáldemokratákból állott. BOKÁNYI megbízatását — aki nem vált ki a szociáldemokrata párt vezetőségéből — a *Népszavánál* SILBERBERG, a *Volksstimménél* CSEBRENYÁK József, a *Volksstimme* kiadói posztját pedig SILBERBERGTől a szintén radikális szociáldemokrata, KASTREINER Soma vette át.

A szociáldemokrata pártvezetőség arra kényszerült, hogy a *Népszava* helyett új lapot adjon ki. Szeptember 18-án meg is jelent az *Új Népszava* (*Neue Volksstimme*), társadalmi és közgazdasági napilap, amely magába olvasztotta az ellenzék lapját, a *Népakaratot*.

1895 őszén a radikális csoport viszonylag nagy tömegbefolyásra támaszkodva indított küzdelmet a betegpénztári opportunistákkal egyesült pártvezetőség ellen. A *Népszava* volt részvényeseinek 1895. szeptember 22-i gyűlése, valamint az ugyanaznapra összehívott népgyűlés bizalmatlanságot szavazott a pártvezetőségnek, és a radikális szocialistákat pártkongresszus összehívásával bírta meg.⁵⁵ Az *Új Népszava* a munkások támogatásának csökkenése következtében válságba jutott: október 25-től már nem naponta, hanem csupán hetenként egyszer jelent meg. Az *Új Népszava* hanyatlása is mutatja, hogy a betegpénztári csoport nem rendelkezett a *Népszavának* felajánlott összegekkel, a *Népakarat*-frakció ajánlata tehát csupán a pártvezetőség tagjainak becsapását, SILBERBERG megbuktatását célozta.⁵⁶

Bár a *Népszava*-csoport harcának kezdetén élvezte a fővárosi szervezett munkásság többségének támogatását, a hatósági üldözések következtében nem léphetett fel a kellő eredménnyel. A budapesti kerületi királyi sajtóügyi vizsgálóbíró már szeptember 19-én, a pártszakadás után azonnal, elrendelte a *Népszava* és a *Volksstimme* júliusi példányainak lefoglalását kaució nélküli politizálás miatt. A budapesti kerületi törvényszék SILBERBERG Ignácot sajtóvétségért október 9-én 3 havi fogházra és 100 forint pénzbüntetésre ítélte. Ettől kezdve SILBERBERGET a legkülönbözőbb vétségek miatt újra meg újra perbefogták. Noha letartóztatására csak 1896 februárjában került sor, a zaklatás és az üldöztetések megnehezítették a radikális ellenzék munkáját.⁵⁷ A SILBERBERG-csoportot azonban még a sajtópereknél is jobban akadályozta a rendőrség nyílt beavatkozása a betegpénztáriak oldalán: kongresszus helyett csupán egy országos gyűlés tartását engedélyezték, s így lehetetlenné tették, hogy a radikális csoport visszaszerezhesse pártvezetőségi funkcióit.

A sajtóperek, zaklatások, hatósági beavatkozások eredményeképpen csökkent az osztályharcos ellenzék tömegbefolyása, gyengült küzdelme a pártvezetőség ellen. A *Népszava* anyagi erejének megrendülését mutatja, hogy december 1-től már csak hetenként egyszer jelentek meg a lapok. Az állandó sajtóperek szükségessé tették, hogy SILBERBERG 1896. január 12-én lemondjon

⁵⁴ RÉVÉSZ Mihály i. cikkei SILBERBERG lépését jogtalannak ítélik, s a betegpénztáriakkal egyesült pártvezetőség pártját fogják. A lap példányszámára vonatkozóan l. *A Budapesti Fő- és Székvárosi állami rendőrség 1895. évi működése*. 76. l.

⁵⁵ Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—641.

⁵⁶ *Új Népszava*. 1895. október 20. *Nyilatkozat*. *Új Népszava*. 1895. október 25. *Megváltozott viszonyok között*.

⁵⁷ OL. BM. eln. 1895—1599. OL. Curia, 1896—VII—17 (3930), továbbá uo. 1897—VII—971. Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—640. 754. és 1599.

a *Népszavánál* elfoglalt állásáról. CSEBRENYÁK József pedig — egyelőre ismeretlen okból — 1896 februárjában adta át funkcióját GROSSZMANN Miksának, aki mint fiatal szociáldemokrata nemrég csatlakozott a mozgalomhoz.⁵⁸ A szerkesztőváltás természetesen nem vált előnyére a lapnak, súlyosabb volt azonban a helyzet a *Népszava* anyagi erőforrásainak biztosítása terén. A rendőrségi jelentések tanúbizonysága szerint a pártszakadás óta a *Népszavát* egy asztaltársaság, a „pénteki asztaltársaság” finanszírozta. E társaság azokból a főként értelmiségi pályán mozgó szociáldemokratákból — orvosokból, ügyvédekből — állott, akik kezdettől fogva a betegpénztári tisztviselőgárda ellenfelei voltak.⁵⁹ A „pénteki asztaltársaság” azonban nem rendelkezett olyan anyagi erőforrással, amely a lapoknak szilárd bázist jelentett volna. A radikális csoport vezetősége már február elején jelezte, hogy a jövőben anyagi nehézségek miatt csak hetenkint fog megjelenni a lap. Minthogy azonban a várt anyagi támogatást nem tudták megszerezni, 1896. február 8-a után a *Népszava* több hónapig szünetelt.⁶⁰

A pártlap elvesztése a radikális ellenzékét megfosztotta a tömegkapcsolat biztosításának egyik jelentős eszközétől. Ezentúl csak személyi kapcsolataik segítségével vagy alkalmilag kiadott röplapok útján szólhattak a munkásokhoz. A radikális csoport bázisának szűkülése hozzájárult a reformista pártvezetőség megszilárdulásához: az 1896-i IV. pártkongresszus a vezetőseget felmentette az ellenzék vádjai alól, és megerősítette megbízatásában.

A radikális ellenzéki csoport a kongresszus után ismét kísérletet tett a *Népszava* megjelentetésére. A kezdeményezés sikerrel járt: 1896 júniusában ismét megjelent hetilapként a *Népszava*.⁶¹ A radikális ellenzék azonban erre az időre már igen sokat veszített erejéből. Gyengesége tükröződött a *Népszava* számain is: színvonala esett, cikkei érdektelenségbe fulladtak. Előre látható volt, hogy az ellenzék nem tud versenyre kelni a szociáldemokrata pártvezetőséggel, amelynek minden szellemi és anyagi erő rendelkezésére állott. 1896 őszétől kezdve megindultak a kiegyezési tárgyalások. 1896 decemberében létrejött a párt egysége: a radikális csoport maradványa látszatengedmények kiharcolása után beolvadt a pártba. A megegyezés értelmében a *Népszava* 1896 decemberétől ismét a szociáldemokrata párt központi közlönye lett.

1896-tal a pártsajtó történetének igen pozitív szakasza zárul le. A szociáldemokrata párt megalakulásának és kezdeti tevékenységének időszakában jelentős szerepet játszott a pártsajtó a marxista eszmék terjesztésének, a proletariátus felvilágosításának, szervezésének áldozatos munkájában. Bár a szociáldemokrata párton belüli küzdelem első nagy szakasza a radikális erők meggyengülésével és bukásával fejeződött be, küzdelmük nem volt hiábavaló. A lapok a magyarországi munkásmozgalom osztályharcos szárnyának munkáját segítették a forradalmi eszmék terjesztésével, a lapszerkesztőség hosszú időn keresztül kivette részét az opportunizmus elleni harcból. 1896 után új szakasz kezdődik a pártlapok életében. A századfordulóra létrejön a szocialista tömegpárt, bővül a lapok olvasótábor, növekszik anyagi ereje. Noha a pártlapok a következő periódusban is sokat tettek a munkásság felvilágosítása,

⁵⁸ *Népszava*. 1896. január 18. *Az elvtársakhoz!* *Népszava*. 1896. február 8. *Az elvtársakhoz!*

⁵⁹ Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1896—121., 136.

⁶⁰ *Népszava*. 1896. február 8. *Pártügyek* rovat. Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1896—121.

⁶¹ Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1896—330.

szervezése érdekében és továbbra is az uralkodó osztályokkal folytatott harc eszközei maradtak, ebben az időben már nem a marxizmus forradalmi tanításainak, hanem a szociáldemokrácia opportunistusának hirdetői voltak.

E. S. VINCZE: DIE GESCHICHTE DER ZEITUNG „NÉPSZAVA” 1889—1896

Der Aufsatz behandelt ein bisher vernachlässigtes Gebiet der ungarischen Arbeiterpresse. Es wird die Geschichte der Zeitung *Népszava*, des Zentralorgans der Sozialdemokratischen Partei Ungarns im wichtigen Zeitabschnitt der Gründungsjahre der Partei und ihrer klassenkämpferischen Führung dargestellt.

In der zweiten Hälfte der achtziger Jahre machte sich eine gewisse Abschwächung der ungarischen sozialistischen Arbeiterbewegung fühlbar, was sich auch in dem damals wöchentlich erscheinenden Parteiorgan *Népszava* und der deutschsprachigen *Arbeiter-Wochen-Chronik* spiegelte. Im Leben der beiden Parteiblätter trat im September 1889, nach dem konstituierenden Kongreß der Zweiten Internationale, eine Wendung ein, als die neuen klassenkämpferischen Führer der ersten Arbeiterpartei, der sogenannten Allgemeinen Arbeiterpartei, mit der Organisation der marxistischen Massenpartei begannen. Die bis dahin armselig ausgeführten, inhaltsleeren und sich auf eine schwache Leserschaft stützenden Parteiblätter gingen einer raschen Entwicklung entgegen und spielten alsbald eine wichtige Rolle in der Verbreitung der Ideen des wissenschaftlichen Sozialismus, der Aufklärung und Organisierung des Proletariats. Die Erstarkung der Arbeiterpartei, die Entstehung einer marxistisch gesinnten Redaktion, die Erweiterung der Massenbasis der Partei erhöhten das theoretische Niveau und die Redaktionstechnik der Parteiblätter und ermöglichten sogar die Vergrößerung der Parteidruckerei.

Die in Dezember 1890 erfolgte Gründung der Sozialdemokratischen Partei Ungarns schuf die Grundlage zu einer noch kräftigeren Entwicklung. Dies zeigte sich auch anfangs der neunziger Jahre, als neue Resultate erzielt wurden.

Parallel mit der Entwicklungsgeschichte der Blätter werden auch die wichtigsten Ergebnisse jenes Kampfes geschildert, den die Blätter an der Seite der Partei gegen den Terror der Behörden führten. Es wird auch beschrieben, wie sich der scharfe Gegensatz zwischen dem klassenkämpferischen bzw. opportunistischen Flügel der Sozialdemokratischen Partei Ungarns in den Spalten der Parteiblätter und in der Zusammensetzung der Redaktion spiegelte.

Der Kampf innerhalb der Partei endete am Schluß des behandelten Zeitabschnitts mit der Schwächung der radikalen Kräfte, — der Opportunismus gewann die Oberhand. Nichtsdestoweniger zollen wir all denen Anerkennung, die in dieser kämpferischen Periode der Zeitung *Népszava* an der Spitze der Parteiblätter standen und durch Verbreitung der marxistischen Ideen, sowie Entwicklung der damaligen sozialdemokratischen Partei zu einer Massenpartei eine heroisch-opfervolle Arbeit leisteten.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Titkos írás egy Corvinában. A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Corvinák egyik kötete CURTIUS RUFUSnak Nagy Sándor tetteiről szóló művét tartalmazza. A kódex előzéklapján furcsa jelek sorakoznak egymás mellett: egy titkos írásnak a betűi.

A könyvtárosokat és a Corvinákkal foglalkozó tudósokat már régen foglalkoztatták az ezzel kapcsolatos kérdések: mit jelenthet, ki írta be és mikor?

Az utolsó kérdésre egyszerű a válasz. A bevezető pár szó megmondja az évet: 1491. Az évszámból ugyan a négyszáz jelölése kimaradt, de az írás jellege, a benne található 1490 évszám világosan utal a XV. század végére.

Az író személyére is elég könnyen lehet következtetni. A kódex címlapján alul, középen, ott, ahová a tulajdonos címerét szokták festeni, MÁTYÁS aranygyűrűt tartó hollós címere helyett az ARAGONIAI családé található. A könyv tehát BEATRIX királynéé volt. A furcsa jeleket ő írta bele. Erre azért következtethetünk bizonyossággal, mert tudjuk róla, hogy máskor is szokott titkos írást használni. Egyik levelében, melyet 1491. június 13-án írt testvérehez, ELEONÓRA ferrarai hercegnéhez, kettejük levelezése számára új titkos írásjeleket küldött.

A tartalom megfejtésére pár évvel ezelőtt az Egyetemi Könyvtár néhány munkatársa vállalkozott. Jóllehet a szöveg a titkos írások egyszerűbb fajtáján van írva, ahol minden betűnek mindig egyforma, de a többitől különböző jel felel meg, a megfejtés a tartalomra vonatkozó támpontok hiányában igen nehéz feladat volt. A könyvtárosok mégis igen hamar, egy nap alatt megbirkóztak a feladattal, amiben a főérdem OROSZ Gáboré és MEZEY Lászlóé.

A bejegyzés latin betűkre átírva és kiegészítve a következő: „Anno Domini millesimo [CD]LXXXX primo. Die dom[i]nico post epifaniarum || domini veni huc Agriam, tercio die venit post me huc || sere[nissi]mus d[ominus] rex Ladislaus 1490 coronatus in die || dominico die post festum s[anctae] exaltationis s[anctae] crucis.”

Magyar fordítása így hangzik: „Az Úr 1491. esztendejében. Vízkereszt utáni vasárnap jöttem ide Egerbe, harmadnapra utánam jött ide a dicső Ulászló király, akit 1490-ben, a szent kereszt felmagasztalása utáni vasárnap koronáztak meg.”

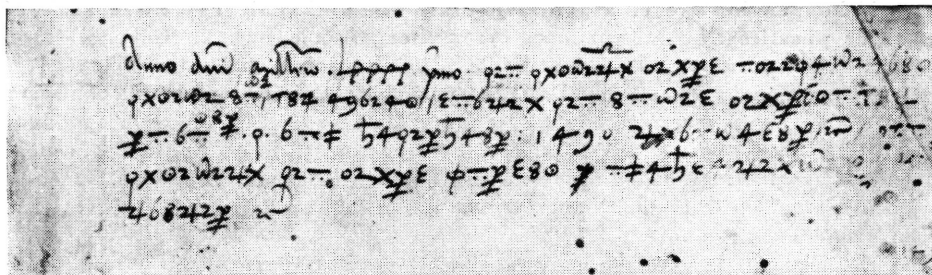
A bejegyzés megértéséhez fel kell eleveníteni a XV. század utolsó évtizedének történetét. 1490-ben, MÁTYÁS király halála után CORVIN JÁNossal együtt az özvegy királyné lett a koronatanács elnöke. BEATRIXnek elég sok hú embere volt, ő rendelkezett a bányavárosok felett, az ő katonái parancsoltak Esztergomban, Diósgyőrött, Zólyomban és néhány más kisebb várban. Ilyen körülmények közt állásfoglalása az új király megválasztásakor sokat jelentett.

A nagy király örökére sokan pályáztak, így HABSBERG MIKSA, ULÁSZLÓ cseh király, JÁNOS ALBERT cseh herceg és maga BEATRIX is. Az utóbbit azonban sokan gyűlölték, és nem volt akkora pártja, hogy a siker reményében pályázhatott volna a trónra. A hatalomról mégsem akart lemondani, s így — csakhogy királyné maradjon — ki-

QVINTI CVRTII RVFFI RERVVM
GESTARVM MAGNI ALEXAN-
DRI REGIS MACEDONVM
LIBER PRIMVS
INCIPIT

Tander ad archæonem ex
pe. sponso militem Claudē
cum pecunia misso Lyce ha
phitica rebus coposita ad
urbem celenal exercitum ad
mouit. Media illa temper
tate moenia interfluebat.
M. arsus amir. fabulosis
gnacorum carminibus me
tus fons eius ex summo mo.

ris c. mine excurrat in subiectam petram magno strepi
tu aquarum cadit. Inde diffusal circumdedit rigati campo
undis & suas dirigit undas tubent. Itaq; color eius
modo mari similis. locum poetarum mendacio fecit. Qp
nymphas amore annis retentis in laru
de. Ceterum ōdii intra muros fluic nomen
suum retrinet. A. cum extra munimenta se euoluit.
maioris in ac molle agentem undas. Lycum appellat.
Alex. inar. in em urbem destruat a suis intrat. Ar
cem uero inquam confugerat oppugnare adorsus cadu
ceatorem premisit qui denunciaret. ni dederent ipsos ultra
ita esse castruos. Illi caduceatorem in turrim et leri et o
pate dicit. in. editam perductum. quanta esse al. ado
intus. ubi. ac nuntiare alexandro non eadem ipsum

jelentette, hogy hajlandó a megválasztandó uralkodónak kezét nyújtani. Ezt használták ki a cseh király párthívei. Megjelentek előtte, rábeszéltek, hogy egyezzen bele ULÁSZLÓ királyságába, s egyúttal az ő nevében megkérték a kezét. A kedvező válasz után a rendek 1490. július 15-én megválasztották ULÁSZLÓT, azzal a feltétellel, hogy BEATRIXOT nőül veszi.

ULÁSZLÓ kijelentette az esküvőre való hajlandóságát, de ezt különböző ürügyekkel egyre halogatta. Helyzete közben megnehezült, mert a trónkövetelők fegyverrel próbáltak igényeiknek érvényt szerezni. MIKSA visszafoglalta Bécsset, utána megtámadta az országot, és hadaival Buda felé nyomult. Ugyanekkor JÁNOS ALBERT Kassát ostromolta. BEATRIX felhasználta a „völegény” szorultságát, és megfenyegette, hogy ha nem veszi feleségül, átadja várait a trónkövetelőknek.

ULÁSZLÓ engedett a kényszernek. Néhány bizalmas embere jelenlétében BAKÓCZ Tamás győri püspök előtt házasságot kötött BEATRIXSZAL, de feltételül szabta, hogy ezt politikai okokból egy ideig tartsák titokban. A szertartás után azonnal elbúcsúzott újdonsült feleségétől, hidegen, — mint BONFINI írja — „sem csókkal, sem mosollyal, sem nyájkodással, komoly arccal, mint idegen az idegentől”.

Ulászló és hívei egy pillanatig sem vették komolyan a házasságkötést, várták, hogy a körülmények javulásával mikor mondhatják ki annak érvénytelenségét, és dicsekedtek, hogy az olasz asszonyt „olasz módon”, cselszövésrel játszották ki.

A királyné természetesen gyanakodott, de „férjének” elég sokáig sikerült félrevezetnie. ULÁSZLÓT harcaiban pénzzel és katonákkal támogatta. Ilyen körülmények közt történt a CURTIUS kötetben feljegyzett látogatás 1491 januárjában. BEATRIX bizalmas hívének, NAGYLUCSEI Orbán egri püspöknek a palotájába ment, s itt kereste fel a Kassa felmentésére siető király. A látogatás valószínű célja újabb pénzkérés lehetett.

ULÁSZLÓ később, miután a trónkövetelők támadásaitól megszabadult, igyekezett a számára terhes kötelektől megszabadulni. A királyné viszont egyre csökkenő reménnyel, de nem csökkent kitartással évekig küzdött jogai elismertetéséért. Végre közel tíz évi huzavona után, 1500-ban a pápa érvénytelennek minősítette a házasságot.

A döntés után BEATRIX kénytelen volt elhagyni Magyarországot. Még a tulajdonában levő CURTIUS-kötetet sem vihette magával.

Egy fél évszázaddal később, Buda elfoglalása után a szultán a Corvina-könyvtár maradványát, köztük BEATRIX kódexét is, Konstantinápolyba szállíttatta, s ez csak 1877-ben került vissza Magyarországra. Azóta az Egyetemi Könyvtár őrzi.

Miképpen került el a gyulafehérvári bibliotékának egy része az 1658. évi tatár pusztítást? SZALÁRDI János derék krónikaírónk BETHLEN Gábor jellemzése kapcsán beszéli el, hogy „Bibliothecát, különb különb tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, olyat szerzett vala ugyanazon [fehérvári] collegium szükségére, a mellynek is megszerzése sok ezer tallérokban készülhetett. Mellynek gondviselése erős hit alatt egyik ott való káptalan hűségére bízotván, regestrum szerint, a mikor minemű könyveket a [schola-] mesterek kikivánnak vala, kiadnák és azokat ismét az ő idejében beszédnek szorgalmatosan, minden kár nélkül, mellyre a bibliothecariusnak ugyan fizetése is jár vala.”¹

E nagyszerű könyvtár, amely öregbik RÁKÓCZI György idejében még tovább gyarapodott, bizony mindössze csak alig néhány évtizedig felelhetett meg az alapítótól megjelölt rendeltetésnek.

II. RÁKÓCZI György szerencsétlen lengyelországi kalandja után a megtorlást hozó tatár kán Erdélybe törve, Szeben alól Fehérvár felé fordult, s ott mindent a legkegyetlenebbül tört, zúzott, égetett, rabolt. Ugyancsak SZALÁRDI adja tudunkra, hogy „minden egyházakat, tornyokat, . . . collegiumot, oskolát, fejedelmi drága épületű házakat s az egész nagy rakott épületű belső várost porrá és hamuvá tevék.”

„Pápai János ottvaló egyik káptalan a bibliotheca és conservatorium, levél- és könyvtartóházak, a melly segestyében az egyháznak dél- és a vár felől való oldalában igen alkalmas helyen tartatának, noha annak a templomból bejáró-ajtáját kővel berakattatván, hogy onnan belől az ajtóhely majd meg sem tetszenék, jó módjával bemeszeltették vala, a hova maga is kívülvaló ablakon bebujván, azon könyves, levéltartó-házakban elrejtett vala. De a füttyésző, prédáló nép megsejdtvén a segestyét, könnyen ráhágák, s magát, hogy jó szabású, természetes és ifjú ember is volna, rabbá tevék, a sok munkával, költséggel szereztetett sok szép könyveket s leveleket is és protocollumokat, avagy fejedelmi könyveket, valamellyeket Toroczközi Ferecz nevű egyik káptalan magával Szebenbe el nem vihetett volna, [egy darab gránát posztója levén, a szekereseknek avval fizetett,] azon könyvtartóháznak közepire rakásra hordván, úgy gyujták és égeték meg rettenetes és becsülhetetlen kárral.”

„Ó, szánja meg az úristen! hogy annyi sok magok hasznokat kereső tiszték, praefectusok, udvarbírák közül nem találtatott vagy egy, ki az országnak, a levelekből, királyi könyvekből, protocollumokból: az ecclesiának pedig a bibliothecának sok szép és nagy summa pénzben álló könyveknek romlásából való nagy kárát megkeserülte, szánta volna, s az romlás előtt Szebenbe avagy csak azokat beköltöztette volna.”²

Igy szól SZALÁRDI közismert leírása. Természetes, hogy ő, a fejedelmi levéltáros, mindenek fölött legjobban a levéltári és könyvtári anyag pusztulását fájjalta. Annak romlásáról ezért emlékezett meg mindenki másnál részletesebben. Elbeszéléséből megtudjuk, hogy TARACZKÓZI Ferenc káptalan a maga költségén egynehány szekérnyi iratot Szebenbe ugyan még elmenekített, ellenben a levéltár nagy része s a könyvtár teljes egészében ott maradt, mindezt azután az ellenség könyörtelenül fel is égette.

Kétségtelen, hogy SZALÁRDI a tőle leírt eseményeknek nem volt szemtanúja, sőt akkor már állandóan váradi lakos lévén, arról nem számolhatott be, vajon minden egyes darab csakugyan tűzhalált lelt-e? s a történetesen megmaradtakat volt-e, aki összeszedje? De akármiként is történt, az a körülmény mégis megállapítható, hogy voltak könyvek, amelyek nem osztoztak társaik szomorú sorsában. Ez a szerencsés megmenekülés csakis úgy történhetett, hogy már jóval megelőzőleg kivették a könyvtárból.

1648. október 11-én meghalt az öregbik fejedelem. Két esztendő múlva, 1650.

¹ Szalárdi János *Síralmas magyar krónikája*. 33. hasáb.

² I. h. 390—91. hasáb.

június 16-án ZSIGMOND fiával együtt a fejedelemsasszony is kiköltözött a fehérvári palotából, egészen átengedve azt az ifjú fejedelemnek.³ Mindketten hazaköltöztek családi fészükbe: Sárospatakra. 1651-ben megházasodott ZSIGMOND herceg, felesége azonban még ugyanabban az évben meg is halt. Nemsokára ezután, 1652. február 4-én az özvegyen maradt ifjú férj is követte. Az így magára maradt öregbik fejedelemsasszony most már minden vigasztalását az egyházáról való gondoskodásában lelta. Különösen sokat áldozott az iskolákra s közöttük is főképpen a pataki kollégiumra. Az 1650-ben tanáruul meghívott nagyhírű és nagytudományú COMENIUS Ámos Jánosra bízta az iskola újjászervezése, előbb ZSIGMOND herceg, az ő halála után pedig édesanyja törekedett elősegíteni a nagy tudós átalakító terveit.

Bizonyosnak tartom, hogy ezzel a helyzettel hozható összefüggésbe SZÉCHI SERES István Kolozsvár-városi sáfárpolgár szűkszavúsága ellenére is sokat mondó számadási tétele 1653. július 26-án: „Erkezuen Baal Pataki Janos Ura[m] Eoregh aszsz(onyunkna)k feő szolgálja, per(sonarum) 12. Viszen Feieruarrol az Bibliotecabol Derek Keonyueket Patakra.”⁴

Ennek az adatnak értékessé tételéhez szükséges annak egyes elemeit vizsgálat alá vennünk.

Először is BÁLPATAKI Jánosról tudjuk meg, hogy az öregbik fejedelemsasszony főszolgája. E kevésbé ismert név közelebbi adatai után nyomozva, feleletet ugyancsak SZALÁRDMÁL találunk: 1645 szeptemberében Váradon „Bálpataki János, üdösbik fejedelemsasszony Hopmestere megholt vala, ki ugyanott a vár előtt való öreg egyházba, Petneházi István [borosjenei főkapitány] és Bornemisza Pál [udvari főkapitány] temetőhelyekre, temettetvén, czimerjével zászlója is a fejedelemsasszony parancsolatjából, hogy kedves jó szolgálja lött volna, noha különben nem derekas nagy nemzet lett volna, feltétetett vala.”⁵ Nagyon valószínű, hogy ifjabb BÁLPATAKI János fia volt LORÁNTFY Zsuzsánna 1645-ben elhunyt derék udvarmesterének, akinek udvari szolgálatában is — úgy látszik — utódává lőn.

A sáfár feljegyzéséből azt is megtudjuk, hogy BÁLPATAKI tizenketted magával jött el a könyvekért, hogy a fehérvári bibliothecából Sárospatakra szállítsa. Tehát abból a körülményből, hogy e könyvtári anyagot a fejedelemsasszony legelső szolgája nagy fuvaros és kísérőszeméllyel szállította, egészen bizonyosnak állapíthatjuk meg, hogy itt nem egy-két kötetnyi könyv elvitelére, hanem több szekérnyi, tehát csaknem egész könyvtárnyi mennyiségűre kell gondolnunk. Ezt erősíti meg a sáfárpolgár számadásának az a megjegyzése is, hogy „derék könyveket” fuvaroztak. E „derék” jelző pedig itt sem tartalomra, sem méretre nem vonatkozhatik, hiszen a sáfár aligha látta a hihetőleg hordókba becsomagolt köteteket, vagy ha netalán mégis látta, egyáltalában nem valószínű, hogy a különben nagyon jóra való, királybírósgát is viselt polgárembert különösebben érdekelték volna a bizonyosan latin nyelven írott s főképpen teológiai tartalmú munkák, ezért tehát más véleményt aligha is mondhatott róluk, minthogy nagy, illetőleg derék mennyiségű volt.

³ SZALÁRDI (251. hasáb) szerint az özvegy fejedelemsasszony még Erdélyben várta meg a fejedelem síremlékének feállítását, ez pedig — a krónikának nem egészen világos szavai szerint — 1650-ben történt volna. Ez a beállítás azonban téves, mivel a kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyvéből tudjuk, hogy a síremlék faragott kövei Lengyelországból csak 1651. október 13-án érkeztek Kolozsvárra (148. lap), ekkor pedig már Sárospatakon kellett lakniok, hiszen ekkorra már megtörtént ZSIGMOND lakodalma, sőt a felesége már halott volt, s el is temették ugyancsak Patakon. Ezért Erdélyből való kiköltözésüknek föltétlenül 1650-ben kellett megtörténnie.

⁴ *Kolozsvári sáfárszámadáskönyvek*. 1653., 110. l.: (A kolozsvári román állami levéltárban.)

⁵ SZALÁRDI. 218. és 544. hasáb.

E sok kötetnyi könyvet hihetőleg a pataki kollégium könyvtárának gyarapítására válogatták ki a fehérvári bibliotékának másodpéldányaiból. Másodpéldányokra azért gondolhatunk, mivel az ország első könyvtárának megcsonkítását aligha határozta volna el akár a fejedelem, akár édesanyja, akár BISTERFELD professzor vagy pedig CSULAI püspök. Ellenben tudjuk, hogy e nagy könyvtár köteteinek beszerzése nem egyszerre történt,⁶ s miként TELEKI Mihály fejedelmi tanácsúr könyvtárgyarapításával kapcsolatosan is adatunk van arra vonatkozólag, hogy nemcsak egyes könyveket, hanem megvételeire egész bibliotékát is kerestetett,⁷ mennyivel inkább megtehetette ezt BETHLEN Gábor, akinek számtalan követe, alumnus diákja meg más küldötte járta a külső országokat, s kereshette fel a könyvpiacokat, sőt hadakozásai folyamán maga a fejedelem is messzi földeket bejárt.

A Fehérvárról elszállított könyvek azután többé már nem kerülhettek vissza régi helyükre, s ezért föltétlenül el is kerülték az 1658. évi tatárpusztítást, ellenben a pataki könyvtár sorsában osztozva, a sok viszontagság ellenére nem egy kötete akár a pataki kollégiumban, akár pedig valamelyik katolikus intézetben mégiscsak fellelhető lehet, minthogy a kollégium épületének 1671-ben történt elfoglalásakor a menekülő tanároknak és az ifjúságnak nem volt lehetősége gyűjteményeiket Fehérvárra avagy Kassára, majd Göncre magukkal vinniök.

Nem volna hiábavaló fáradság e köteteket felkutatva, azt is megállapítanunk, hogy e könyvek miféle megkülönböztető jelzéssel voltak ellátva?

HEREPEI JÁNOS

A második sárospataki nyomda leltára 1820-ból. A Magyar Könyvszemle 1926. évi 1. és 2. füzetében közölte HARSÁNYI István a COMENIUS ösztönzésére, LORÁNTFY Zsuzsánna fejedelemasszony anyagi támogatásával 1650-ben felállított első sárospataki nyomda leltárait.¹ A három különböző időből származó leltár — 1666, 1669, 1674 — nemcsak azért érdekes és értékes, mert képet alkothatunk magunknak a magyarországi nyomdászat és könyvkötészet XVII. századbeli történetéről, hanem ezek a leltárak könyvtörténeti és általános művelődéstörténeti szempontból is jelentősek. Az első sárospataki nyomda mindössze 21 évig, 1671-ig működött. E rövid idő ellenére is fontos munkák, COMENIUS tankönyvei, az első ismert magyar ABC-s könyv a pataki tipográfiában láttak napvilágot.

Százharminchat év szállt el a Kollégium felett, mire SZENTES József kapitány 1805-ben, ténylegesen 1807-ben felállította a második nyomdát Sárospatakon. Nehezen indult a nyomda, és ez a nehézség hosszú évekig végigkísérte működését. SZENTES József nem volt szakember, a nyomda felszerelése sem felelt meg a követelményeknek. Bár a pataki iskola élénk szellemi és irodalmi központ volt, a tanárok többnyire pesti vagy debreceni nyomdákban jelentették meg műveiket. Ennek következtében SZENTES nyomdája hamarosan anyagi zavarba került. A tulajdonos a Kollégiumtól felvett kölcsönökkel igyekezett fenntartani magát, ami végül oda vezetett, hogy a zálogképpen lekötött nyomda lassanként teljes egészében a Kollégium birtokába került. NÁDASKAY András lett az új nyomdász. Azonban sem az új mester, sem pedig az új tulajdonos nem hozott nagy változást az elhanyagolt felszerelésű nyomda életében. A főiskola ugyanis egy sokkal nagyobb ügygel, a „Nagy Collegium” építésével volt elfoglalva, a nyomda sorsa jelentéktelenné vált a nagy vállalkozás mellett. A nyomda működött ugyan, kisebb-nagyobb művek jelentek benne. A Kollégium a lehetőséghez mérten igyekezett legalább a karbantartás erejéig

⁶ HEREPEI JÁNOS: *A gyulafehérvári academicum collegium első tíz éve* (Kézirat).

⁷ KONC József: *Egyháztörténeti adalékok*. (Protestáns Közlöny. 1891. 40. 1.).

¹ HARSÁNYI István: *A sárospataki nyomda leltárai*. Magy. Könyvszle. 1926. 111. 1.

támogatni a nyomda működését. A kinevezett „typographiae inspector” állandóan szorgalmazta a nyomda korszerűsítését. Ennek eredményeképpen végre 1820-ban a Kollégium rektora elrendelte a nyomda leltározását, melynek alapján tervbe vették a műhely régi felszerelésének kicserélését és új sajtókkal való berendezését.

Az 1820-ból való leltár — melyet FÁY Ferenc főgondnok helyettes, ROZGONYI József nyomdafelügyelő és NÁDASKAY András nyomdász jelenlétében vettek fel — valóban szomorú képet mutat a nyomdáról. A betűk nagy része kopott, sőt olvasztani való, a „requisitumok”, vagyis a nyomdai kellékek hasonlóképpen „ótska”, elavult állapotban voltak. A sajtók különösen nem feleltek meg a kor követelményeinek, a fatégelyes, márvány fundamentumos sajtó sokkal avultabb volt, mint az első pataki nyomda „praeluma”, melynek tégelye már 1674-ben rézből készült.

A három oldalas leltár fontokban számítva pontosan feltünteti a betűk bruttó súlyát, külön mérték le a ládákat, amikben tartották, külön a betűk tiszta súlyát. (Jelen közleményünkben csak az utóbbit közöljük.)² Egyébként a leltár teljes szövege a következő:

„1820-dik Esztendei Május Holnap' 25-ik Napján a' Sáros Nagy Pataki Collegium Typographiája inventáltatván, következőképpen találtatott.

Sub No.	Ótska Betűk Nevezete	Libra	Observatio
1.	Szabón fractur, és		
2.	Doppelt Text Fractur	54	
3.	Szabón Antiqua		
4.	Doppel müttel Antiqua		
5.	Doppel müttel Müziert	41 ¹ / ₂	
6.	Doppel Cicero Müziert		
7.	Doppel müttel Fractur	71	
8.	Text Fractur	51	
9.	Tertia Fractur	56	
10.	Tertia Antiqua	77 ¹ / ₂	
11.	Text Antiqua	76	
12.	Tertia Cursiv	56	
13.	Cicero Cursiv	172 ¹ / ₂	
14.	Garmond Cursiv	55	
15.	Petit Cursiv	40	
16.	Ferschiedene Wersalien	41	alte
17.	Doppelt Cicero Wersalien antiqua	24	
18.	Text Cursiv Wersalien		
19.	Cicero Hebreisch	19	
20.	Cicero Grichisch	41	
21.	Tertia Antiqua	17	alte
22.	Garmond Antiqua	27	alte
23.	Petit Antiqua	47 ¹ / ₂	alte
24.	Cicero Cursiv defect	19 ¹ / ₂	alte
25.	Garmond Antiqua	28	alte
26.	Verschiedene Rössel	23	alte
27.	Kundschaft	32	Kettő
28.	Petit Kalender Zeichnen	32	
29.	Garmond Kalender Zeichnen	27	alte
30.	Garmond Antiqua	23	alte
31.	Garmond Antiqua	138	alte } elolvasztani
32.	Garmond Antiqua	126	alte } valók
33.	Garmond Antiqua	118	alte }

² A leltár eredetije a Tiszáninneni Ref. Egyházkerület Levéltárában Sárospatakon. B. XLIV. 18. 329. sz.

	Uj Betük Nevezete	Libra	Darab	
34.	Mittel Antiqua	277 ¹ / ₂		Ezek dto 10-a Aprilis 1819. el hozattak, s a maga Valóságá- ban meg vagynak
35.	Cicero Antiqua	505 ¹ / ₂		
36.	Garmond Antiqua	505		
37.	Titel Schriften	97 ¹ / ₂		
38.	Verschiedene Röszel	28		
39.	Durchschisz Regleten	36		
40.	Tertia, und Text Quadraten	21 ¹ / ₄		
41.	Linien	50		
42.	2. Placat, 2. Folio, 2 quart Einfassung		6	
43.	Verschiedene Spiz linien		24	

Requisitumok

44.	Winkelhaken	7 db	Rézből készült, jó és használható
45.	Ólom pléhkel felül bé vont fa formák Czfírázatokra valók kisebbek, és nagyobbak ...	21 "	Ótskák, és jobbára haszonvehetetlenek
46.	Sajtó, minden hozzá-tartozandó Requisitumokkal	1 db	Nagyon ótska, és alig használható formában, mellynek még ez a fogyatkozása is van, hogy a' Tigelja fa, a' Fundamentoma Márvány-kő, mellyeknek Rézből kellene lenni
47.	Más sajtó széjjel szedett	1 "	El avult állapotban, mellynek minden nagyobb fa, és vas eszközei meg vagynak ugyan, de már annyira haszon-vehetetlen, hogy a' Collegium rajta soha nem is dolgozhatott
48.	Harmadik sajtó, mellyben a' Formulárék préseltettnék Bálba	1 "	Ótska ugyan, de még használható
49.	Regál, vagy-is Betü Stellazsi	3 "	Mellynek ketteje még haszna vehető, az Egyike pedig nagyon ótska
50.	Betü tartó Kasztni	4 "	Ujj, és jó állapotban
51.	Betü tartó Kasztni	25 "	Ótskák, de még használhatóak
52.	Kalendárium Betü-tartó kissebb Kasztni ...	2 "	Ótska állapotban
53.	Apróbb fiókos Regál, vagy-is Kilencz kis fiókos Stellazsi	1 "	Használható státusban
54.	Deszkás Regál Hét fiókos, a' más része pedig be toló deszkákkal	1 "	Középszerű állapotban
55.	Fiókos, két felé nyiló, és Pléhkel záródó Regál Kasztni	1 "	Nagyobb formájú, ujj készület
56.	Betü szedő deszka	10 "	Jó, és használható
57.	Betü szedő deszka	7 "	Ótska állapotban
58.	Betü szedő Hajó in folio	4 "	Jó, s' használható
59.	Betü szedő Hajó in Folio	1 "	Rossz, és nem használható
60.	Betü szedő Hajó in Octavo	3 "	Jó státusban

61.	Ásztató Deszka	5 "	Középszerű állapotban
62.	Sajtóban lévő Vas Ráma	1 "	
63.	Sajton kívül lévő Vas Ráma	5 "	
64.	Kis Reszelőtska	2 "	Ótska
65.	Harapó fogótska	2 "	Ótska
66.	Kés	1 "	Fa nyelvű igen hitvány
67.	Fejes szögh	2 "	
68.	Kis vésőtske	1 "	Rosz (Sic!)
69.	Ár	1 "	Hitvány
70.	Kézi fűrész	1 "	Ótska
71.	Kis furótska	1 "	Rosz
72.	Punctir Czanglitska	1 "	El törve
73.	Fa, drótos gyertya tartó	2 "	Hitvány
74.	Koppantó	1 "	Rosz
75.	Olló	2 "	Az egyik meg lehetős, a 2-ik Hitvány
76.	Kis Asztal, kereszt lábbal, s' Fiókkal	1 "	El avult állapotban
77.	Háromlábú Corrigáló szék, magos	2 "	El avult állapotban

Patak 25-a May 1820.

Fáy Ferenc
coadjutor vice curator
Rozgonyi József
typographiae inspector
Nádaskay András
typographus.

A nyomda elhanyagolt állapota ellenére is tudott szépet produkálni. 1810-ben KAZINCZY Ferenc egyik költeménye SZENTES József nyomdájában jelent meg. *A nagyság* és szépség* diadalma, Napoleonnak és Luizának menyegzőjőknél* című kiadvány egyike a legszebbeknek, amik magyar sajtó alól kikerültek. A sárospataki SZENTES-nyomda örök dicsősége marad — írja REXA Dezső, aki KAZINCZY versét hasonmásban kiadta. „A nyomtatvány címlapjának betűméretei, arányossága, levegős elosztása, a szövegoldalok írása, beosztása, sorainak zárása, sorközeinek szélessége, elsőrendű nyomdai alkotássá teszik e kis munkácskát.”³

Az idők folyamán természetesen a pataki Kollégium nyomdája is eljutott oda, ahová a korabeli tipográfiaiak. Termékeivel, különösen a népiskolai tankönyvek kiadásával, egészen jelentős helyet foglalt el nyomdászatunk történetében.

TAKÁCS BÉLA

Régi pesti könyvek és könyvtulajdonosok. (*A török utáni első pesti telepések.*)
A fővárosi levéltár szép számmal őrizte meg a régi pesti lakosok inventáriumait: ingó és ingatlan vagyonuknak hagyatéki leltárait. Ezek sokféle szempontból érdekesek, becses anyagot találhat bennük akár a gazdaság-, akár a művelődéstörténezh. Gyér, de nem érdektelen adatok szólnak ezek között az 1686 után kialakuló pesti társadalom könyveiről.

Kutatásaink, melyek egyelőre csak az 1686—1696 között bevándorló, első telepések társadalmi viszonyait vizsgálják, 50 inventáriumot találtak a lakosságnak ebből a köréből. Valamennyi leltár — egy kivételével — pesti ingatlantulajdonosok, de kivétel nélkül polgárjoggal rendelkező egyének vagyoni viszonyairól számol be. Tekintve hogy

³ REXA Dezső: *Kazinczy Napoleon és Mária Luiza menyegzőjére*. Gyoma. 1932. 15. l.

1696-ban Pesten 218 ház állt, beleértve a középületeket is,¹ értésléseink körülbelül a vagyonos polgárság negyedrésszére vonatkoznak. (Ingatlan nélküli zsellérek, napszámosok leltárai ebből az időből nem kerültek elő.)

Távrolról sem akarunk e számbeli kisebbség adataiból önkényes következtetéseket levonni. Annyit azonban megjegyezhetünk, hogy ez az 50 leltár kicsiben eléggé híven tükrözheti az egészet, mert benne a polgári társadalom csaknem minden réteget és csoportját képviselve látjuk.

Az értelmiségi réteget érintő leltárak a győzelmes császári hadsereg egy tisztjére, továbbá állami hivatalnokokra (sótiszt, vámszedő, hídmester), a városi német tanítóra, egy megyei szolgabíróra, valamint a volt pesti plébánosra vonatkoznak. Könyvekről egyik leltárban sincs említés, mindössze PUTANICZ János esztergomi kanonok, a volt plébános, később budai prépost hagyatékában volt egy kalendárium.²

Nem találunk könyvet a kereskedők hagyatékában sem. A legnagyobb számmal iparosok, önálló mesterek leltárai maradtak fenn: mészárosok, pékek, tímárok, cipészek, szabók, szűcsök, kőfaragók, kőművesek, ácsok, kádárok, szappanfőzők, fuvarosok, lakatosok, nyergesek és borbélyok. Ebben a meglehetősen változatos iparos-rétegben 4 olyan személy fordul elő, akinek inventárium a könyvekről emlékezik meg.

Egy *építészeti szakkönyvet* találunk MEISTER Mátvás ács, később császári építőmester hagyatékában.³ — MEISTER 1657 körül született Elzászból, s 1694-ben kapott Pesten polgárjogot. 1705-ben a városi külső tanács tagja lett, tehát a polgárság patrícius-rétegéhez tartozott. Emeletes, 3 szobás sarokháza a város központjához közel, a mai Molnár utca északi végében állott. Lakásának berendezése intarziás bútorral, aranyrámás tükörrel, faliórával, szőnyeggel, függönyökkel és a falakon 21 különböző képpel — finomabb izlésről tesz tanúságot. 1725-ben halt meg.⁴ — Sajnos, mint általában, az említett építészeti szakkönyv címét, szerzőjét a leltár nem jegyezte fel.

Három *építészeti rajzkönyvet* említ KALCHER Márton kőművesmester, városi tanácsos hagyatéká.⁵ — KALCHER Stájerországból került Pestre. 1655 körül született, s az első telepesek között, 1687-ben kapott polgárjogot. Emeletes, 3 szobás háza a mai Petőfi Sándor utca 3. szám (Trattner—Károlyi-ház) helyén állott, ugyancsak finomabb izlésre valló berendezéssel. Tekintélyét az is mutatja, hogy KOHÁRY István országbíró vele építteti fel jolsvai kastélyát. De ő kezdi meg Pesten a GLÖCKELBERG-, később ESTERHÁZY-palota építését is, melyet halála miatt nem tud befejezni. 1701-ben halt meg. Egy időben a városi kamarás (pénztáros) tisztét is viselte, lakásában pedig külön fiókos iratszekrény állt. Ő maga azonban nem tudott írni.⁶

A harmadik könyvtulajdonos a városban „ezermester”-nek nevezett MODAUER György János lakatos, esztergályos és molnár. Schweinfurtban (Bajorország) született, 1657 körül. 1689-ben szerzett polgárjogot.⁷ Egy „régí könyve volt Krisztus életéről”, mint a leltár mondja, s ezenkívül „különböző régi könyvecskék”.⁸ Keskeny és magas, kétemeletes, 3 szobás lakóháza — albérllökllel zsúfolva — a mai Váci utcában (körülbelül a volt Angolkissasszonyok templomával szemben) állt.⁹ Élete során sok dolgot adott a városi hatóságoknak. Feleségét civakodás közben agyonlötötte, majd megszökött, s állítása

¹ Az 1696. évi adóösszeírás (Főv. Lt.).

² Test. a. a. 151.

³ Test. a. a. 302.

⁴ Életrajzi adatok a budapest-belvárosi főplébánia anyakönyveiből. Házáról vö. 1. sz. j. és a pesti telekkönyv. L. még: pesti polgárkönyv.

⁵ Test. a. a. 1.

⁶ Vö. 4. sz. j. Építkezéseiről: Orsz. Ltár, Kam. Adm. Mem. u. Anbr. 3932 f., 52, 86K.

⁷ Vö. 4. sz. j.

⁸ Test. a. a. 125.

⁹ Pesti telekkönyv.

szerint „Rómába zarándokolt”. Egy év múlva elfogták, s hónapokig ült a város tömlöcében, megkínózták, de nem szelidült meg. Szitkozódott, fenyegetőzött a börtönben, a hozzáküldött jezsuitát elkergette. Közben — bilincsei könnyítésére — megjavította az elromlott városházi toronyórát, mint „ezermester”. Végül is szabadon bocsátották, mert nem sikerült rábizonyítani a szándékosságot. De évek múlva új felesége is arról panaszkodott a tanács előtt, hogy férje meg akarja ölni. 1717-ben halt meg.¹⁰

A negyedik és utolsó könyvtulajdonost azoknak sorában találjuk, akiknek nem volt ingatlan birtokuk. WILHELMB Mihály János fürdő és sebész azzal a feltétellel kapta meg a polgárjogot 1696-ban, hogy rövidesen házat szerez.¹¹ De még 1704-ben bekövetkezett halálakor sem volt háza. Könyvei ellenben voltak: a hagyatéki leltár 27 kötet könyvről emlékezik meg.¹²

WILHELMB társadalmi helyzetét a kor felfogása az iparosok között határozta meg. Nem volt „igazi”, tanult orvos, csak „alsóbbrendű”, aki testi beavatkozásokra vállalkozott, szemben az egyetemet végzett, és csupán elméleti kérdésekben, legfeljebb receptírásban tevékenykedő, „magasabbrendű” orvosokkal. 1638 körül született, és Steyregg ausztriai községből került Pestre, valószínűleg a hadsereggel.¹³

Leltára, kivételképpen, itt-ott említést tesz könyveinek szerzőiről is. Ilyen módon néhány esetben sikerült a könyvek közelebbi (bibliográfiai) adatait is megállapítanunk. Sorrendben így következnek:

Johannes Agricola Wundartzney — Johannes AGRICOLA (valódi nevén DETHARDING): *Wundartzney* című műve Nürnbergben jelent meg 1643-ban. Szerzője egy ismert német orvosdinasztia tagja.¹⁴

2 bücher Felix Würtz — Felix WÜRTZ bázeli kirurgus Zürichben született, s a XVI. század második felében élt. Írt egy *Wundartzney*-t, mely igen népszerű volt. Valószínű, hogy ezt a művet érti a leltár. Fivére, Rudolph WÜRTZ strassburgi kirurgus javított kiadásban bocsátotta közre: „Practica der Wundartzney Felix Würtzen, des weyl. berühmten und wolerfahrenen Wundartztes zu Basel... vermehret durch Rudolph Würtzen in Strassburg. Stettin, 1649.” (Ez a kiadás két példányban is megtalálható a budapesti Egyetemi Könyvtárban.)¹⁵

Kräuter Buch Apollinari — Quintus APOLLINARIS néven működő német orvos, akinek fűvészkönyve 1661-ben jelent meg Strassburgban.¹⁶

Artzney Bücher Habersack — Johann Karl HABERSACK: Relation in welcher beygebracht wird, was gestalten die Wienerische Neustadt mit der Pest angesteckt worden: wie man sich in geistlicher und weltlicher Ordnung verhalten: was für Praeservativ Mittel gebraucht... Wien, 1681. (A budapesti Egyetemi Könyvtár állományában.)¹⁷

4 bücher Theophrasti Paracelsi — PARACELUS (1493—1541), a híres humanista orvos művei, ki könyveiben főleg az orvostudomány rendszerével foglalkozott. Összes művei többféle kiadásban is megjelentek, 4 kötetes kiadásáról azonban nincs tudomásunk. Tíz kötetben adták ki, valószínű, hogy WILHELMBnek hiányosan volt meg.

¹⁰ A bírósági adatokat BÓNIS György szívésségéből közlöm, ki a pest-budai igazságszolgáltatásról szóló munkáját még kéziratban rendelkezésemre bocsátotta.

¹¹ Pesti tanácsulési jegyzőkönyv, I. 415.

¹² Test. a. a. 70.

¹³ Uo.

¹⁴ *General catalogue of printed books*, British Museum, London—Beccles, 1931. 2. vol. — Újabb kiadása: Nürnberg, 1674. (A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában.)

¹⁵ Jelzet: Db 2039, Dd 125. — JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines gelehrten-Lexicon*. Leipzig, 1750—51.

¹⁶ HIRSCH, August: *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte*. Wien—Leipzig, 1884.

¹⁷ Jelzet: Db 445.

Examen büchel Josephi Schmidt — Joseph SCHMIDT német orvos, aki 1653—1675 között Augsburgban működött. Egyik műve: *Examen phlebotomicum* — érvágó-kézikönyv. Nyilván erre utal a leltár.¹⁸

Ezeken kívül még kémiai könyvekről, továbbá a katonaorvoslásról, a pestisről, valamint a köptető és hánytató hatású antimonnól szóló könyvekről emlékezik meg az inventárium, közelebbi megjelölés nélkül, valamint kézírásos jegyzeteket is említ.

Csupa német orvosi szakmunka tehát, amennyire megállapítható, és a maga korában sem túlságosan friss mindegyik.

A könyvek mindig a művelődés útját jelzik. A pesti könyvtulajdonosok is erre hívják fel a figyelmet. Az a művelődés azonban, mely a fenti leltárak adataiban tükröződik, még nem valami általános jellegű érdeklődés, hanem egyszerűen a szakmát, a mesterséget segíti. (A kézműves mesterségek között is egyedül az építőipart látjuk képviselve egy ács és egy kőműves hagyatékában.) A fejlődésben levő városban hivatásuk és társadalmi osztályuk magaslatán álltak. Tevékenységük egyik ága a mindennapi szükségletek gyakorlati világa felé vonta őket, míg a kivitelezésben, a formálásban a művészet gondolatával érintkeztek. Ezért kaphattak támogatást könyvektől. A „sebész” — a lenézett fürdő — mestersége viszont, minden társadalmi hátránya ellenére, a tudománnyal találkozott.

Az értelmiségi réteg legmagasabb képviselőinek leltárait nem ismerjük, de feltűnő, hogy a fennmaradó közép- és alacsonyabbrangú hivatalnokok ingóságai közül teljesen hiányoznak a könyvek.

Olyan, aki nem gyakorlati hasznú és nem a mindennapi munkához szükséges irányítást keresett a könyvekben, csak egy akadt: a nyugtalan életű, fűrő-faragó ezermester, aki a lakatok, reszelők és kalapácsok világában „különböző régi könyvecskéket” tartogatott.

DÜMMERTH DEZSŐ

Reviczky Gyula ismeretlen verse a könyvterjesztésről. Az 1867 óta megszaporodott számú folyóiratokban még bizonyára sok nagyobb íróknak ismeretlen verse lappang, hiszen olyik efféle kérészetű folyóiratot sem hivatalosan, sem magánosanál meg nem őriztek. Hasonló módon vidéki lapokban is akadhat a szorgos kutatóknak zsákmánya, ahogy pl. nemrégiben egy olyan ADY-verset találtak a *Sopron* c. napilap 1899-i évfolyamában, amelyet egyik gyűjteményes kiadás sem ismert.¹ Az alábbiakban REVICZKY Gyulának egy versét közöljük, amely szintén nem fordul elő a legújabb gyűjteményes kiadásban, jöllehet azt tanúsítja, hogy REVICZKY mennyire együtt érzett a korabeli elnyomottakkal, lenézettekkel. Az alkalom, amire a költemény készült, a könyvkereskedő segítők „Csak szorosán” egyletének bálja volt 1885. január 5-én, közölte „Prolog” címmel az *Űstökös* című élc lap (ámbar inkább kesernyés, mint víg hangulatú) a január 11-i számban:

Hadd zengjek féltestvérek, rólatok,
Kik eszmét, szellemet, könyvet kínáltak.
A mienknél nem jobb a társatok,
Közönynek hívják ezt a jó barátot!
Kik az író híret terjesztitek,
Úgy jártok, mint a föl se vett poéták.
A könyv ma nem kell, a tömeg siket,
S a kort ma nem élvezik, csupán a léhák.

¹⁸ JÖCHER, i. m.

¹ ZAKAR: *Ady Endre soproni kapcsolatainak nyomai*. Soproni Szle. 1960. 2. sz.

Ah, úgy van, úgy! Hiába kérkedünk,
 Hogy versenyzünk a mívelt nemzetekkel.
 Szívünk nem él, csupán idegzetünk!
 Újságpapír, botrányok; más ma nem kell.
 Újság újságot ér szünetlenül,
 S írónak, kiadónak foga vásik.
 Posztikiszli ellopásán még hevül
 A t. cz. publikum, jó könyvtül ásít.
 Írók művét ne emlegesd neki;
 Elalszik már a címztül is, ha hallja,
 S nem lelki benső szükségből veszi
 A könyveket; nincs pénze holmi dalra.
 Egypár garast ha mégis vet nekik,
 Az irodalmat pártolom — kiáltja.
 Pedig sok másra két kézzel telik;
 Tanum a bor, korteskedés s a kártya.
 Hát meddig tart még ez az állapot!...
 Siket fülelnek meddig szól az ének?...
 Ti nyelvetekre büszke magyarok.
 Hát könyves boltba már ti sose léptek?
 S ti fiatal barátaim, vajon
 Megérték-e míveltebb kort amannál,
 Midőn magyar háznál az asztalon
 Könyv nem volt látható, kivéve naptárt?
 Szívem azt mondja, nem fog tartani
 Örökké ez a mozdulatlan álom.
 Mindnyájunknak fog még hajnallani,
 Nekünk is lesz még ünnep a világon.
 Ápoljuk, tartsuk ébren a reményt,
 Hogy a magyarnak van még szíve, lelke.
 Aranvt, Petőfit, Katonát, Keményt
 Nem hozhat létre pusztá vakszerencse.
 Barátaim, ti is reméljete;
 Az íróknak szüksége van reátok.
 Higvjéte, ez tovább így nem lehet.
 Lehull a nemzetről a régi átok.
 Csak szorosán, csak összetartsatok!
 Áruljatok dalt, bölcseséget, eszmét,
 Azt mondta egy magyar, a legnagyobb:
 Ha Magyarország nem volt is, de lesz még!"

Elég szomorú képe a könyvkereskedelemnek ez a költészet tükrében, 40 év alatt semmi sem változott? PETŐFI az *Okatoótáiban* is csak hasonlót ír:

„Szerény állat itt a lélek,
 Nem kér szénát, abrakot,
 Mint számár a gazt: zabálja
 A k a l e n d á r i o m o t.”

Tehát 40 esztendő leforgása alatt, ahogy REVICZKY verse tanúsítja, nem nagyon fordult tovább a könyv kelendősége tekintetében a magyar glóbus.

CSATKAI ENDRE

FIGYELŐ

Első lépések a tömör raktározás hazai megvalósítása útján. (*Az Állami Gorkij Könyvtár tapasztalataiból.*) Sok példát hozhatnánk fel arra, hogy a raktározás könyvtáraink egyik legszűkebb keresztmetszete. Feleslegesek azonban a példák, mert hiszen ezt minden könyvtáros a saját gyakorlatából tudja. S nemcsak nálunk ez a helyzet, hanem az egész világon.

S ha az olvasók számának és igényeinek állandó növekedését, valamint a könyvkiadás állandó bővülését tekintjük, akkor a raktározás gondjai egyre súlyosabbak lesznek. Van-e kiút ebből az egyre szűkülő utcából? Bizonyos, hogy van. Sőt több kiút is van. Sok tudományos dolgozat, disszertáció anyaga tellene ki akárcsak az alábbi néhány kérdés elemző megválaszolásából: az egyes könyvtárakban milyen az állomány kihasználtsága, mekkora az elavult állomány, a feleslegesen párhuzamos állomány. Természetes-e, hogy könyvtáraink raktárai állandóan csak duzzadnak, és a természetes elhasználódást leszámítva, nem apadnak? Milyen állományt kellene elhelyezni egy esetleges központi raktárban? És sorolhatnánk még a kérdéseket. Nem lehet, s nem is szabad ezeket a kérdéseket alapos elemzés nélkül megválaszolni. Viszont helyesen dönteni, állást foglalni ezekben tudományos igényű kutatómunka nélkül nem is lehet.

A Gorkij Könyvtárban is a szükséglet kényszere fordította figyelmünket a tömör raktározás kísérletei felé. 1959 elején a Művelődésügyi Minisztérium könyvtárosztálya azzal a feladattal bízta meg a könyvtárak vezetőit, dolgozzák ki 15 éves távlati tervüket.

Könyvtárunk távlati tervének kidolgozásakor döbrentünk rá, hogy 1975-ig állományunk előreláthatóan kb. 200 000 kötettel gyarapszik. Ekkora szaporulat elhelyezéséhez minimálisan 3000—3500 folyóméter polcra van szükség. S amikor azt a kérdést tettük fel magunknak, hol fér el az adott körülmények között ez a 3—3½ ezer méter pole, akkor derült ki, hogy hagyományos raktározás mellett ehhez még egy külön épület kellene emelni. De a külön épület nemcsak hogy drága, hanem hely sincs a közelben, ahol felépíthető volna.

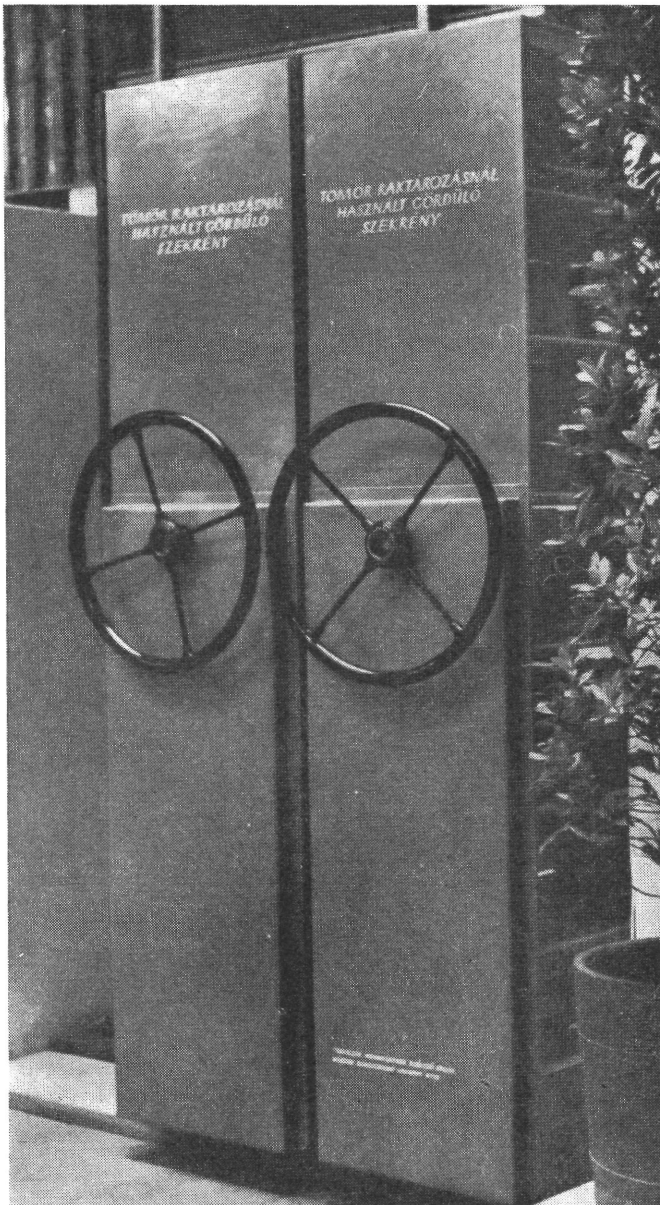
A megoldást a tömör raktározás szakirodalmának tanulmányozása során találtuk meg. Elsősorban segítségünkre volt a *Sallai—Sebestyén kézikönyve*¹ és a *Könyvtárosban* erről megjelent cikk.² De a szovjet könyvtári sajtó, a *Könyvtártudományi és Módszertani Központban* feltárt irodalom is nagy segítséget adott. Köszönettel nyugtázzuk **TOMBOR Tibor** javaslatát, amely a téma több szakeikkét ajánlotta tanulmányozásra.

Ezek után hozzáfogtunk elgondolásaink megvalósításához. 1959 nyarán elkészült a *Könnyűipari Tervező Irodában* a szekrények műszaki terve.³ Hosszú várakozás után a *Békéscsabai Lakatosipari Ktsz* elkészítette az első mintapéldányokat, majd 1960-ban öt újabb szekrényt.

¹ SALLAI István—SEBESTYÉN Géza: A könyvtáros kézikönyve, Bp. 1956.

² SEBESTYÉN Géza: A tömör raktározás. A *Könyvtáros*. 1957. dec. 515—518.

³ A terveket PÁZMÁND Tibor gépészmérnök készítette.

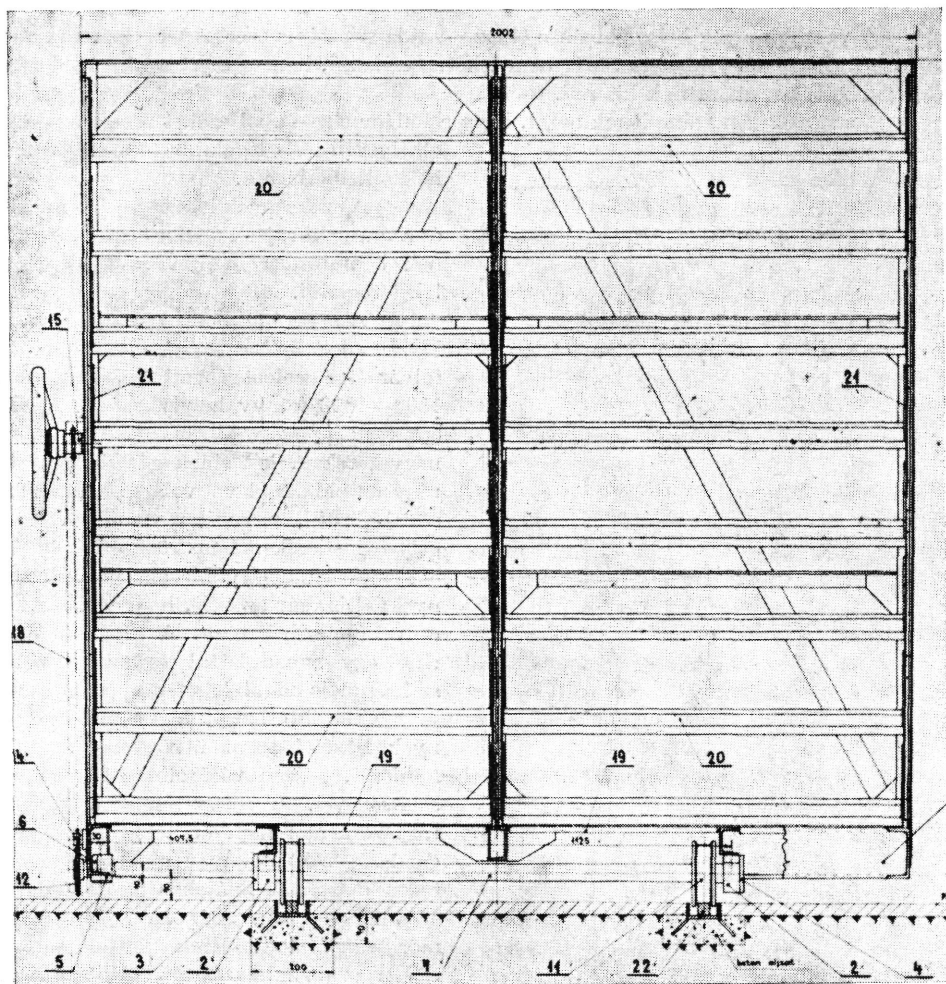
1. ábra

Mielőtt a szekrények technikai leírására térnénk, egy lényeges momentumot szükséges még említeni. Könyvtárunkban nem a túlságosan nagy állomány indokolta a tömör raktárat, hanem inkább a rendkívül szűkös helyi adottságok. Éppen ezért a tömör

2. ábra

raktározás egyszerűbb, kézimozgatású változatát választottuk. Ehhez közvetlen indítékot adott a moszkvai Állami Történeti Könyvtár tömör raktár kísérleteinek első leírása. Kérésünkre a könyvtár vezetője elküldte tervrajzaikat is.

3. ábra

A moszkvai raktárat 1960 elején egy magyar könyvtáros delegáció meglátogatta, és jelentésükben³ így rögzítették benyomásukat:

„... Moszkvában a Történelmi könyvtár épített a közelmúltban A. Sz. Szabítov mérnöknek, a könyvtár műszaki dolgozójának tervei alapján négy raktári emeleten összefüggő tömör raktárat, mégpedig a földembe épített síneken, kézierővel, volános áttétellel mozgatható 2 méteres szélességű tömör raktároszlopokat. Ezek a guruló polcok már a tér 66%-os kihasználását biztosítják, azaz ugyanazon légtérben kétszerannyi könyv stb. helyezhető el, mint a korábbi stabil állványokon. Kezelésük egyszerű, baleseti veszély nincs...”

³ HÁMORI Béla—HAVASSY Pál—HIDAS Lajos—PAJKOSSY György: *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár új székházának tervezése kapcsán tett külföldi tanulmányutakról* (1959. december—1960. február) OSZK, 1960. 48 l.

A vasszekrények belső polcait a Ganz—Vajda szisztéma szerint terveztettük, nem azért, mintha ennél jobbat ma már nem lehetne csinálni, hanem mert a kísérletet nem akartuk kettős kockázatnak kitenni.

Természetesen számoltunk azzal, hogy a földemnek — ahol ezeket a szekrényeket elhelyezzük — legalább 1000 kg/m² terhelést kell elbírnia.

A szekrények leírását a fényképek és a műszaki rajzok legfontosabb részének bemutatása mellett röviden össze lehet foglalni.

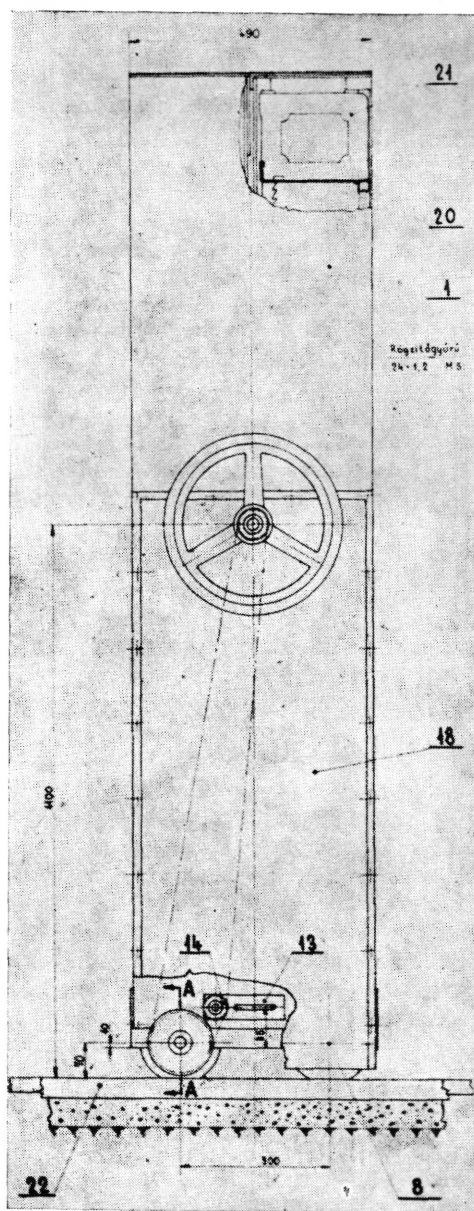
A szekrény hossza és magassága kereken két méter. Szélessége 49 cm. 32 folyóméter polcot fogad be, amin kb. 1500—1800 könyv helyezhető el. A polcok természetesen állíthatók. A szekrény négy keréken, két sínen gördül. A szekrény az oldalán levő volán megforgatásával gördül, ugyanis a volán és a tengely fogaskerekeit lánc köti össze.

A legmeglepőbb az első szekrényeknél is már az volt, hogy milyen kis erővel elmozdíthatóak. A kilátások szerint egy mozdulattal egyszerre több szekrényt is odébb lehet majd gördíteni.

Később oldottuk meg a szekrények közötti gumi ütköző és szigetelő kérdését, készen vásárolható fazongumi segítségével. Természetesen a tömör raktározásnak nem ez a formája a leggazdaságosabb. A már említett könyvtáros delegáció Svájcban és a Német Szövetségi Köztársaságban is látott tömör raktárakat. Ezek a Compactus néven szabadalmaztatott tömörraktári szekrények ugyanúgy két sínen gördülnek, mint a már leírtak, azonban ott motor alkalmazásával a mozgópole jelentősen (kb. 8 méterig) kiszélesíthető. Ezzel a térkihasználás jelentősen megnő, és a beépített vaspole 33%-ával szemben eléri a 82—83%-ot.

Feltűnt a magyar könyvtáros szakembereknek, hogy a látott tömör raktárszekrények — egy kivételével — fából készültek, műanyag kombinációval.

Nem lenne helyes hallgatni arról, hogy a tömör raktározásnak gyenge, ill. vitatott pontjai is vannak. Már említettük, hogy csak nagy teherbírású földem bírja el a 2-3-szoros terhet.

4. ábra

Maga a szekrény — még a kézimozgatású is — drágább, mint a stabil polc. A mi hazai költségeink ebben még egyáltalán nem irányadók, mert hiszen még szinte csak az első prototípusok készültek el, s ezek természetesen aránytalanul drágák. A külföldi (a szovjet és a svájci) raktárak ára arányos a befogadóképesség növekedésével. A megta-
karítás lényegileg az új raktárak építési költsége.

A kézimozgatású szekrények kezelése fárasztóbb, de a motorosnál is felvetődik, hogy lassítja a kiszolgálást. Egyesek a tömör polc rovására írják, hogy szinte hermetikusan zár, és a könyvek nem levegőznek, mások ezt éppen előnyének tartják, mert a könyvek nem porosodnak és tisztábbak maradnak.

Világos és megalapozott választ adni a kérdések egy részére még nem lehet. Csak huzamosabb ellenőrzés s a gyakorlat kritikája mutatja meg a gyenge pontokat, de nyilván a megoldásokat is.

BARABÁSI REZSŐ

A nem hagyományos dokumentumfajták kezelése és szerepe a műszaki könyvtárakban. A természettudományok, a műszaki tudományok és a különféle iparok fejlődése együtt jár a vonatkozó szakterületek irodalmának mennyiségi és minőségi fejlődésével. Ez a kölcsönhatás döntötte meg a szakirodalomban először a tudományos könyvek egyeduralmát a XVII. század derekán meginduló folyóiratokkal, majd ez hozott létre a XIX. században néhány újabb kiadványfajtát, pl. szabadalmakat, szabványokat stb. A második világháború alatt és után pedig az új tudományos eredmények regisztrálására ismét világszerte újszerű dokumentumok váltak általánossá, különösen a műszaki tudományok és az ipari kutatások területén (pl. vállalati irodalom, kutatási jelentések stb.). Ezek a nem hagyományos (tehát nem könyv- és folyóiratszerű) dokumentumok világszerte egyre nagyobb szerepet játszanak a szakkönyvtárakban.

A szakirodalom ma már egyetért abban, hogy a műszaki könyvtárak egyik jellemzője éppen az, hogy az általános gyűjtőkörű könyvtárakhoz viszonyítva sokkal többféle kiadvánnyal dolgoznak. Így többek között szabadalmi leírásokkal, szabványokkal, kutatási jelentésekkel, prospektusokkal, fordításokkal és fordításmásolatokkal, normatívákkal, árulistákkal, különböző beszámolókkal és tapasztalatsere kiadványokkal, gép-leírásokkal (a legkülönbözőbb dokumentációs szolgáltatásokkal) stb. Ezeknek a dokumentumoknak általános jellemzője, hogy

1. jóval frissebb információkat tartalmaznak, mint a hagyományos dokumentumfajták,
2. más forrásokban nem megtalálható eredményeket ismertetnek,
3. legtöbbször nem nyomdai úton készülnek, tehát publikálásuk viszonylagosan is gyorsabb,
4. számuk évente ma már meghaladja a hagyományos dokumentumokét,
5. gyakran tudományos „félkész árukat” — folyamatban levő kutatásokat, be nem fejezett kísérleteket stb. — ismertetnek,
6. beszerzésük általában jóval nagyobb nehézségekbe ütközik, mint a könyveké és folyóiratoké,
7. alkalmasabbak az újdonságok iránti tájékoztatási igények kielégítésére,
8. viszonylag gyorsan elévülnek.

A technika gyors fejlődése következtében az iparban dolgozó szakemberek — mérnökök, technikusok és szakmunkások — a gyorsaság követelményét állítják

a tájékoztatással szembe. Ennek az igénynek a műszaki könyvtárak és a különféle műszaki dokumentációs szervek csak úgy tudnak eleget tenni, ha az ilyen jellegű anyagokat is minél teljesebb mértékben gyűjtik és terjesztik.

Mi a helyzet ezen a téren a magyar műszaki könyvtárakban? A műszaki termelési könyvtári hálózat hivatalos megalakulása (1956) óta komoly erőfeszítéseket tett a fenti-ekben már ismertetett dokumentumfajták gyűjtésére. 1959 végén ebben az ipari hálózatban, az OMK-val együtt

5 542 209 szabadalom és szabvány,
291 111 fordítás és fordításmásolat,
65 308 prospektus és
75 508 egyéb,

azaz összesen 5 974 136 nem hagyományos dokumentum volt található, ami — eltekintve attól, hogy a különféle kötetesű kutatási jelentések, kongresszusi jegyzőkönyvek, vásári prospektusok stb. általában a könyvállományt gyarapítják — számszerűleg azt is jelenti, hogy ezeknek a dokumentumoknak a száma a hálózatban több mint háromszorosa a könyv- és folyóiratkötetek számának.

A hálózatban jelenleg érvényben levő statisztikai adatszolgáltatás alapján még egy jelentős tényre mutathatunk rá. Arra, hogy a már említett nem hagyományos dokumentumfajták gyarapodása a műszaki könyvtárakban sokkal nagyobb ütemű, mint a könyvek és a folyóiratoké. A hálózat

könyvállománya 10,
folyóiratállománya 9,
fordítás és fordításmásolati állománya 2,5,
prospektus állománya 4,

egyéb dokumentum-állománya 2,5 év alatt kétszereződik meg. Ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy a nem hagyományos dokumentumfajták ma a hálózatnak még mindig csak egyharmadában fordulnak elő (általában a főfoglalkozású könyvtárosokkal rendelkező üzemekben, tervező- és kutatóintézetekben), akkor valószínű, hogy a jövőben ez az arány tovább fog változni az utóbbiak javára. Ez a tény azonban nem a könyvek és folyóiratok jelentőségének csökkenését jelenti, hanem a műszaki könyvtárak munkájának állandó kiszélesedését.

A nem hagyományos dokumentumfajták a műszaki könyvtárak életében különleges helyet foglalnak el, ami leginkább négy szempontból jelentkezik:

a) Mivel az ilyen dokumentumok bibliográfiai áttekintése igen nehéz, gyűjtésük pedig — nagy számukra való tekintettel is — központilag nem oldható meg, a könyvtárak az ilyen anyag megfelelő arányú beszerzését csak a decentralizált és megosztott állománygyarapítás elvén alapuló fokozott kooperációval tudják megvalósítani.

b) Feldolgozásuk — egy-két kivételtől eltekintve — nem kívánja meg a könyvekhez és folyóiratokhoz hasonló alapos és állandó jellegű leltározást, katalogizálást és osztályozást.

c) A gyorsabb elévülés következtében az ilyen kiadványok egy bizonyos idő után (2—5 év) selejtezhetőek.

d) Tekintettel arra, hogy ezek a dokumentumok igen gyakran csak 1—2 példányban találhatóak meg az országban, biztosítani kell a mainál teljesebb dokumentációs feltárásukat és annak eljuttatását az érdekeltekhez.

A vázolt feladatok teljesebb végrehajtása érdekében a műszaki termelési könyvtári hálózatnak még igen sok feladatot kell megoldania. Ezek a feladatok a második

ötéves terv idején, a vállalati műszaki információs irodák fokozatos létrehozása útján lesznek megvalósíthatók. A világon megjelenő évi kb. 100 000 műszaki kutatási jelentésnek jelenleg ugyanis még csak néhány százaléka érkezik be az országba. Ugyanez vonatkozik az évi kb. 5000 nemzetközi kongresszusnak és tudományos ülésnek az anyagára is. Ezeknek és a még nagyobb számban megjelenő prospektusoknak stb. gyűjtését csak úgy lehet megoldani, ha a műszaki könyvtárak kialakítás alatt álló iparági csoportjainak hatáskörébe decentralizáljuk.

A feldolgozást tekintve a dokumentumok jórészére nézve a könyvtári előírások helyett a gyakorlatban is elegendőnek mutatkozott az ún. „információs tárolás” (information file), ami sok esetben a katalógizálás teljes mellőzésével az anyag szakcsoportokban és időrendben való rendezett gyűjtését jelenti csak. (Eszerint gyűjti pl. a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár és a Műszeripari Kutató Intézet a külföldi prospektusokat.) Egyes ipari minisztériumok pedig külön elő is írták, hogy az egyes gyorsan elévülő anyagokat (árulistákat, normatívákat, típusjegyzékeket stb.) a műszaki könyvtárak ne is leltározzák, csak az érdekeltekhez való eljuttatásukról és ennek nyilvántartásáról gondoskodjanak.

A nem hagyományos dokumentumfajták gyors elévülése a műszaki könyvtárakra különös felelősséget ró. Nemesak arról kell gondoskodniuk, hogy a szakemberek a legújabb irodalmat kapják, hanem arról is, hogy ne kapják meg az elavult — már túlhaladott — eredményeket tartalmazó szakirodalmat. A már idejétmúlt ipari eljárásokat, gyártmányokat stb. leíró dokumentumok a fejlődés gátjaivá válhatnak az olvasó kezében. (Az OMK például éppen ezért foglalkozik most azzal a gondolattal, hogy minden öt évnél régebb fordítást egyszerűen kiselejtezz állományából.) Külföldön a különféle szakterületek irodalmának elévülésére már matematikai képletek vannak forgalomban. Magyarországon az elavulás megállapítása még csak helyileg — megfelelő szakemberek bevonásával — oldható meg.

Az említett dokumentumfajták napjainkban áradatszerű mennyiségben látnak napvilágot. Gyűjtésük terén — ha még nem is általánosan — műszaki könyvtáraink már nagy eredményeket értek el, de terjesztésük és hasznosításuk még legtöbbször csak egy-egy vállalat falain belül jár sikerrel. A műszaki tájékoztatás egyik fontos feladata, hogy a jövőben a beérkező anyag közkinccsé váljék, azaz a különböző dokumentációs szolgáltatásokon keresztül az érdekeltek figyelmét felhívja szakterületének minden Magyarországra beérkező kiadványára, nemesak a könyvekre és folyóiratcikkre, hanem a nem hagyományos dokumentumokra is. Ezen a téren gyökeresen kedvező változást jelent az a tény, hogy a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának kereteiben a szocialista országok tájékoztatási szervei 1961-től kezdődően — az egyes iparágakon belül fokozatosan — kölcsönösen tájékoztatni fogják egymást minden nem hagyományos dokumentum tartalmáról is.

BALÁZS SÁNDOR—SZABOLCSKA FERENC

A régi kéziratok jereváni kutatóintézetének gyűjteménye: a Matenadaran. Az örmény nyelvnek, mint a világ egyik legrégebb élő kultúrnyelvének, természetesen igen gazdag és sokrétű irodalma s ennek az irodalomnak (az „irodalom” szó legszélesebb értelmében) az ókorig visszanyúló története van. Jóval a könyvnyomtatás előtt már virágkorát élte, kéziratok könyveinek tehát kétségkívül az egyetemes kultúra bőséges kincstárát kell tartalmazniuk. Ezekhez a tényekhez azonban hozzá kell vennünk azt is, hogy az örmény nép sok évszázaddal ezelőtt elveszítette önálló államiságát, ellenséges uralom alá került, s a különböző hódítók gyűlölsége, az örmények üldöztetése az évszázadok

folyamán nemhogy enyhült volna, de addig fokozódott, mígnem az utolsó századforduló idején s főként az első világháború éveiben a művelt világ szemeláttára a legszörnyűbb méreteket öltötte. Csak Szovjet-Örményország létrejövele óta van az örményeknek megint nemzeti otthonuk.

Mindezeket előljáróban el kellett mondanunk ahhoz, hogy felmérhessük a jereváni Matenadaran gyűjtemény jelentőségét.

Már a gyűjtemény keletkezése is az évszázadok homályában vész el: bizonyos utalásokból arra következtetnek, hogy az V—VI. század fordulóján már megvolt, és pedig az ecsmiadzini kolostor birtokában. A IX. századig visszamenően tudják megállapítani a különböző örmény írásmódok alapján, hogy honnan, melyik iskolától származnak a gyűjtemény kéziratai. A mai Matenadaranban levő kéziratok legrégebbjeiről pontosan és kétséget kizáróan megállapítható, hogy a XIII. században a Szagmoszavank kolostor könyvtárának birtokában voltak. 1441-ben azután, amikor Ecsmiadzin lett az örmény egyház fő székvárosa, az itteni Matenadaran gyűjteményt gazdagítani kívánták, s a különböző kolostorok, többek közt a Szagmoszavank kolostor anyagát is ide gyűjtötték össze. A XVII. század közepe táján a könyvtár ismét nagymértékben gazdagodott, az irodalombarát tudós szerzetesek egész serege munkálkodott ekkor a könyvtár állományának gyarapításán és feldolgozásán. Ennek ellenére a XVII—XVIII. században az Ecsmiadzinban felhalmozott anyag nem annyira könyvtár, mint inkább csak könyvraktár képét mutatta: annyira féltették a perzsa és török elnyomók kapzsiságától és az európai utazók „gyűjtőszennvedélyétől”, hogy idegeneknek megtiltották a belépést, sőt híre ment, hogy a könyvek tárolására szolgáló helyiségekben mérges kígyók és skorpiók tanyáznak. A nedves földalatti helyiségek nagyon ártottak a könyveknek.

Az anyag tudományos feldolgozása csak a múlt század közepén indult meg. Ekkor 2340 kéziratot tartottak nyilván, ez a szám az adományozások révén az első világháborúig 4060-ra emelkedett. 1915-ben, a török betörés elől az egész anyagot Moszkvába vitték, innen a szovjet hatalom megszilárdulásakor szállították vissza Ecsmiadzinba. Ám ugyancsak az első világháború idején külön akadémiai expedíció indult a korábban török uralom alatt állott területre, s itt 1526 kéziratot talált, — ezek utóbb ugyancsak az ecsmiadzini anyagot gyarapították.

1920 decemberében a szovjet-örmény kormány állami intézménynek nyilvánította a Matenadarant, majd két hónappal utóbb külön tudományos intézet alakult a gyűjtemény rendezésére és feldolgozására.

Ennek az intézménynek immár négy évtizedes eredményeit foglalja össze az a bőven illusztrált könyv¹, amelynek adatai — egy jereváni látogatás személyes élményével megtermékenyítve — a jelen közlemény anyagát szolgáltatták.

A személyes látogatás élménye valóban lenyűgöző. Jereván egyik hosszú, nyílegyenes, de egyre emelkedő sugárútjának végét domb zárja el, s ezen áll, messziről láthatóan, a város fölé emelkedve a Matenadaran pompás, modern épülete, igazi építészeti remekmű — a modernséget harmonikusan egyeztetni össze az örmény nemzeti stílussal.

A Matenadaran gyűjtemény 1920-ban Ecsmiadzinban kapott külön épületet, majd 1939-ben költözött át az örmény fővárosba, annak Nyilvános Könyvtárába; a pompás új épület — M. GRIGORJAN műve — a legutóbbi években készült el.

De nemcsak méltó elhelyezése jelzi a Matenadaran gyűjtemény utolsó éveinek történetét. A szovjet hatalom szentdei alatt nemcsak pompás épülethez jutott, hanem rendkívüli mértékben gazdagodott is. Jelentős mennyiségű, korábban elszórt anyagot összpontosítottak itt, intézmények és egyének — szovjet polgárok és külföldi örmények egyaránt — értékes adományaikkal szaporították a kéziratokat. Egyedül az örmény

¹ A. Г. Абрамян: *Рукописные сокровища Матенадарана*. Ереван, 1959.

Irodalmi Múzeumból 1154 ősi írás került át ide 1938-ban. Az állandó szerzemények folytán a Matenadaran örmény nyelvű kéziratainak száma ma kereken 10 000.

Ez azonban csak az „alap-anyag”. A gyűjtemény ezen kívül tartalmaz többszáz másnyelvű kéziratot, közel 4000 különféle kézirtáredékét és többszázezer, dokumentációul szolgáló művet. Természetesen az óriási méretű anyag tudományos feldolgozása még nincs közel a befejezéshez, és — tekintve az állandó szaporulatot — egyfelől megfeszített folyamatos munkát igényel, másfelől nagyon könnyen lehetséges, hogy a Matenadaranban folyó kutatás még váratlan tudományos felfedezéseket tartogat. Mégpedig nemcsak magának az örmény kultúrának, hanem az emberiség egyetemes kultúrájának, más nyelvű irodalmaknak a területén is.

A történeti források közt AGATHANGELOSZ *Örményország története* c. műve a legrégebb: az V. században írták, a VII. században átdolgozták, — a Matenadaranban őrzött másolatai közül a legrégebb 1220-ból származik. Az V. század örmény történetíróinak egyetemes és monografikus művei egymást alátámasztva és kiegészítve sorakoznak. JEGISE nevezetes hadtörténeti műve örökíti meg legjobban a nagy szabadsághős Vardan MAMIKONJAN alakját (legrégebb másolata 1172-ből származik). A rendkívüli műveltségű Movszesz HORENACI ugyancsak az V. században írta meg írásos források és szájhagyomány alapján Örményország történetét az ősidőktől 428-ig, az örmény függetlenség elvesztéséig. Sztepanosz Aszohik TARONECI világtörténete a XI. században keletkezett, legrégebb másolata a XIII. századból származik. Hosszú sora van a XII—XIII. században írt történeti műveknek is, amelyeknek legrégebb fennmaradt másolatait a Matenadaran őrzi. Sz e a sor tovább folytatódik még a könyvnyomtatás feltalálása után is: a Matenadaranban őrzött kéziratos történeti művek keletkezési ideje belenyúlik egészen a XVIII. századba. Mind kimeríthetetlen anyagot adnak a környező népek — grúzok, azerbajdzsániak, szírek stb. — történetéhez is; az idegen nyelvű munkák sorában pedig egyedülálló arab és perzsa művek vannak.

A jogtudományi művek közül a legrégebbek egyházjogi jellegűek. Itt található örmény nyelven a niceaei, a konstantinápolyi és az ephesusi ökumenikus zsinatok kánonjellegű határozatai örmény nyelvre fordítva, valamint azok a kánonok is, amelyeket TADÉ és FÜLÖP apostoloknak tulajdonítottak. Itt vannak VILÁGOSÍTÓ SZENT GERGELYNEK és a többi örmény egyházfőnek a művei. A Mhitár Gos-féle nagy örmény törvénykönyvnek, ennek a későbbi századok folyamán más országokban is mintául szolgáló nagy munkának 34 másolatát őrzi a Matenadaran, köztük a legrégebb 1295-ből származik. A *Hűség kelepcéje* költői címet viselő jogelméleti könyv a keletre szóródott örménység kultúrájáról tanúskodik: az indiai Madraszban írták a XVIII. században; a felszabadítandó Örményország államformájául a köztársaságot jelöli meg. Jelentős száma van az idegen nyelvekből örményre fordított jogi műveknek is. Itt található ARAGÓNIAI PÉTERNEK, az Örményországban is járt domonkosrendi szerzetesnek 1445-ben leírt könyve, ez a római jognak fontos forrása. Nemszak a Matenadaran jelentőségét, hanem az örmény nyelvnek és kultúrának a keleti országok történetében betöltött szerepét is megvilágítja az a tény, hogy pl. a kereszteshadjáratok során keletkezett antióchiai keresztény állam törvénykönyvét ófrancia nyelvről 1264-ben lefordították örményre, s mivelhogy a mű eredetije elveszett, 1876-ban a matenadarani örmény példányból lehetett csak rekonstruálni, visszafordítani mai francia nyelvre.

A földrajz tudomány is sokkal szegényebb volna a matenadarani anyag nélkül. A VII. századbéli Anani SIRAKACINAK itt őrzött műve (legjobb másolata a XIII. századból) az akkori világ legjobb földrajzi kútforrásainak alapján készült. A világon szétszóródó örmények széleskörű földrajzi feljegyzései a XV—XVIII. század különböző államairól adnak érdekes képet, kuriózum köztük egy XVI. századi verses földrajz-könyv.

A szépirodalmi műveket mintegy 540 középkori költő versei képviselik számos régi prózai művel egyetemben. Már a VII. századból fennmaradt egy 36 strofa terjedelmű világi költemény, David KERTOKH műve. A X. századbéli NAREKACI nagy műveinek másolata 1173-ból, a XII. századbéli SNORHALI verses krónikájának ránkmaradt legrégebbi szövege pedig 1284-ből származik. S még hosszasan sorolhatnók fel a szerfelett gazdag és sokrétű örmény költészetnek azokat az alkotásait, amelyek a Matenadaranban maradtak meg; csak a legkiemelkedőbbeket említjük meg: JERZNKACIT (XIII. század), NAGAST (XV. század), KUCSAKOT (XVI. század) és HOVNATANT (XVII—XVIII. század). S az idegen nyelvű anyagban olyan keleti költők műveinek igen korai másolatai szerepelnek, mint NIZÁMI, DEHLEVI, NAVÓJI, FIRDOSZI, HAFIZ, OMÁR-KHAJJÁM, KHAGANI stb.

A bölcsélet matenadaranai tárával kapcsolatban mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy az V—VII. század folyamán nagyszámú antik görög filozófiai művet fordítottak örményre, s minthogy e művek egy részének eredetije utóbb elveszett, az ókori gondolkodásnak sok egyedülálló dokumentuma már csak örmény közvetítéssel — a Matenadaranban található kéziratok alapján — rekonstruálható. Ilyen pl. ZENÓN több műve. A más nyelvekből fordított bölcséleti művek mellett természetesen örmény filozófusok eredeti művei is megtalálhatók; messzi a középkorba nyúlnak vissza.

A matematika és az orvostudomány történetének ugyancsak jelentős fejezetét adja a Matenadaran gyűjteménye. E fordítások és eredeti alkotások közül nem hagyhatjuk említés nélkül a már említett SIRAKACINAK korát sokban megelőző kozmográfiáját (VII. század, fennmaradt legrégebbi teljes másolata XVII. század) és GERACINAK a váltóláz leküzdéséről szóló, 1184-ben írt, 1279-ben másolt munkáját.

Kéziratos gyűjteményről lévén szó, külön és részletesen foglalkozhatnánk az illusztrációk, a miniatúrák, iniciálék kérdésével. De e páratlan szépségű, csodálatos élénkséggel fennmaradt gazdag anyagról csak bőséges színes reprodukciók adhatnának fogalmat. (A könyvtár külön helyiségében művész-tudósok avatott kézzel másolják a ritkaságokat.) Mindenesetre annyit megjegyezhetünk, hogy a Matenadaran gazdagon illusztrált kéziratjai az V—XVIII. század tudományos és művészeti világának valóságos képes enciklopédiáját tartalmazzák.

Mindezek az adatok a helyszíni látogatásnál lenyűgöző élményekkel telítődnek. Eláll a látogató lélekzete, amikor felhajtják előtte a tárló védőtakaróját, és megpillantja Szaák VANANDECI 887-ből, tehát a magyar honfoglalás előtti évtizedből származó kezeírását. Vagy azt a 4×3 centiméter nagyságú, 18 gramm súlyú, 104 hajszálvékony pergamenlapocskából álló naptárat, amely 1434-ben készült, és jó nagyítóval kitűnően olvasható. Vagy azt a 70×51 centiméteres, 32 kilós, 607 lapos, borjúbőrbe kötött könyv-óriást, amelyet 700 évig őriztek egy kolostorban, mígnem az első világháború örmény-üldözésekor a törökök elől menekülő két asszony kalandregénybe illő viszontagságok közepette mentette meg az elnéptelenedett kolostorból.

A Matenadaran gyűjteménye gazdag tárháza a legkülönbözőbb irányú tudományos kutatásnak, és egészen biztos, hogy még számos meglepetést tartogat.

RADÓ GYÖRGY

A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia kezdettől napjainkig. A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia történetének szálai a XVI. századi humanista orvos-költő SAMBUCUS János (1531—1584) több ezer kéziratot és nyomtatott könyvet felölő bibliothekájához, illetve ennek a velencei San Marco könyvtárban őrzött kéziratos jegyzékéhez vezetnek. A világhírű polihisztor hatalmas kézirat- és könyvgyűjteményre tett szert, s ezek között a művek között az orvostudomány és a gyógyszerészet

gazdagon volt képviselve. A bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött gyűjteményének jegyzéke (*Bibliotheca clarissimi viri Joannis Sambuci Catalogus librorum*) azonban nem került a tudományos élet vérkeringésébe, mert nyomtatásban csak három századdal a nagy humanista bibliofil halála után jelent meg (*Bibliotheca Joannis Sambuci. Scripsit et catalogum anni 1587 edidit Paulus GULYÁS. Bp. 1941.*).

A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia kezdete a XVIII. században megindult anyaggyűjtő munkákra megy vissza: elsősorban a bibliográfia első mesterének, CZVITTINGER Dávidnak 1711-ben kiadott latin nyelvű *Specimen Hungariae literatae virorum eruditione clarorum natione Hungarorum*-áig és ezt követően BOD Péter már magyar nyelven készült *Magyar Athenás*-áig (1766). Az ő műveik azok az ősforrások, amelyek alapján és a saját kutatásai nyomán WESZPRÉMI István (1723—1799) elkészítette még ma is használt *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* c. első magyar orvosi bibliográfiáját. Ezzel a három részben, 4 kötetben Lipcsében, majd Bécsben megjelent bibliográfiával (Centuria I—III. 1774—1787) indult el útjára a magyar orvosi bibliográfiáírás. Hogy WESZPRÉMI munkája milyen hatással volt a korabeli orvosi kutatásra, és hogy külföldön mennyire becsülték, mutatja a negyedik kötetnek a bécsi kiadótól származó utószava, amely szerint Magyarországnak WESZPRÉMI azt jelentette, amit Németországnak a jénai egyetem világhírű anatómiaprofesszora, Adolf Friedrich HAMBERGER. WESZPRÉMI széleskörű s ma még kiadatlan levelezése bizonyítja, hogy kapcsolatban állott a többek között Gerhart VAN SWIETENNEL, a Hollandiából Bécsbe kerülő udvari könyvtárossal és zseniális orvossal, majd PEKEN Keresztéllyel (1730—1779), a magyar származású híres orosz katona-sebészorvossal. WESZPRÉMI bibliográfiai gyűjtése azonban kizárólag orvostörténeti érdekű, bár inspiratív hatása még ma is jelentős, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy megindult művének magyar nyelvű fordítása, s tudósegyénisége a hazai orvostudományi kutatások centrális alakja lett: elkészült új életrajzi monográfiája, s kiadásra váró levelezéséből és naplójából is közöltek részleteket.

Az újabb magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfiák történeti áttekintését abban a sorrendben mutatjuk be, ahogy azok a hazai bibliográfiai irodalomban jelentkeztek. Az első modern értelemben vett magyar orvosi bibliográfia az általános orvostudomány köréből merítette anyagát. Nem par excellence orvosi bibliográfiának készült, de rendkívül gazdag általános orvostudományi és -történeti címanyagot tartalmaz a jeles magyar bibliográfus, SZINNYEI József *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium*a c. bibliográfiájának második, a természettudomány és a matematika körébe vágó része: 1876-ban kiadott I. (egyetlen) kötete az 1778 és 1874 között megjelent hazai szaklapok, folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítőkből található cikkek feldolgozása. A szerzők és címszók szoros betűrendjében állította össze: beosztásában mintául a Royal Society által kiadott *Catalogue of scientific papers* (1867—72) bibliográfiát tekintette. SZINNYEI 23 orvosi folyóiratot, ill. szaklapot dolgozott fel.

Az első szakszerű orvostudományi bibliográfia FEKETE Lajos (1834—1874) orvosdoktor, orvostörténész nevéhez fűződik: *Magyar orvosi könyvészet 1848—1874-ig* c. kéziratos bibliográfiájával a magyar szabadságharcban is résztvevő HAMARY Dániel katonaorvos által kítűzött jutalmat nyerte 1875-ben a magyar orvosok és természettudósok vándorgyűlésén. Az azóta elkallódott bibliográfiáról sajnálatosan azt sem tudjuk, hogy kronológiusan vagy szisztematikusan dolgozta-e fel anyagát. Az első, már nyomtatásban is megmaradt orvostudományi bibliográfia szerzője MAINZER János kolozsvári orvosprofesszor (1828—1903), műve: *A magyar orvostudományi irodalom 1770-ig*. Ez a 32 lapos füzet régi magyar orvosok, orvosi és botanikai művek időrendben haladó bibliografikus és annotált feldolgozása. Az 1885-ben megjelent füzet korának színvonalát is alig éri el.

Az általános orvostudomány legjelentősebb korai bibliográfiai forrásai azok a sorozatos kiadványok, melyeket a kolozsvári Erdélyi Múzeum Egylet Orvos-Természet-

tudományi szakosztálya adott ki *A magyar orvosi szakirodalom 1878—1902. évben* címmel. Ezek a jegyzékek 1879-től 1889-ig az előző év magyar orvostudományi szakirodalmát ölelik fel az *Orvos-Természettudományi Értesítő* c. folyóiratban. (Az 1890—1900. évfolyamok címe már *Értesítő az Erdélyi-Múzeum Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából.*) Az összeállítók sorában jeles orvosok is szerepeltek, mint KENYERES Balázs és HOOR Károly. A szakokra bontott bibliográfia külön szerzői névmutatót nem tartalmaz. A feldolgozott hazai szakfolyóiratok felsorolása a bibliográfia egyik fejezete.

Az újabbbkori orvostudományi bibliográfia a HÖGYES Endre orvosprofesszor szerkesztésében megjelent, a magyar állam ezeréves fennállását ünneplő műben található; címe: *Emlékkönyv a budapesti kir. m. tudományegyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről.* Ebben két igen alapos, hiteles adatokat tartalmazó bibliográfiát állítottak össze: az *Elhunyt orvoskari tanárok rövid életrajza arcképpel és a tanárok irodalmi dolgozatainak címjegyzékével.* A második bibliográfiai résznek *A milleniumkor működő tanárok rövid életrajza és irodalmi munkássága* a címe. Mindkettő a budapesti orvostudományi kar irodalmi munkásságára vonatkozó gazdag adattár.

Az első rendszeres, önálló könyvként megjelent orvostudományi bibliográfia szerzője a budapesti orvostudományi kar tudós professzora, GYÖRY Tibor (1869—1938). Művének címe: *Magyarország orvosi bibliográfiája 1472—1899* (a Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek a kimutatása). A bibliográfia alapos, jól használható segédkönyv, címleírásai azonban ma már erősen hiányosak, és kiegészítésre szorulnak. A jegyzék egyébként a hazai orvosi szakkönyvek szakosított bibliográfiája, az egyes részekbe tartozó művek a szerzők nevének betűrendjében. Az anyagot 9 főszakba osztotta, melyek a következők: biologia, patologia, terapia generalis, patologia et terapia applicata, medicina publica, historia medica, scripta periodica, medicina veterinaria, varia. A bibliográfia használatát általános névmutató könnyíti meg. GYÖRY Tibor bibliográfiai gyűjtését folytatni kívánta, s ezért — előző művétől függetlenül — összeállította a magyar orvosi irodalom könyvészetét az 1904-től 1910-ig terjedő időszakra is. Ezek a *Magyar Orvosi Archivumban* és különnyomatként jelentek meg. A szakokon belül a szerzők nevének betűrendjében hozza a hazai szakfolyóiratokban megjelent dolgozatok címanyagát. Ez az orvosi repertórium mintegy az *Erdélyi-Múzeum Egylet Értesítőjében* kiadott és 1902-ben lezárt bibliográfia folytatásának tekinthető.

Jelentős orvostudományi anyag található a *Magyarország orvosainak évkönyve és címtára* c. évről évre folyamatosan megjelent kiadványban. Az első KELEN József összeállításában 1900-ban *A hazai orvosirodalom az 1899. évben* címmel. Ez a bibliográfiai vállalkozás 1920-ig élt, a szerkesztők személye egyébként elég gyakran változott. Kizárólag a hazai magyar nyelvű irodalmat vették figyelembe.

A magyar orvostudományi irodalom eddigi legnagyobb összefoglalása: PELESKEI Lajosnak az általános orvostudomány körébe vágó hatalmas bibliográfiai gyűjtése kéziratban. Amint bevezetése mondja: „nem ölel fel meghatározott időtartamot, és . . . a teljességet sem biztosítja, de általában a XIX. század második felétől kezdve . . . dolgozza fel a magyar orvosi irodalmat és a gyűjtést az 1947. évvel zárja”. Kiterjeszkedik mind az önállóan megjelent művekre, mind a folyóiratcikkekre. Kb. 6100 szerzőtől mintegy 40 000 közleményt gyűjtött össze. A bibliográfia két részre oszlik. Az első rész 21 szakmai csoportban közli az adatokat, a második pedig a szerzők betűrendjében sorolja fel a közleményeket. Mindkét részben egy-egy csoporton belül a művek időrendben következnek.

1957-ben indult meg a *Magyar Orvosi Bibliográfia*, amely kezdetben havonként, a következő évtől kezdve negyedévenként jelenik meg. Kurrens bibliográfiaként teszi közzé a magyar szerzők hazai és külföldön megjelent orvosi tárgyú műveit, valamint a Magyarországon megjelent külföldi szerzőktől származó orvosi munkákat. Beosztása az

orvostudománynak megfelelő szakrend. Anyagát könyvek, könyvrészletek és folyóirat-cikkek szolgáltatják. Az egyes füzetekben névmutató van, az 1957—58-i évfolyamokhoz egyesített név- és tárgymutató jelent meg. A sorozat megindítója az Orvostudományi Dokumentációs Központ volt, ma: Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ adja ki.

Az egyes orvosi szakágazatok közül 1895-ben jelent meg az első, a szemészet körébe vágó szakbibliográfia SCHULEK Vilmos összeállításában *A budapesti kir. m. tudományegyetem szemklinika orvosi személyzetének irodalmi működése az utolsó 25 év alatt* címmel. Ezen kívül Grósz Emil szemészprofesszor *A budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem I. számú szemklinikájának munkássága az 1904—1930-ig terjedő negyed század alatt* c. 1930-ban megjelent könyvének végén található bibliográfia. Kéziratban vár megjelenésre VÁRY István szemészeti bibliográfiája 1944-ig. Betűrendben és tárgyszó szerint közli a cikkek és a szemésztársaság ülésein elhangzott előadások bibliográfiai adatait. Megjelenés alatt van VÁRY és BETKÓ szemészeti könyvészetének 1945—1960-ig terjedő része.

Belgyógyászati bibliográfiát SZÉKÁCS Béla állított össze az 1888—1896 évekről a *Gyógyászat* c. szaklapban. A magyar rheuma irodalomnak is akadt bibliográfusa BILKEI PÁP Lajos, DE CHATEL Andor és ILLÉNYI András személyében. Az *Ungarische Rheumaliteratur* c. kiadványban 47 magyar szerző 1922 és 1928 között hazai szakfolyóiratokban megjelent műveinek adatait és a közlemények kivonatát tartalmazza német nyelven. Az 1929—1937 közötti évek anyaga az előbbi mű folytatásaként jelent meg, ebben 62 magyar szerző közleményeinek kivonatát adják.

A gyermekgyógyászat első bibliográfiái számbavevője TORDAY Ferenc. *A gyermekgyógyászati irodalom 1899-ben* c. munkája a *Klinikai Füzetekben* és különnyomatként jelent meg 1900-ban. PREISCH Kornél *A magyar gyermekgyógyászati irodalom száz évét* gyűjtötte össze, s az 1950-ben jelent meg: 2830 közleményben 12 magyar és 20 külföldi folyóirat magyar vonatkozású anyagát dolgozta fel. Legújabbban az Orvostudományi Dokumentációs Központ *Speciális témabibliográfia* c. sorozatának első füzeteként jelent meg *A gyermekbénulás válogatott magyar bibliográfiája* (1958). Ugyane sorozatnak 11. számaként 1960-ban adták ki *A magzati károsodások válogatott bibliográfiáját* BENYÓ Endre összeállításában.

A nőgyógyászat bibliográfiáját TEMESVÁRY Rezső 1904-ben állította össze a *Magyar gynäkologiai bibliográfia és repertórium 1904-ig* címmel. Magyar szerzők monográfiáit és hazai szakfolyóiratokban közölt nőgyógyászati dolgozatait sorolta fel a szerzők nevének betűrendjében: 1792 adatot tartalmaz. A *Magyar Nőorvosok Lapjában* WEININGER Antal *Az 1937. évi francia nőgyógyászati irodalom bibliográfiáját* készítette el. A *Speciális témabibliográfia* 2—3. számaként jelent meg *A szülés alatti fájdalomcsillapítás bibliográfiája* (1958).

Értékes nőgyógyászati bibliográfiát állított össze HINTS Elek kéziratos jegyzékében; 1925-ig gyűjtötte össze az adatokat. A munka két részből áll: az elsőben a szülészeti, a másodikban a nőgyógyászati anyagot nyújtja részletekben csoportosításban. Kéziratos bibliográfiájának elkészültek a folytatásai is, ezek megjelenés alatt vannak: az 1926—1944-ig terjedő részt BÓKAY János, az 1945—1960-as évek anyagát felölelő részt GOSZLETH Tibor állította össze. A magyar nőgyógyászat új szempontú bibliográfiai feldolgozásai az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadásában jelennek meg.

A magyar állatgyógyászatnak¹ is elkészült a témabibliográfiája [MAGYARY-] KÓSSA Gyula összeállításában, a *Magyar állatorvosi könyvészet 1472—1904*. Nemcsak a

¹ A teljesség kedvéért állítottuk be ezt a szakterületet is a fejlődés menetébe.

hazánkban megjelent magyar és idegen nyelvű nyomtatványokat gyűjtötte egybe, hanem művébe mindazt fölvette, amit akár magyar szerzők külföldön írtak, akár a hazai viszonyokra vonatkoztak.

A fül-, orr- és gégeszeti bibliográfia első terméke 1906-ban DONOGÁNY Zakariás és LIPSCHER Sándor összeállításában: *Magyar orr- és gégegyógyászati bibliográfia és repertórium 1903-ig*. Az önálló munkákon kívül 20 magyar orvosi folyóirat anyagát dolgozták fel a szerzők nevének betűrendjében. Ma már nem használják, mert a hús évvel később megjelent KELEMEN György-féle *Magyar fül- orr- gégeszeti bibliográfia* sokkal jobb és tudományosabb munka. Megemlíthető még e szakterületen BORBÉLY Sándor 1924-ben kiadott *A magyar siketnéma-oktatás bibliográfiája és adatgyűjteménye 1920 végéig*. Legújabbban LÁNG Istvánné gyűjtése jelent meg a *Speciális témabibliográfia* sorozatban: *A magyar-országi vestibuláris kutatás és klinikai munkásság bibliográfiája* (1960).

A gyógyszerészet bibliográfiája: MATOLCSY Miklós *Könyv- és irodalmi gyűjtemény magyarországi gyógyszerész munkákról* a *Gyógyszerész* hetilapban 1910-ben látott napvilágot. Könyvekre és folyóiratcikkekre egyaránt kiterjed. Hasznos forrásként említhetjük HORVÁTH Jenő e tárgykörbe vágó dolgozatát a magyar doktorgyógyászerészekről (a Magyar Gyógyásztudományi Társaság 1934. évi értesítőjében és különnyomatként).

Az urológiai irodalom értékes bibliográfiákkal dicsekedhetik. Rendszeres magyar urológiai könyvészet az 1926-os évtől kezdődően 1942-ig a következő szakfolyóiratokban jelent meg: az 1926—1931-ig terjedő év anyaga ADLER—RÁCZ Antal összeállításában a *Zeitschrift für Urologie* (Leipzig) 1928., majd az 1930—1933. évfolyamában, az 1934. és 1936. év anyaga MINDER Gyula feldolgozásában az *Urologia* (Treviso) szakfolyóirat 1935., ill. 1937. évfolyamában, az 1938—1940. évek anyaga DEUTSCH Imre jegyzékéent a *Magyar Urologia* 1938—1941. évfolyamában; az 1941—1942. évek anyagát PITROLFFY-SZABÓ Béla gyűjtötte össze a *Magyar Urologia* 1943. évfolyamában. A külföldi irodalmakkal való kapcsolatoknak hasznos forrásai BABICS Antal *Áttekintő referátum az 1938. évi külföldi urológiai irodalomból* c. dolgozata az *Orvosképzésben* (1939), majd PALÓCZ István és WODZIK Kálmán összeállításában *A szovjet urologia 1949. évi közleményei a Klinikai Értesítőben* (1949). A magyar urológiai irodalom retrospektív bibliográfiáját 1959-ben adta ki egy hatalmas kötetben az Orvostudományi Dokumentációs Központ. Összeállítója RÉNYI-VÁMOS Ferenc vezetése alatt a Budapesti Orvostudományi Egyetem Urológiai klinikai csoportja. Ez a kitűnően szerkesztett bibliográfia szakcsoportok szerint és azokon belül kronológikus sorrendben tárta fel a 3567 adatot tartalmazó gyűjtést, melyhez általános névmutató és a felhasznált folyóiratok rövidítéseinek jegyzéke csatlakozik.

Mint specialitást említsük meg SCHMID Gyulának *Az első magyar sportorvosi tanfolyam előadásai* című gyűjteményes munkában kiadott jegyzékét a *Sportorvosi irodalomról*. (1931-ben a Testnevelési Főiskola kiadásában jelent meg.)

A balneológiai bibliográfia terén is széleskörű szakmunkákra támaszkodhatunk, sajnósa nem a legtudományosabb eredményekre. Elég hevenyészett ilyen jellegű összeállítás a Fővárosi Könyvtár kiadta *Buda és Pest fürdőinek irodalma* (1933). Inkább a propagandacélt szolgálta DORNYAI Béla *A keszthelyi Hévíz ismertetése* (1941) c. füzetkéje. Ehhez adalékként kapcsolódik POLZEL Jenő *Kiegészítés Hévíz irodalmához* c. munkája a *Balatonai Szemlében* (1944) és különnyomatban is. Mindezeknél rendszeresebb SÁNDOR Róbert összeállítása *A magyar balneológiai irodalom jegyzéke 1900—1956-ig* a *Magyarország ásvány- és gyógyvizei* c. gyűjteményes műben (1957). Feldolgozása szisztematikus.

A közegészségügynek KERTÉSZ János az első bibliográfusa, aki *A magyar közegészségügy bibliográfiája 1925—1935* c., a *Közegészségügyi Értesítő* 1936. évfolyamában

és 1939-ben különnyomatban is megjelent munkájával indította útjára ennek a szakterületnek a feldolgozását. Könyvészte a népszerű ismeretterjesztő cikkeket öleli fel. KERTÉSZ János bibliográfiájánál szakszerűbb és rendszeresebb közegészségügyi könyvészteket állított össze ZNAKOVSKY Emma. Első könyve: *A közegészségügy magyar irodalmának válogatott jegyzéke az 1920 utáni évekből*. Az 1941-ig feltárt anyag *A mai magyar egészségügyi közszolgálat* c. munkában és különnyomatként jelent meg (1942). A jegyzék szakosítva s azon belül a szerzők nevének betűrendjében készült. ZNAKOVSKY Emma második hasonló jellegű munkája: *Közegészségügyi bibliográfia 1945—1954* címmel 1959-ben az Országos Közegészségügyi Intézet kiadásában került forgalomba. Ezt is szakosítva közli, a szakokon belül azonban időrendben. A bibliográfiát jól használható általános névmutató zárja.

A sebészeti irodalomról készült bibliográfia az urológiai könyvészet mellett a legértékesebb hazai orvostudományi szakmű. Összeállítója NOVÁK Ernő, címe: *A magyar sebészirodalom bibliográfiája 1900—1935*. Alcímei: a sebészt érdeklő folyóirat-közlemények (1908—1938), valamint az orvosi könyvek és orvosi monográfiák (1900—1938). Az 1939-ben a Magyar Sebésztársaság gondozásában kiadott bibliográfia kb. 25 000 adatot tartalmaz, szakrendben csoportosítja anyagát, és az egyes részzakokon belül időrendi sorrendben. A műhöz jól használható tárgy- és szerzői névmutató járul. Ma is hasznos segéd-eszköze az orvostudományi kutatásnak. Sajtó alatt van az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadásában a *Speciális témabibliográfia* sorozat egyik köteteként a magyar aneszteziológia bibliográfiája.

Az első kórházi bibliográfiát GORTVAY György állította össze a *Magyar Kórház* 1939-i évfolyamának első számában. A bibliográfia rövid és magvas bevezetőjében az összeállító áttekintette a legfontosabb forrásokat, majd néhány, a könyvészzel kapcsolatos szempontra mutatott rá, így többek között megemlítette: „a jövőben a bibliográfiai feldolgozás állandó kiegészítését oly módon kívánja biztosítani, hogy a Magyar Kórház minden új évfolyamának első számában folytatólagosan közzéteszi az előző év kórházirodalmi termését” (ez az óhaj azonban nem valósult meg!). Ezután adja a kórházi irodalmat tíz csoportban.

A fogászatnak is megvannak a speciális bibliográfusai. A *Fogorvosok Lapja* 1941. évfolyamában és különnyomatként jelent meg DOBRZYNIĘCKI Árpád kis könyvészte *Museum scripturarum medicinalium* címmel. Ennél sokkal komolyabb anyagot tárt fel FRANKL Zoltán *Szájsebészeti bibliográfiája* (az *Orvosok Lapjának* kiadásában), melyben 1830—1947-ig gyűjtötte össze a szerzők betűrendjében, s azon belül kronológikusan a témára vonatkozó adatokat. HUSZÁR György *Magyar fogászati bibliográfiája* rendszere-sebb munka. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 1956-i évfolyamának első számában és különnyomatban is megjelent. Magyar és külföldi magyar szerzőktől származó monográfiákat sorolt fel 12 fejezetben, 300-nál több önálló művet. Külön fejezet a magyar dentista folyóiratok jegyzéke.

Végül említsük meg ZSAKÓ István és JOÓ István kiadásra váró értékes ideg- és elmeegógyászati bibliográfiáját.

Az 1945 utáni időszak orvostudományi bibliográfiája terén az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ (előbb: Orvostudományi Dokumentációs Központ) hivatásszerű munkát végez: elsősorban kiadványaikra és sorozataikra gondolunk, így a *Magyar Orvosi Bibliográfia*, a *Speciális témabibliográfia* és a *Szovjet Orvostudományi Bibliográfia* c. sorozatok kiadására; végül hasznos még az 1959-ben indult *Nemzetközi Orvostudományi Bibliográfia* sorozat is, mely csak 1960 végéig jelent meg. Tervbe vette a magyar orvostudományi irodalom 1945 és 1960 közötti időszakának valamennyi orvosi szakterületre kiterjedő teljes bibliográfiai összeállítását és megjelentetését évenként 4-5 kötetben, de ugyanúgy tervezik az egyes tudományágak retrospektív

anyagának tervszerű feldolgozását is. E munkaterv alapján nemrégén megjelent az 1945-től 1956-ig önállóan kiadott magyar orvosi művek bibliográfiája, s rövidesen megjelenik a már említett két szülészeti, továbbá szemészeti és aneszteziológiai bibliográfia, 1961-ben elkészül és megjelenik még a fül-, orr- és gégegyógyászati, fogászati és bőrgyógyászati bibliográfia is. Ezek egyébként az utolsó 15 év irodalmát tartalmazzák, a korábbi időszak feldolgozására csak e korszak teljes feltárása után kerül sor.

KOZOCSA SÁNDOR

Adalékok a nem szláv cirillbetűs szavak címátírásához*. Mint ismeretes, a cirillbetűs címek könyvtári és dokumentációs célokból történő átírását az MSZ 3394—51 jelzésű szabvány szabályozta először, 1951 októberében. Ez a szabvány azonban csupán az orosz, ukrán, bolgár és szerb nyelvű kiadványokra vonatkozik; ezen a négy nyelven kívül csupán az óegyházi szláv és a cirillbetűs román szövegek eltérő betűinek átírását közli. Nem kétséges, hogy az a translitterálási előírás 1951-ben teljesen kielégítő volt, hiszen az említett szláv nyelveken kívül akkoriban alig került könyvtárainkba más cirillbetűs könyv. Az eltelt nyolc év alatt azonban kibővült a cirillbetűs szavak átírási szükséglete. Egyrészt ugyanis a régi négy cirillbetűs élő szláv nyelv helyett hat nyelvvel kellett egyre inkább a könyvtáraknak számolniuk: a bjelorusz és — bár jóval kisebb mértékben — a makedón nyelv is szerepelni kezdett könyvtáraink állományában.

Ugyanekkor — s ez a nehezebb probléma — a Szovjetunió nem szláv nemzetiségeinek és a Mongol Népköztársaság keleti mongol nyelvű népének cirillbetűs kiadványai is egyre inkább problémát kezdenek okozni a címleíróknak. Ezeknek a nyelveknek az orosztól eltérő hangjait a cirillbetűkből szerkesztett betűformák jelölik. Átírásuknál sem a cirillbetűk nemzetközi átírási szabványát, sem a nemzetközi fonetikai átírást nem fogadhatjuk el kritika nélkül: az előbbi sokszor igen távol áll a magyar ABC jelölésmódjától, az utóbbi viszont igen sok, a latin betűírásban egyáltalán nem használatos transzkripciói jelet tartalmaz. Pedig az átírás problémáját ezeknél a nyelveknél is meg kell oldanunk, hiszen a növekvő kulturális és gazdasági kapcsolatok folytán nem csupán szótáraink és nyelvkönyveik jutnak el hozzánk, hanem szépirodalmi és tudományos alkotásaik, valamint ipari és mezőgazdasági szakmunkáik is.

A nem szláv cirillbetűs nyelvek elsősorban a következő nyelvcsaládokhoz tartoznak:

1. *Indoeurópai* (moldvai román, ukrainai görög, oszét, tadzsik, cigány stb.)
2. *Finnugor* (karjalai, manysi, hanti, marij, udmurt, komi, mordva stb.)
3. *Szamojéd* (nyenyec, jurák stb.)
4. *Észak-ázsiai* (csukes, korják, kamsadál, jukagir stb.)
5. *Kaukázusi* (abbáz, lezg, láz, nahicseván, kabardin stb.)
6. *Mandzsú-Tunguz* (evenki, mandzsú stb.)
7. *Mongol* (kalmük, burját, kalka stb.)
8. *Török-Tatár* (kazák, kirgiz, turkmén, üzbég, azerbajdzsán, csuvas, baskír stb.)

* Az itt következő két cikket a szerkesztőség mint a transzkripció, illetve a translitteráció bonyolult kérdéseire a nyelvtudományi kutatás területéről érkezett értékes hozzászólást közli. Annál is inkább megérdemlik, hogy a könyvtárosok foglalkozzanak és esetleg vitába bocsátkozzanak velük, mert a jelenlegi hazai gyakorlat könyvtári szempontból is felvet még megoldatlan vagy revízióra szoruló kérdéseket.

Ismeretes, hogy a finnugor és szamojéd nyelveket általában az uráli nyelvcsaládba, a mandzsú-tunguz, mongol és török-tatár nyelveket pedig az altáji nyelvcsaládba sorolja a kutatók legnagyobb része, sőt, különösen régebben, ezt a két nyelvcsaládot is közös „ural-altáji” néven tartották számon. Mindenesetre ezek a nyelvek közelebbről vagy távolabbról rokonok a magyar nyelvvel, és különösen az altáji nyelvek a Szovjetunió lakosságában a legszámosabb nem szláv elemet képviselik. Éppen ezért átírásuk kidolgozása fokozottabban fontos, mint például a kaukázusi vagy észak-ázsiai nyelveké.

A jelen cikkben a mongol és török-tatár nyelvek közül választottunk ki egyet-egyét részletesebb átírási vizsgálat céljából, nevezetesen a tulajdonképpeni mongol (keleti mongol, kalka-mongol), illetve a baskír nyelvet. Ezek címátírási megoldásai, kellő változtatásokkal, talán hasznosak lehetnek más altáji nyelvű anyag címleírásában is.

I. *Mongol nyelv.* A mongol nyelv azok közé az írásbeliséggel régebben is rendelkező nyelvek közé tartozik, amelyeknek korábbi bonyolultabb írásrendszerét a jóval egyszerűbb cirillbetűs rendszerrel cserélték fel. Itt tehát a népi forradalom nyomán bekövetkezett írásváltoztatás az írásbeliség nagymérvű demokratizálódását, általános kiterjesztését jelentette. Ez természetszerűleg az analfabétizmus teljes felszámolását fogja eredményezni.

A mongol cirillbetűs szavak átírása aránylag nem okoz nagy problémát a magyar címátírásban. 35 betűje között mindössze kettő akad, amely az oroszban ismeretlen: az θ , θ , mely a magyarban is meglévő θ hangot jelöli, és az Ψ , Ψ , melyet az \ddot{u} hang jelzésére használnak. (A címleírónak természetesen vigyáznia kell, hogy ne tévessze össze az θ -t az 1917 előtti orosz (és egyéb szláv nyelvű) szövegek θ , azaz „Fita” betűjével, mely szlávban a görög eredetű szavak F hangját jelölte. Hasonlóképpen arra is vigyáznia kell, hogy ne tévessze össze az Y -t az y -val, mely természetesen a mongolban és az oroszban egyaránt az U hangot jelöli.)

Szerény javaslatom, hogy a finnhez és törökhöz hasonlóan, e távoli rokonyelvünk átírásánál is hagyjuk meg az \hat{O} , \hat{U} betűjelölést, amint azt a nyelvészeti szakirodalom is régóta cselekszi. Ne kísérletezzünk az idegen eredetű Oe és Ue megoldással.

A mongol ABC többi betűje az oroszszal azonos alakú, azzal az eltéréssel, hogy a E , e mindig eltér a \hat{E} , \hat{e} írásától; a mongol Jo hangkapcsolat ugyanis nem redukálódik sohasem Je -vé, mint ez az oroszban megtörténik, és mind eredetében, mind jelenlegi alkalmazásában a Je -től teljesen különálló fonéma. Ezért indokoltnak vélném, hogy a Ju -hoz és a Ja -hoz hasonlóan kétjegyű hangcsoportnak írjuk át, ne pedig az orosznál megszokott módon translitteráljuk.

Az Bl , bl átírása az oroszhoz hasonlóan \hat{U} lehet, s így előáll az a helyzet, hogy két mongol betűt (Bl , bl , ill. Y , y) egyaránt \hat{U} -vel adunk vissza. Természetesen a két hang nem azonos, de az így elkövetett hiba még mindig jóval kisebb, mint ha a mongol Je és Jo hangokat az orosz szavak átírásánál megszokott E -vel adnánk vissza. Megjegyezzük még, hogy a \hat{H} , \hat{h} szókezdő mássalhangzóként csak idegen nyelvű szavakban fordul elő, akárcsak az oroszban. Az U , u , \mathcal{B} , \mathcal{b} , bl , bl és B , b betűk mongol szavakban sohasem szerepelnek a szó elején, tehát a mongol szótárakban az U betű után közvetlenül az \mathcal{E} betű következik. Ez utóbbit a magyarban E -nek vagy \hat{E} -nek írhatjuk át.

II. *Baskír nyelv.* A baskír nyelv cirillbetűs ABC-jét régebbi arab és latinbetűs kísérletek után teremtették meg, tehát ugyancsak nagyfokú egyszerűsítést, a kulturális forradalom kiszélesítését szolgálta. A baskír cirillbetűs írás megteremtői igen nagy fonetikai precizitásra törekedtek, s ez meg is látszik a betűk nagy számán, hiszen a baskír ABC 42 betűből áll.

Az oroszról eltérő baskír betűalakok a következők:

1. *Magánhangzók* : $\left. \begin{array}{l} E, e : JE \\ \tilde{E} \tilde{e} : JO \\ \Theta \theta : \ddot{O} \\ Y y : \ddot{U} \end{array} \right\} \text{Lásd a mongol \u00c1BC bet\u00fcit.}$

$\partial \partial : e$ Az orosz\u00f3l is ismert „SW\u00c1”, melynek nemzetk\u00f6zi fonetikus \u00e1t\u00edr\u00e1sa \u00e9ppen ez a bet\u00fcforma. A magyar \u00e1t\u00edr\u00e1s c\u00e9ljaira tal\u00e1n a román $\u00c1$ lenne a legmegfelel\u00f6bb, de megoldhat\u00f3 az \ddot{O} bet\u00fcvel is, mert a hang v\u00e9geredm\u00e9nyben a bolg\u00e1r \mathcal{B} hanggal azonos, amelyet \ddot{O} bet\u00fcvel \u00edrunk \u00e1t. Term\u00e9szetesen sz\u00e1molnunk kell az θ \u00e9s ∂ \u00e1t\u00edr\u00e1si jeleinek egybees\u00e9s\u00e9vel, de ez k\u00f6r\u00fclbel\u00fal csak olyan fonetikai hiba, mint az Y \u00e9s az BI hangok k\u00f6z\u00f6s, \ddot{U} -vel t\u00f6rt\u00e9n\u00f5 \u00e1t\u00edr\u00e1sa.

Megeml\u00edthetj\u00fcnk m\u00e9g, hogy a speci\u00e1lis bask\u00edr \ddot{e} , \ddot{o} , \ddot{b} , \ddot{y} , a hangok nem jelentenek \u00e1lland\u00f3 grafikai k\u00fcl\u00f6nbs\u00e9get, csak nyelv\u00e9szeti munk\u00e1kban szerepelnek \u00f3n\u00e1ll\u00f3 jel\u00f6l\u00e9s gyan\u00e1nt. Ez\u00e9rt a c\u00edml\u00e9r\u00edr\u00e1sban \u00e1ltal\u00e1ban nem okoznak k\u00fcl\u00f6n probl\u00e9m\u00e1t.

2. *M\u00e1ssalhangz\u00f3k* : F, F : er\u00f3teljesebb hang, mint az orosz Γ, γ , s k\u00e9pz\u00e9s\u00e9n\u00e9l nem a nyelv k\u00f6zepe, hanem annak h\u00e1ts\u00f3 r\u00e9sze \u00e9rintkezik a sz\u00e1jpadl\u00e1ssal. \u00c1t\u00edr\u00e1s\u00e1ra a GH jel\u00f6l\u00e9st ajánlan\u00e1m.

K, κ : \u00fcgy viszonylik az orosz K -hoz, mint a bask\u00edr F az orosz Γ -hez. \u00c1t\u00edr\u00e1s\u00e1ra a KH jel\u00f6l\u00e9st lehetne haszn\u00e1lni.

\mathcal{Z}, \mathcal{z} : fogk\u00f6zi (interdent\u00e1lis) hang, az angol z\u00f6ng\u00e9s Th -nak (nemzetk\u00f6zi fonetikai \u00e1t\u00edr\u00e1sban: \mathcal{z} -nak) felel meg. Jel\u00f6l\u00e9s\u00e9re a teljesen azonos hangot kifejez\u00f5 alb\u00e1n DH -t tartan\u00e1m a legmegfelel\u00f6bbnek.

\mathcal{C}, \mathcal{c} : az el\u00f6bbi hang z\u00f6ng\u00e9tlen p\u00e1rja (a nemzetk\u00f6zi fonetikai \u00e1t\u00edr\u00e1sban: \mathcal{t}), melyet legc\u00e9lszer\u00fcbben az angol, illetve az alb\u00e1n TH -val \u00edrhat\u00e1nk \u00e1t.

h, h : az \u00fcgynevezett eur\u00f3pai H hangnak felel meg. A sz\u00f3kezd\u00f5 \mathcal{C} helyett is legink\u00e1bb ezt haszn\u00e1lj\u00e1k. Magyar \u00e1t\u00edr\u00e1sra a H bet\u00fc\u00f6t javasoln\u00e1m, m\u00e9g ha az orosz X bet\u00fc H \u00e1t\u00edr\u00e1s\u00e1t\u00f3l \u00edlym\u00f3don nem is tudn\u00e1nk megk\u00fcl\u00f6nb\u00f3ztetni.

H, h : az orosz $H\Gamma$ (nemzetk\u00f6zi fonetikai \u00e1t\u00edr\u00e1sban: η) hangot adja vissza. Szer\u00e9ny v\u00e9lem\u00e9nyem szerint az oroszhoz hasonl\u00f3an mi is NG -vel tudn\u00e1nk \u00e1t\u00edrni legink\u00e1bb.

Befejez\u00e9s\u00fal csak annyit szeretn\u00e9k megjegyezni: javasolt megold\u00e1sainkb\u00f3l l\u00e1that\u00f3, hogy a translitter\u00e1l\u00e1st el\u00f3nyben r\u00e9szes\u00edtj\u00fcnk a transzkripci\u00f3val szemben, de ahol sz\u00fcks\u00e9ges, az el\u00f6bbit kib\u00f3v\u00edtj\u00fcnk az ut\u00f3bbi szempontjai szerint. \u00dcgy gondoljuk, az \u00e1ltal\u00e1nos c\u00edml\u00e9r\u00edr\u00e1si gyakorlatban \u00edgy \u00e9rhet\u00f5 el legjobban, hogy a nem szl\u00e1v nyelvek cirillbet\u00fcs sz\u00f3vegeinek \u00e1t\u00edr\u00e1sa lehet\u00f3leg megmaradjon a magyar \u00c1BC hat\u00e1rai k\u00f6z\u00f6tt.

MOLN\u00c1R N\u00c1NDOR

A cirillbet\u00fc s c\u00edmek \u00e1t\u00edr\u00e1s\u00e1nak n\u00e9h\u00e1ny k\u00e9rd\u00e9se. Az \u00e1t\u00edr\u00e1s probl\u00e9m\u00e1i a k\u00f6nyvt\u00e1ri \u00e9s dokument\u00e1ci\u00f3s munka m\u00e9g nem kiel\u00e9g\u00edt\u00f5en megoldott k\u00e9rd\u00e9sei k\u00f6z\u00e9 tartoznak vil\u00e1gszerte. Pedig a transzkripci\u00f3, illetve a translitter\u00e1ci\u00f3 szil\u00e1rd alapon nyugv\u00f3 egys\u00e9ges \u00e9s megb\u00edzhat\u00f3 rendszer\u00e9nek megteremt\u00e9s\u00e9t egyes orsz\u00e1gokon bel\u00fal \u00e9s nemzetk\u00f6zi viszonylatban a gyakorlati \u00e9let k\u00f6vetel\u00f5en s\u00fcrg\u00e9ti. A szovjet nyelv\u00e9szek tudat\u00e1ban vannak e feladat fontoss\u00e1g\u00e1nak, s a *Voproszu Jaz\u00fckoznanija* c. foly\u00f3irat 1959. \u00e9vi 4. sz\u00e1m\u00e1ban megjelent *Osznovn\u00e9e problem\u00fal prikladnoj lingvisztiki* (Az alkalmazott nyelvtudom\u00e1ny alapk\u00e9rd\u00e9sei) c. tanulm\u00e1ny szerz\u00f3i, N. D. ANDREJEV \u00e9s L. R. ZINDER az alkalmazott nyelvtudom\u00e1ny teend\u00f3it vizsgálva els\u00f3k k\u00f6zt foglalkoznak vele. A cikk \u00edr\u00f3i r\u00e1mutatnak arra, hogy az \u00e1t\u00edr\u00e1s k\u00e9rd\u00e9seinek megnyugt\u00e1t\u00f3 rendez\u00e9se csak akkor lehet-

séges, ha megoldásukhoz megfelelő elméleti nyelvészeti megalapozással látunk hozzá. E feladat tudatában az átírás elvi problémáit választotta disszertációja témájául A. V. SZUPERANSZKAJA is: *Lingviszticseszkie osznovü prakticseszkoj transzkripcii imen szobsztvennüh* (tézisek, Moszkva 1958).

Nálunk Magyarországon szintén sok még a tennivaló ezen a téren. A szláv cirillbetűs szövegek terén helyesírási szabályzatunk csak az orosz szövegek átírását szabályozza, de még ez sem kifogástalan. A szláv cirillbetűs címek átírásának könyvtári és dokumentációs célokra megállapított szabályai is több tekintetben kiegészítésre és javításra szorulnak. Az alábbiakban néhány elvi probléma futólagos érintése után a szláv cirillbetűs szövegek könyvtári és dokumentációs célokra történő átírásának egyes kérdéseit vizsgáljuk meg.

Az átírás kérdései lényegében a helyesírás körébe tartoznak, és ez a nyelvtudomány egyik ága. Az átírás lényegében abban különbözik a helyesírástól, hogy nem egy bizonyos nyelv szavait kell az ugyanezen nyelvet beszélőktől használt írásban lejegyezni, hanem egy bizonyos nyelven, annak helyesírásával írt szöveget kell egy másik nyelv helyesírása szerint átírni. Az ideális követelmény: az átírt szöveg olyan legyen, hogy azt olvasva, a másik nyelv hangrendszere és a helyesírás adta lehetőségeken belül maximális tökéletességgel reprodukálhassuk az eredeti akusztikai és betűképet. Ennek azonban sokszor határt szab az a körülmény, hogy az idegen nyelv helyesírása sem tükrözi hűen a kiejtést. Ezenkívül az átírási szabályzat szélesebb körű használatra készül, a használóktól nem várható több, mint az idegen ábécé és esetleg néhány fontosabb hangtani vagy nyelvtani szabály ismerete; követelményképpen tehát rendszerint csak az állítható, hogy az idegen nyelvű szöveg betűit a kiejtésnek többé-kevésbé megfelelő módon átbetűzzük (transzliteráció), ami természetesen a minimum. A nemzetközileg elfogadott terminológiában a transzlitterációt is transzkripciónak (átírásnak) nevezik. De lehetnek az átírásnak sajátos szempontjai is, például a könyvtári és dokumentációs célokot szolgáló átírásnál (transzlitterációnál) szükséges, hogy az átírás betűhű legyen, és az átírt szöveget bármikor visszaállítva, pontosan az eredeti írásképet kapjuk. E cél elérésére a könyvtári átírás — szükség esetén — alkalmazhat olyan betűket, mellékjeleket is, amelyek az átíró nyelv helyesírásában ismeretlenek. Az alkalmazási területtől függően tehát az átírás gyakorlati szabályai módosulhatnak. Ennek következtében a cirillbetűs szövegek átírására más szabályokat állapított meg a Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzata és megint más szabvány használatos könyvtári és dokumentációs célokra.

A cirillbetűs szövegek átírása könyvtárainkban az MSZ 3394—51 szabvány alapján történik. Ez szigorúan ragaszkodik a betűátíráshoz és a kiejtés, valamint a betűkép közötti lényeges különbségeket is figyelmen kívül hagyja. Így például a szóeleji magánhangzó vagy elválasztójel utáni orosz *e* betű *je* ejtését sem különbözteti meg (pl. *Ezop* = *Jegor*), pedig ezt az átírási rendszerek gyakran figyelembe veszik (vö. pl. KNIJZSA István: *Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása*. Bp. 1934. II. 1.). Az MSZ 3394—51 nem tesz ily módon semmiféle engedményt a kiejtés szerinti „igazi” átírásnak. Ezzel szemben a *Magyar helyesírás szabályai* (Bp. 1959. évi kiadás) a magyar hangrendszer és helyesírás adta lehetőségeket jobban kihasználva állapítja meg az átírás szabályait. A *Magyar helyesírás szabályai* ily módon túlmegy a betűátírás keretein, de csak annyira viszi közelebb átírási rendszerét a kiejtéshez, hogy átírási szabályait az orosz ábécé és egészen minimális hangtani és nyelvtani ismeretek birtokában alkalmazni lehessen.

A *Magyar helyesírás szabályai* orosz átírási szabályainak és az MSZ 3394—51 szabványnak lényeges közös sajátossága, hogy a *Ж, Ч, Ш, Щ, Ц, Ъ* cirill betűk átírására a hangtanilag többé-kevésbé megfelelő magyar hangokat jelölő betűket, tehát a *zs, cs, s, scs (st), sz, ü-t* (ez utóbbit a *Magyar helyesírás szabályai* *i*-vel írja át) alkalmazza. Ezzel

Sor- szám	A cirillbetű alakja	A betű írása					Példa*	
		orosz	ukrán	bolgár	egyh. szláv	szerb		
		szövegből						
1.	А а	a	a	a	a	a	автор	avtor
2.	Б б	b	b	b	b	b	библиотека	biblioteka
3.	В в	v	v	v	v	v	вал	val
4.	Г г	g	gh**	g	g	g	грудь	grud' ghrud' (ukrán)
5.	Ґ ґ	—	g	—	—	—	Ґреція	Grecija (ukrán)
6.	Д д	d	d	d	d	d	дело	delo
7.	Ђ ђ	—	—	—	—	dj	рођен	rodjen (szerb)
8.	Е е	e	e	e	e	e	единение	edinenie
9.	Ё ё	jo	—	—	—	—	огонёк	ogonjok
10.	Є є	—	je	—	—	e-	знає	znaje (ukrán)
11.	Ж ж	zs	zs	zs	zs	ž	жар	zsar žar (szerb)
12.	Ѕ ѕ	—	—	—	dz	—	мношн	mnodzi(egyh.szláv)
13.	З з	z	z	z	z	z	закон	zakon
14.	И и	i	ü	i	i	i	игла	igla
15.	Й й	j	j	j	—	—	малий	malij (ukrán)
16.	Ј ј	—	—	—	—	j	май	maj
17.	Ј ј	—	—	—	—	j	јабука	jabuka (szerb)
17.	І і	ı	i	—	ı	—	нація	nacija
18.	Ї і	—	ji	—	ı	—	іти	itü (ukrán)
18.	Ї і	—	ji	—	ı	—	їзда	jizda (ukrán)
19.	К к	k	k	k	k	k	їдѣтъ	ıdot'' (egyh.szláv)
19.	К к	k	k	k	k	k	каков	kakov
20.	Л л	l	l	l	l	l	лампя	lampa
21.	Љ љ	—	—	—	—	lj	људи	ljudi (szerb)
22.	М м	m	m	m	m	m	Москва	Moszkva
23.	Н н	n	n	n	n	n	народ	narod
24.	Њ њ	—	—	—	—	nj	његов	njegov (szerb)
25.	О о	o	o	o	o	o	обман	obman
26.	Ô ô	—	ô	—	—	—	стôл	stól (ukrán)
27.	П п	p	p	p	p	p	перо	pero
28.	Р р	r	r	r	r	r	рука	ruka
29.	С с	sz	sz	sz	sz	s	сам	szam sam (szerb)
30.	Т т	t	t	t	t	t	тело	telo
31.	Ѧ ѧ	—	—	—	—	é	хоуу	hoúu (szerb)

* Ahol a nyelv külön megjelölve nincs, a példa az oroszról származik.

** Lásd a 3. pontot.

Sor- szám	A cirillbetű alakja	A betű írása					Példa*	
		orosz	ukrán	bolgár	egyh. szláv	szerb		
		szövegből						
32.	У у	u	u	u	u	u	ум	um
33.	ou	ou	—	—	—	—	оупадѣ	oupadę (egyh. szl.)
34.	ѣ	ő	—	—	—	—	помилѣтъ	pomilujet' (egyh. szláv)
35.	ов	ow	—	—	—	—	плодов	plodow (egyh. szl.)
36.	Ф ф	f	f	f	f	f	флагу	flagu
37.	Х х	h	h	h	h	h	хлеб	hleb
38.	ѡ	ò	—	—	—	—	ѡтъ	òt' (egyh. szláv)
39.	Ц ц	c	c	c	c	c	цветок	cvetok
40.	Ч ч	cs	cs	cs	cs	č	число чист	csiszlo čist (szerb)
41.	Ц ц	—	—	—	—	dž	пенѣер	pendžer (szerb)
42.	Ш ш	s	s	s	s	š	шаг шар	sag šar (szerb)
43.	Щ щ	scs	scs	st	st	—	щенок защита	scsenok zastita (bolgár)
44.	Ъ ъ	„	—	ö, szó végén:	„	—	съезд български	sz'ezd bölgarszki (bolgár)
45.	Ы ы	ü	—	—	ü	—	бывало	büvalo
46.	Ь ь	'	'	'	'	—	учитель	ucsitel'
47.	Ѣ ѣ	ê	—	ê	ê	—	дѣло	dęlo
48.	Э э	è	—	—	—	—	эпоха	ępoha
49.	Ю ю	ju	ju	ju	ju	—	юбка	jubka
50.	Я я	ja	ja	ja	—	—	язык	jazük
51.	Ѡ ѡ	—	—	—	ja	—	своѡ	szvoja (egyh. szláv)
52.	Ѣ ѣ	—	—	—	je	—	Ѣго	jego (egyh. szláv)
53.	Ѥ ѥ	—	—	—	ę	—	видѤ	vidęt' (egyh. szláv)
54.	Ѧ ѧ	—	—	â	č	—	Ѧгълъ	ágöl' (bolgár)
55.	Ѩ ѩ	—	—	—	je	—	рѨка	ręka (egyh. szláv)
56.	Ѭ ѭ	—	—	—	ję	—	знѬѣ	znęje (egyh. szláv)
57.	Ѯ ѯ	—	—	—	ksz	—	вѮроуѭ	vęrouję (egyh. szl.)
58.	Ѱ ѱ	—	—	—	psz	—	МаѰимъ	Makszim' (egyh. szláv)
59.	Ѳ ѳ	th	—	—	th	—	Ѳаломъ	pszalom' (egyh. szláv)
60.	Ѵ ѵ	y	—	—	y	—	Ѵжица	yzsica
61.	Ѷ ѷ	—	„	—	—	—	п'Ѷята	p'jata (ukrán)

szemben KNEJZSA István *Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása* c.fent említett munkája a nemzetközi tudományos átírás jeleit ajálja a könyvtári átírás céljaira. Az előbbi megoldás nyilvánvaló előnye az, hogy helyes olvasásához elegendő a magyar ábécé ismerete. Meg kell azonban említeni, hogy az olvasók úgylis találkoznak a katalógusban horvát, szlovén, cseh, szlovák könyvekkel, amelyek ábécéjéből a nemzetközi átírás betűinek egy részét merítette. Ez ellen viszont felhozható, hogy már az eddigi is nehézséget jelentenek az olvasónak, ne tetézzük tehát újabbakkal, és ha úgylis át kell írunk a cirillbetűs címeket, írjuk át úgy, hogy azokat mindenki nehézség nélkül elolvashassa. És persze az átírással is úgy vagyunk, mint a helyesírással, nem szívesen változtatjuk meg lényegesen, még ha rossz is. Tudományos munkákban a nemzetközi tudományos átírás használata természetesen elengedhetetlen. Szerintünk ezt kell használni minden olyan munkában is, amely nemcsak egy ország olvasóközönségének érdeklődésére számít. Véleményünk szerint jobb lett volna a nemzetközi tudományos átírást szabványként bevezetni, ma azonban már nagy nehézségeket okozna, ha áttérnénk rá.

Alább következő megjegyzéseink az MSZ 3394—51 szabvány átírási rendszerének nem az alapelveit érintik, hanem a szabvány egyes hiányosságaira, illetve hibáira akarnak rámutatni.

1. A szabvány a *Cirillbetűs címek átírása* címet viseli ugyan, de csak 4 cirillbetűs szláv nyelv átírásával foglalkozik. A cirillbetűs írással rendelkező finnugor, török és egyéb népek nyelvén írt szövegek átírási kérdéseire nem terjed ki. Kívánatos lenne e nyelvek átírási szabályainak megállapítása is, mert még olyan nagyobb könyvtárainkba is érkeznek úzbég, komi stb. nyelvű párhuzamos címlapokat tartalmazó könyvek, amelyeknek gyűjtőkörébe nem tartoznak bele a keleti nyelvek és irodalmak.

A szabvány csak a szláv cirillbetűs címek átírását tárgyalja, de még ezek közül is kihagyta a fehér orosz és a makedon nyelvet.

2. Az orosz átírási szabályok a mai orosz ábécé betűit tartalmazzák. Ezek kiegészítéséül szerepel a Ъ betű, mely a forradalom előtti ábécéből való. De a szabvány következetlen, mert a többi megszüntetett betű átírásmódjáról nem intézkedik, holott ezek éppúgy előfordulnak a forradalom előtti szövegekben, mint a Ъ, sőt az *i* nem is ritkább az előbbinél. Az *i*, *v* az *i* hang jelölésére szolgáltak, éppúgy, mint ahogy az *ѣ* és *e* ugyanazt az *e* hangot jelölték. Mivel átírásunk betűírás, az ugyanazon hangot jelölő különböző betűket az átírásban meg kell különböztetni, ami meg is történik a Ъ és *e* esetében. Ezzel szemben az *i* jelölésére vonatkozólag nem ad szabályt. A *V* átírására az ócegyházi szláv és román betűk átírási táblázata az *y-t* írja elő. A fennálló hiány pótlására az *i* esetében a magunk részéről a mellékjeles *ı* betűt ajánljuk.

A betűk megkülönböztetésének elve csorbát szenved az *e—ë* egyformán *e*-vel történő átírásakor, ami nyilván abban leli magyarázatát, hogy gyakran az orosz írásban sem használják a *ë* betűt, hanem *e* áll helyette. Mindazonáltal a *ë* betű megvan az orosz ábécében és ha az orosz címben előfordul, ezt egy adekvát magyar betűvel kellene jelölni. Az *ѣ* átírására a *jo* betűkapcsolatait lehetne alkalmazni.

Az *ѣ* átírására az *é* betű nem megfelelő, mert a magyar olvasó ezt *é*-nek olvassa, holott az orosz *e* hang, amelyet az *ѣ* jelöl, nem zárt, hanem nyílt. Így az *é*-s jelölés helytelen kiejtést sugall. Helyette az *e* más ékezetes alakját ajánlanánk, pl. *è*.

3. Az ukrán *x* betű létezéséről a szabvány készítői nem vettek tudomást, pedig ez a betű megvolt és ma is megvan az ukrán ábécében, s átírása éppen az ukrán címek esetén problematikus. A *h* ugyanis, amellyel a *x-t* a többi nyelvekben átírjuk, az ukrán *Г* jelölésére van lefoglalva. Ez ellen az írásmód ellen különben semmi kifogás sem lenne emelhető, mert az ukrán *Г* betű zöngés gutturális spiráns jelöl, amely a magyar *h*-tól csak abban különbözik, hogy zöngés, így a magyar *h* tökéletesen megfelelne a *Г* átírására. Csakhogy a *h* nem alkalmazható mindkét betű jelölésére. Ezért vagy az ukrán *x-t*

kellene más betűvel, illetve betűcsoporttal jelölni (pl. *ch* vagy *kh*), s akkor a *x* betű átírása a különböző szláv nyelvekben nem lenne egyöntetű az egyforma ejtés ellenére; vagy a Γ jelölésére kell más betűt keresni. A *g* betű nem használható, mert ezt a Γ betű átírására foglalta le a szabályzat, ezért ha a *x* = *h* átírásmódhoz ragaszkodunk, az ukrán Γ átírására a *gh* betűcsoportot ajánljuk. De még jobb lenne a *x-t* *ch*-val jelölni (oroszban, ukránban, bolgárban) és az ukrán Γ -nek *h* felelhetne meg.

Az ukrán ' elválasztó jel, amely az oroszból jól ismert Ъ funkcióját tölti be, szintén kimaradt a szabványból, pedig az olvasásnál igen nagy szerepe van. A ' átírására a "t ajánljuk, amely az orosz Ъ jelölésére is használatos.

4. Az egyházi szláv és román cirillbetűs szövegek átírására vonatkozólag csak egy, a speciális betűket tartalmazó táblázatot találunk. Áttekinthetőség szempontjából jobb lett volna a teljes ábécét egy táblázatban közölni. Így egyszersmind az is világosabbá válnék, hogy az ógyházi szláv átírási szabályok szerint több különböző cirillbetű átírására ugyanazt a magyar betűt kell használni (pl. *oy*, γ , *ov* = *u*; *o*, ω = *o*). Ezáltal a többi átírási szabályokban alkalmazott betű-megkülönböztetési elven csorba esik. A ϕ és θ betűk egyforma átírásmódja (*f*) a régi helyesírású orosz szövegekben is eltünteti a két betű különbségét. Mivel egyházi szláv könyvek csak régebbi könyvtárainkban vannak, a kérdés gyakorlatilag nem fontos. Mindazonáltal az említett betűfajták megkülönböztetésére elvileg hasznos lenne más betűk alkalmazása. Így az *oy* átírására *ou*, *ov*-ra *ow*, γ -ra δ betűket használhatnánk, a θ -t *th*-val, az ω -t pedig δ -val lehetne átírni.

5. A régi szerb irodalmi nyelv a szlavenoszerb volt, amelyet még a múlt század első felében is használtak. Nagyobb könyvtárainkban többször találkozzunk szlavenoszerb nyelven írt művekkel. Ez az irodalmi nyelv az orosz, egyházi szláv és szerb keverékéből keletkezett, s az egyes nyelvek „keverési aránya” szerzőnként változó volt.

A szlavenoszerb ábécé lényegében az akkori orosz ábécével azonos, ezért mi a szlavenoszerb címek átírására az orosz szövegek átírási szabályait ajánljuk, néhány olyan betű kiegészítésével, amelyet a korabeli orosz ábécé is használt. Így az *i* jelölésére az *ĭ*-t, a *ĕ* átírására a *je*-t (lásd az ukránban). Ezekhez járulnak még a β , *i*-nek megfelelő *é* és *í* betűk.

Végezetül az eddigiek alapján szeretnénk körvonalazni azokat a teendőket, amelyek véleményünk szerint a cirillbetűs átírási rendszer további fejlesztése terén előttünk állnak.

1. Létre kellene hozni egy új szabványt vagy szabályzatot, amely az eddigi szabványban levő hibákat korrigálná és magát a szabványt kiegészítené más cirillbetűs szláv és indoeurópai, finnugor, török-tatár népek átírási szabályaival. Úgy gondoljuk, hogy az eddigi szabályokat csak annyiban kellene módosítani, amennyiben az elengedhetetlenül szükséges.

2. A szabványnak vagy szabályzatnak tartalmaznia kellene a nemzetközi tudományos átírási szabályait is, meghatározva annak alkalmazási körét (pl. szláv nyelvek esetében), mert külföldi könyvtárközi kapcsolatokban ez használatos, és kívánatos, hogy minél többen ismerjék.

3. Az egyes nyelvek átírási szabályait a könyvtártudományi szakemberek és nyelvészek bevonásával kell megvitatni.

4. A helyesírási szabályzat és a könyvtári dokumentációs átírási szabályzat munkálatait egybe kell hangolni.

DEZSŐ LÁSZLÓ

H Í R E K

A moszkvai Össz-szövetségi Könyvkamara 40 éves múltja és jelenlegi tevékenysége. A Szovjetunió kulturális életének egyik nevezetes 1960. évi eseménye, hogy ez évben érte el fennállásának 40. évét a moszkvai Vseszozjuznaja Knizsnaja Palata (a következőkben VKP), a Szovjetunió e nagyszabású bibliográfiai központja. Az egész világon ismerik ma már ezt az intézményt, amely arra van hivatva, hogy egy példátlanul nagy és magas színvonalú nyomtatott irodalmat tárjon fel a szovjet és az egyetemes kultúra és tudomány számára.

A VKP kialakulásának története. A VKP-nek a bibliográfiai munka területén voltak ugyan ősei már a forradalom előtti időkben is, de mai szervezetének megalapozása LENIN nevéhez fűződik, akinek kezdeményezésére és aláírásával jelent meg az OSzSzsZK Népbiztosok Tanácsa 1920. június 30-án kelt határozata az „OSzSzsZK bibliográfia-ügyének az Oktatásügyi Népbiztosság hatáskörébe való utalásáról”. Ezt követően, 1920. augusztus 3-án az Oktatásügyi Népbiztosság rendeletet adott ki a nyomdatermékek kötelező nyilvántartásáról, aminek végrehajtása céljából megalakult az Orosz Központi Könyvkamara (Roszszijszkaja Central'naja Knizsnaja Palata), amely 1925. októbertől nevét az OSzSzsZK Állami Központi Könyvkamarája névre változtatta. 1920. augusztustól kezdve az OSzSzsZK összes nyomdái kötelesek voltak díjmentes kötelezpéldányokat szolgáltatni a Könyvkamarának részben az állami (nemzeti) bibliográfiai nyilvántartás, részben a nagyobb könyvtárak részére való szétosztás céljára. 1933-tól már nemcsak az OSzSzsZK nyomdáitól, hanem a Szovjetunió összes nyomdájától kapja a kötelezpéldányokat, ami lehetővé tette, hogy a bibliográfia területi határai 1934-től össz-szövetségi szélesedjenek. 1935 végén szervezetenként is átalakult Össz-szövetségi Könyvkamarává.

Az intézmény első és legfőbb funkciója az állami (nemzeti) bibliográfiai nyilvántartás volt, majd ezt követően a nyomdatermékek statisztikai feldolgozása. Mindkét tevékenységnek voltak előzményei a korábbi időkben.

Az első próbálkozások az Oroszországban megjelenő sajtótermékek rendszeres nyilvántartására folyóiratokban láttak napvilágot a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején. A hivatalos bibliográfiai nyilvántartás 1837-ben indult meg a cenzúra számára beszolgáltatott kötelezpéldányok

alján, és 1855-ig a Népoktatásügyi Minisztérium közlönyében tették közzé. 10 évi szünet után 1865-ben a Belügyminisztériumban Sajtóügyi Főigazgatóságot szerveztek, amely 1869-től újból megkezdte a bibliográfiai nyilvántartást, és pedig előbb a *Pravitel'sztvennij Vesznik* (Kormányzati Értesítő) c. hivatalos kiadványban, majd több más kiadványban. 1905-ben szünet állt be, mert a forradalom elsöpörte a cenzúrát, s csak 1907-ben indult el újra most először egy speciálisan e célra szolgáló kiadványban, a *Knizsnaja Letopisz'*-ben való közzétételével.

Az 1917. évi februári forradalom után megalakult Ideiglenes Kormány a Sajtóügyi Főigazgatóság megszüntetével a nemzeti bibliográfia vezetésének feladatát az általa e célra alapított Roszszijszkaja Knizsnaja Palata v Petrograde (Petrográdi Orosz Könyvkamara) nevű intézményre bízta, amely a Belügyminisztérium kebelében működött. Ez az intézmény azonban nem tudott megbirkózni a rá váró feladatokkal. Hiányos volt a kötelezpéldányok beszolgáltatása (a polgárháború és intervenció miatt), és rendszerelen volt a *Knizsnaja Letopisz'* megjelenése, sőt 1920 elején annak teljes szünetelése következett be a még ugyanebben az évben létrehozott Orosz Központi Könyvkamara megalakulásáig, amely a *Knizsnaja Letopisz'* újraindításával megkezdte a jelenlegi bibliográfiai kiadványrendszer kiépítését.

A Könyvkamara 1923-tól megkezdte a *nyomdatermékek statisztikai feldolgozását* és ennek közzétételét is. A statisztikai feldolgozásnak is voltak már előzményei Oroszországban. Az első ilyenirányú munkák a XIX. sz. első éveinek adatait dolgozzák fel. A. K. STORH és F. P. ADELUNG szerzők *Szisztematiczeszkje obozrenie literaturü v Roszsziü v tecsennie pjatiletija sz 1801 do 1806 god* c. munkájuk mindkét részének összefoglalásában statisztikai táblázatokat adnak a könyvek, folyóiratok, recenziók, szerzők stb. számára. Említést érdemelnek a P. J. KEPPEN által 1825-ben kiadott *Bibliograficeszkje lisztüben* foglalt statisztikai táblázatok is. A 60-as évekig azután szünet következett be. Ettől kezdve azonban már gyakran jelentek meg statisztikai adatok különböző időszaki kiadványokban, mint a *Knizsnij vesznik*, *Zsurnal Miniszttersztva narodnogo prosvescsenija*, *Isztorieszkij vesznik*. Ez utóbbiban jelentős munkákat tett közzé 1887—1896 között évente L. N. PAVLENKOV. A XX. sz. kezdetén A. D. TOROVEN adta ki statisztikai év-

könyveit (1908 és 1915 között összesen 8-at); ugyanő adta ki 1917-ben a *Knizsnoe delo v Roszszi za 10 let (1907—1916)* c. statisztikai munkát.

Feladatkör. A Könyvkamarának a bibliográfiai és statisztikai feladatokon túlmenő feladatkörét később alakult ki fokozatosan — a szocialista könyvtártudomány követelményeinek megfelelően. A teljes és ma is érvényes feladatkört az SzSzsZR CIK (a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága) által jóváhagyott 1936. július 27-én kelt Szabályzat rögzítette a következő pontokban:

1. A Szovjetunióban megjelenő teljes nyomdai termelés bibliográfiai nyilván tartása és feldolgozása;

2. széleskörű bibliográfiai tájékoztatás szervezése a Szovjetunióban megjelenő irodalomról a kiadók, könyvtárak és a közönség számára,

3. a megjelenő irodalom központi katalógizálásának megvalósítása;

4. a szövetségi köztársaságok és az OSzSzsZK autonóm köztársaságok könyvkamarái munkájának irányítása, valamint az OSzSzsZK könyvkamarája funkcióinak közvetlen ellátása;

5. bibliográfiai munkaerők képzése és továbbképzése;

6. a bibliográfiai munka módszere és módszertana kérdéseinek kidolgozása;

7. a bibliográfiai és könyvtártudományi ismeretek terjesztése;

8. bibliográfiai tájékoztató szolgálat teljesítése a Szovjetunió kormány- és párt-szervei, intézményei és szervezetei részére.

A VKP bibliográfiai kiadványai

Állami (nemzeti) bibliográfia. Mint már említettük és a *Szabályzat*ból is kitéjük, a Könyvkamara első és legfontosabb területe a bibliográfiai munka. 1920-ban történt felállításakor azzal is kezdte működését, hogy újból megindította a *Knizsnaja Letopisz't*, az állami (nemzeti) bibliográfia akkor még minden kiadványt (könyv, periodika, térkép, zenemű, grafika stb.) magába foglaló egyetlen jegyzékét. 1926-ban a Könyvkamara megkezdte a *Letopisz'ek* specializált kiadását a folyóiratok repertóriumát tartalmazó *Letopisz' Zsurnal'nuh Sztatej* megjelentetésével (e kiadvány 1938-ig a *Zsurnal'naja Letopisz'* nevet viselte). Ettől kezdve szinte megszakítás nélkül folyt a kiadványsorozat bővítése. Az alábbiakban ismertetjük e kiadványsorozat létrejöttének kronológiáját, az egyes kiadványok rendeltetését és periodicitását.

Knizsnaja Letopisz'. A Szovjetunióban bármely nyelven megjelent könyveket és brosúrákat regisztrálja orosz, ill. oroszra fordított címeleírással. A benne foglalt anyag a Könyvkamara kiadványaiban szokásos séma szerinti 31 osztályra tagolt szakrendben van elhelyezve. Minden tétel szakjelzettel is el van látva. Megjelenik hetenként, és negyedévenként kiadott név- és tárgymutató egészíti ki, továbbá éves mutató a benne regisztrált sorozati kiadványokról.

Ezsegodnik Knigi SzSzsZR (1925—1929 között „*Kniga v... godu*”). Éves kumulációban tartalmazza a *Knizsnaja Letopisz'*-ben regisztrált kiadványokat, de bizonyos szűkítéssel. Két kötetben jelenik meg, amelyek 1957-ig fél-fél évre a teljes anyagot tartalmazták, 1958-tól azonban az anyag más-más csoportját foglalják magukban.

Letopisz' Zsurnal'nuh Sztatej. 1926-ban indított folyóirat-repertórium. Csak az orosz nyelven megjelent cikkeket hozza, s hetenként jelenik meg. Negyedévenként név- és tárgymutatóval egészül ki, évenként pedig egy összefoglaló jegyzék jelenik meg a felhasznált folyóiratokról (sorozati kiadványokról). 1938-ig a *Zsurnal'naja Letopisz'* címet viselte.

Letopisz' Gazetnuh Sztatej. 1936-ban indult, és az orosz nyelven megjelent központi és köztársasági újságokban foglalt cikkeket, dokumentációs anyagot és szép-irodalmi műveket regisztrálja. Havonta jelenik meg, és negyedévenként név- és tárgymutatóval egészül ki. Kezdetben *Gazetnaja Letopisz'* címen jelent meg.

Letopisz' Muzikal'noj Literaturü. 1931 óta jelenik meg, és a bármely nyelvű szöveggel megjelent zeneműveket — beleértve a könyvekben, folyóiratokban, újságokban megjelenteket is — regisztrálja. Negyedévenként jelenik meg, és minden szám tartalmaz név- és tárgymutatót. Kezdetben a *Notnaja Letopisz'* címet kapta.

Letopisz' Izobrazitel'nogo Iszkuszsztva. (korábban „*Izoletopisz'*”). A nyomdai úton előállított grafikai műveket tartja nyilván (plakátok, arcképek, térkép-reprodukciók, képeslevezőlapok, metszetek stb.). Negyedévenként jelenik meg, és minden száma név- és tárgymutatóval is el van látva. 1934-ben jelent meg először.

Letopisz' Recenzij. 1935 óta jelenik meg, és az orosz nyelvű folyóiratokban és központi, valamint köztársasági újságokban megjelent könyv- és egyéb recenziókat regisztrálja. Negyedévenként jelenik meg név- és tárgymutatóval.

Letopisz' Periodicseszkih Izdanij SzSzsZR. 1933-tól jelenik meg, és a Szovjetunióban bármely nyelven megjelenő újsá-

gokat, folyóiratokat, „trudü”-kat, „ucsenüe zapszki”-kat és más folytatólagos kiadványokat regisztrálja. 1949-ig az egy-egy évben létezett időszaki kiadványok teljes jegyzékét hozta, 1950 óta két kötetben jelenik meg, amelyek közül az egyik a szabályosan megjelenő periodikus kiadványokban bekövetkezett változásokat, a másik pedig a rendszertelenül megjelenő időszaki, ill. sorozati kiadványokat tartalmazza. Teljes jegyzékek a periodikákról öt-évenként jelennek meg. Az első ilyen jegyzék 1955-ben jelent meg az 1950—54. évekre vonatkozóan. 1955 óta folytatja a Könyvkamara a *Periodiceszkaja peccat' SzSzsZsR 1917—1949* c. 10 kötetes kiadvány kiadását, amely a jelzett időszakban bármely nyelven megjelent periodikus kiadványokat — kivéve az újságokat — ismerteti. A kiadványból már 9 megjelent (minden kötet más-más szaktudományi csoportot képvisel), az utolsó: összesített név- és tárgymutató 1961-ben fog megjelenni.

Kartograficeszkaja Letopisz'. Az önállóan megjelent térképek bibliográfiája. 1931-től jelenik meg. A második világháború miatt az 1941—1950 és 1951—1953 megjelent kiadványok kumulatív bibliográfiában vannak összefoglalva; 1955-től (az 1954. évi anyaggal) a kiadvány ismét évente jelenik meg. Név- és tárgymutató is jelenik meg hozzá.

Bibliografija Szovjetszkoj Bibliografii. A szovjet bibliográfiák bibliográfiája. 1941 óta megjelenő évkönyv. Az önállóan megjelent, valamint a könyvekben található rejtett bibliográfiákat a nyelvtől függetlenül, a cikkekben idézettek közül csak az orosz nyelvűeket regisztrálja.

Novüe Knigi (Új könyvek). A könyvpiac újdonságainak heti jegyzéke. 1956 óta jelenik meg.

Literatura i Iszkuszsztvo Narodov SzSzsZsR i Zarubezsnuh Sztran. 1957 óta kéthavonként megjelenő bibliográfiai folyóirat. A belföldi és külföldi művek fordításait, a Szovjetunió népei és a külföld művészetére vonatkozó irodalmat és a nemzetek közötti kapcsolatokra vonatkozó publikációkat tartja nyilván.

A Könyvkamara „letopisz'”-eiben jelenleg mintegy 200 ezer kiadványcímet regisztrálnak.

A VKP statisztikai munkája és kiadványai. A Könyvkamara végzi a Szovjetunióban a sajtótermékek országos statisztikai nyilvántartását, és pedig olyan keresztemszetekben, ahogyan azt a statisztikai szervek, a tervező intézmények és a tájékoztató szolgálat megkívánják.

A Könyvkamara első önállóan megjelent munkáinak címei: *Az OSzsZsZK*

sajtója 1922-ben (Pecsat' v RSzFSzR v 1922 godu") és *Az 1918—1923 évek könyvtermése* („Knizsnaja produkcija 1918—1923 gg."). Az egész Szovjetunióra kiterjedő első statisztikai kiadvány az 1927-évre vonatkozik. Rendszeresen 1936-tól (a VKP megalakulásának éve) jelentek meg ezek a kiadványok, de a háború miatt kiadásuk megszakadt. 1955-től kezdődött ismét a statisztikai adatok rendszeres közzététele *Pecsat' SzSzsZsR* („A Szovjetunió sajtója") című évkönyvekben. Több statisztikai monográfiát is kiadott a Könyvkamara ezekben az években, köztük a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójára a *Pecsat' SzSzsZsR za szorok let 1917—1957.* c. gyűjteményes kiadványt.

A Szovjetunióban 1959-ben 69 ezer könyv jelent meg 1,2 milliárd példányban.

Össz-szövetségi központi katalogizálás. A VKP-nak egyik igen fontos funkciója a nyomtatott könyvtári kataloguscédulák kiadása. Ezek az alábbi variációkban bocsátatnak ki: 1. A Szovjetunióban megjelent orosz nyelvű könyvekről, 2. orosz nyelven megjelenő folyóiratok és időszaki gyűjteményes kiadványok cikkeiről, 3. recenziókról, 4. a központi újságok cikkeiről, 5. disszertációk önreferátumairól. Van teljes általános sorozat, azután szűkített, csak a központi és köztársasági kiadók könyveinek címlírását tartalmazó és végül szakosított sorozat 34 tudományi felosztással. A cédulák tartalmazzak szakjelzetet (kétféltét is: ETO-t és a VKP szakrendszerét), továbbá tárgyszókat és Cutter-jelzetet is. A jelzetek alkalmazása differenciálódik a könyvtárak jellege szerint. A cédulák naponta készülnek, és naponta továbbíthatnak az előfizetőknek. 1959-ben a VKP által kibocsátott kataloguscédula-fajták összes példányszáma 168 millió volt.

Egyéb funkciók. A Könyvkamara nagy jelentőségű és kiterjedt *tájékoztató* szolgálatot végez főként állami szervek, társadalmi szervezetek, tudományos intézmények, könyvtárak, múzeumok és kiadók számára. E felvilágosításokhoz differenciált katalogusrendszer szolgál bázisul (törzskatalogusai mintegy 10 millió cédulát tartalmaznak). Évente kb. 30 ezer szóbeli és írásbeli felvilágosítást tartanak számon.

A bibliográfiai kutató és módszertani munka eredményeként a nemzeti bibliográfián kívül számos elméleti és gyakorlati bibliográfiai szakkönyvet és folyóiratot bocsát ki a Könyvkamara. Ez utóbbiak között ismert az 1929 óta megjelenő *Bibliografija*, az 1930-tól megjelenő *Bibliotekovedenie i bibliografija* és az 1933 óta megjelenő *Szovjetszkaja bibliografija.* A

Módszertani Osztálynak van egy sorozati kiadványa is, melynek címe: *Methodiceszkie materialü po goszudarsztvennoj bibliograficeszköj regisztracii*. A bibliográfiai munkaerők képzésére és továbbképzésére rendszeres tanfolyamokat tartanak fenn.

A bibliográfiai feldolgozás után az ellenőrző (köteles) példányok a VKP archívumába kerülnek, ahol 1920 óta cca 20 millió példányt tárolnak.

A VKP szolgáltatója évente az anyagot az *Index translationum* c. UNESCO-kiadvány részére a Szovjetunióban folyó fordítási munkáról.

Közreműködik a Könyvkamara könyvtárügyi bibliográfiai konferenciákon nemzetközi viszonylatban is, így pl. részt vett az ETO átdolgozása végett összehívott budapesti és prágai konferenciákon.

A Könyvkamara jövő terveiben a bibliográfiai és statisztikai hézagok betöltése, a feldolgozási időszakok retrospektív kiterjesztése, valamint a munka gépesítése oglalják el a központi helyet.

Az intézmény munkájának méreteire jellemző, hogy a szovjethatalom éveit alatt 1 millió 519 ezer féle könyv jelent meg 22,6 milliárd példányban, míg ugyanakkor a forradalom előtti Oroszországban a könyvnyomtatás óta 1917-ig 550 ezer féle könyv jelent meg.

BECK OSZKÁR

Nemzetközi konferencia a katalogizálásról.

A katalogizálás nemzetközi bizottsága 1960. júniusában Montreálban (Kanada) megtartott ülésén úgy határozott, hogy a legközelebbi konferenciát 1961. okt. 9—18-ra Párizsba hívja össze. A résztvevő országok két-két képviselőt küldhetnek, közülök az egyik küldött költségeit a nemzetközi bizottság viseli.

Bulletin codicologique címen megjelent a kéziratokra vonatkozó kutatások kurrens bibliográfiájának első száma Brüsszelben. Kiadója a Centre belge d'archéologie et d'histoire du livre Bruxelles (5., rue du Musée).

A tudományos tájékoztatás kérdéseiről rendezett ülészakot az elmúlt év májusában a Termelékenység Nemzetközi Bizottsága Rómában a nagy könyvtárak és dokumentációs központok vezetőinek részvételével. Az ülészak azt ajánlotta, hogy a Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa vegye programjába a tájékoztatás elméleti kérdéseivel való rendszeres foglalkozást.

K. B.

Az I. Országos Gyermekkönyvtárügyi Konferencia (1960. december 12—14) munkájáról. Hosszú előkészítő munkálatok után az Országos Könyvtárügyi Tanács 1960. december 12—14 között rendezte meg az I. Országos Gyermekkönyvtárügyi Konferenciát. Különösen időszerűvé tette a gyermekolvasók problémáinak megvitatását oktatásügyünk reformja, mely célkitűzéseivel: az új, korszerű műveltségi anyag megállapításával, az iskola és az élet egymáshoz való közelítésével, az iskolában a termelés problémáinak középpontba állításával és az enciklopédikus műveltség felszámolására irányuló törekvésekkel egyidejűleg a művelődéspolitikánkban a könyvtáraknak általában s a gyermek- és ifjúsági könyvtáraknak külön is új feladatokat jelent.

Az értekezlet ezeknek a célkitűzéseknek a tükrében vizsgálta meg a felmerült kérdéseket, s figyelmét mindig a gyermekek könyvellátásának egészére: az iskolai ifjúsági, a közművelődési gyermekkönyvtár, valamint a gyermekkönyvkiadás helyzetére és feladataira irányította.

A háromnapos értekezlet résztvevői az érdekl. könyvtári és kiadói szervek, a gyermekirodalommal és a gyermekek olvasásával foglalkozó intézmények szakemberei, valamint írók és gyakorló pedagógusok voltak.

Az első napon három előadás hangzott el:

V. DR. WALDAPFEL Eszter: *A gyermekirodalom mint a nevelőmunka eszköze. Iskolai és gyermekkönyvtárak.*

N. RÁCZ Aranka: *Gyermekkönyvtáraink helyzete.*

VÉBER Károly: *A magyar gyermekkönyvkiadás fejlődése az elmúlt 15 évben.*

Második napon a három téma megvitatására alakult munkabizottságok tárgyalták meg a felvetett kérdéseket és készítették el — mindegyik a maga területére — a határozati javaslatokat.

A harmadik napon a vitavezetőknek a munkabizottság munkáját ismertető beszámolóit után került sor az előadások és a munkabizottsági beszámolók megvitatására, valamint a határozati javaslatokkal kapcsolatos hozzászólások után a javaslatok elfogadására.

Mindhárom munkabizottságban komoly felelősségtudattal mindig a lehetőségeket is mérlegelve vizsgálták meg a résztvevők a felvetett problémákat, keresték a legjobb megoldások útját, s így még az a néhány kérdés is, amely nyitva maradt, kétségtelenül előbbre lendült a vita során.

Nem véletlen, hogy számos kérdés, így az irodalom nevelőhatásával kapcsolatos

kutatómunka szervezettebbé tétele, az ifjúsági irodalom oktatása a különböző fokú pedagógusképzés keretében, a gyermekvers-költészet és ezzel párhuzamosan a versolvasás elmaradottsága, az ismeretterjesztő irodalom fogyatékosságai (első-sorban a kisebb korosztály és a lánytanulók érdeklődését figyelembevéve), a politechnikai képzést előmozdító irodalom teljes hiánya), pályaválasztási útmutatók iránti igények, több bizottságban is szóba kerültek.

A határozatok, melyek gyermekeink könyvellátása körüli problémák három irányból (iskolai- és gyermekkönyvtár, gyermekkönyvkiadás) vizsgált egységes szemléletét tükrözik, meggyőződésünk szerint, megvalósulásukkal hatalmas lépéssel fogják előrevinni ezt az egész jövő nemzedékünk kulturális fejlődése szempontjából annyira fontos kérdést.

W. E.

Nemzetközi sajtótörténeti kollokvium.

Az 1958-ban alapított Nemzetközi Közlés-tudományi Szövetség (*Association Internationale des Études et Recherches sur l'Information*) meghívására a Stockholmban tartott XI. Nemzetközi Történettudományi Kongresszus keretében két napos Sajtótörténeti Kollokviumot tartottak. Folke DAHL (Göteborg) *A zszurnalisztikai dokumentumok leltározása és leírása*, Jacques KEYSER (Paris) *A sajtótörténet módszertani problémái és a zszurnalisztikai dokumentumok történelmi forrásértéke*, végül Vladimir KLÍMÉS (Praha) *A sajtótörténet feladata és módszere* címmel olvastak fel elvi referátumokat. A jelenkori sajtótörténeti munka egy-egy részletmunkáját mutatták be AGUET és BLASER (Svájc), EMERY és NELSON (USA), GODECHOT és GUIRAL (Franciaország), FATTORIELLO és GAETO (Olaszország), LUYX (Belgium), MYNARSKI (Lengyelország). Szovjet és amerikai tudósok kölcsönös eszmecsereén fejtették ki álláspontjukat az újonnan alakított *Nemzetközi Sajtótörténeti Bizottság* keretében. A tanácskozáson négy Nyugat- és egy Kelet-Németországi sajtótörténész is résztvett.

D. B.

A helyi és tájirodalom kérdései a Szovjetunióban. A szovjet könyvtárosok újabbán fokozott figyelmet fordítanak a helyi és tájirodalom dokumentációs és bibliográfiai kérdéseinek. Egyik össz-szövetségi értekezleten napirendre tűzték a helyi és tájirodalom munkálatainak módszertani és szervezési problémáit, megvizsgálták a jelenlegi helyzetet, és kijelölték a jövő

feladatait. E munka lényege az a törekvés, hogy a köztársasági, tartományi, területi stb. könyvtárak teljes áttekintést nyerjenek a területükön kiadott irodalomról és az ott folyó, a területtel bármilyen vonatkozásban összefüggő kutatásokról. Ehhez rögzíteni kellett a helyi és regionális irodalom gyűjtési elveit, a bibliográfiai és dokumentációs munka szempontjait, a 7 éves tervvel kapcsolatban előírányzott feladatokat stb. Szükségessé vált az is, hogy egyfelől a könyvtárak, másfelől a területen működő egyéb kutató és kulturális intézmények a táji jellegű munkát egymás között megosszák, tevékenységüket koordinálják.

Mind e feladatok egységes ellátása érdekében a Lenin Könyvtár kapott megbízatást arra, hogy útmutatót dolgozzon ki a kerületi könyvtárak részére. Megoldásra vár még a helyi és regionális vonatkozású tájékoztatói apparátus tartalmának és szerkezetének körvonalazása, a helyi kutatásokat tükröző központi katalógusok kérdése. A könyvtárakat felkérték arra is, hogy helyi vonatkozású bibliográfiai terveiket hozzák összhangba területük kulturális és gazdasági fejlesztési terveivel. Szóba került még egy olyan terv, mely gondoskodna a helyi és táji irodalom bibliográfiájának nemzeti rendszeréről.

G. I.

Az UNESCO könyvtárügyi programja 1961-re és 1962-re. Az UNESCO Kögyűlése 1960 őszén tartotta 11. ülészakát Párizsban. A napirend egyik legfontosabb pontja a következő két évi program megvitatása volt. A Kögyűlés nagyban-egészben jóváhagyta a könyvtárügyi, dokumentációs és bibliográfiai munka területén előterjesztett tervjavaslatot. Ezek szerint a következő két évben ezen a szakterületen az alábbi fontosabb munkákra fog sor kerülni.

Továbbra is meg fog jelenni kéthavonta a *Könyvtári Közlöny* angolul, franciául, oroszul és spanyolul. Brosúra készül a fejletlenebb országok mezőgazdasági vidékein működő kis könyvtárak alapvető munkamódszereiről. Egy másik kiadvány a könyvtárak legfontosabb technikai szükségleteit fogja ismertetni. Tekintettel arra, hogy az eddigi különálló bibliográfiai és dokumentációs tanácsadó bizottságok 1961. január 1-én összeolvadtak, az eddigi két bizottsági folyóirat helyébe új lép, *Bibliográfiai és Terminológiai Havi Közlöny* címmel, mely öt nyelven fog megjelenni. Az eddigi három helyett ötnyelvű lesz (orosz és német is) a *Vocabularium bibliothecarii* új kiadása.

Továbbra is szubvenciókat fog nyújtani az UNESCO az IFLA és a FID számára. Egyes időszakú szakkérdések kidolgozását részben ezekre a szervezetekre, részben nemzeti intézményekre, illetve egyéni szakemberekre fogja bízni. Ilyenek pl. osztályozási sémák és tárgyszógyűjtemények lefordíttatása kevésbé elterjedt nyelvekre, továbbképzést szolgáló szemléltető táblák szerkesztése stb.

Közvetlen anyagi támogatást továbbra is fog nyújtani az UNESCO különösen a fejletlenebb országok könyvtárügye számára, hozzájuk szakértőket fog küldeni, könyvtárosaik részére ösztöndíjakat fog nyújtani. Egyik kiemelt programpont a

szervezet mikrofilmgépének további vándoroltatása. Súlyt kívánnak helyezni a nemzeti bibliográfiai csoportok számának növelésére is. A kiadványcsere előmozdítása érdekében meg fog jelenni a *Cserekezéskönyv* 3. kiadása, ösztönözni fogják a tagállamokat az új többoldalú egyezmények ratifikálására és támogatást fognak adni a nemzeti csereközpontok részére.

Három nemzetközi könyvtárügyi értekezlet szervezését irányozták elő 1962-re: a latinamerikai egyetemi könyvtárak, a trópusi Afrika közművelődési könyvtárak részére, valamint az arab országok bibliográfiai, dokumentációs és csereügyeinek megvitatására.

G. I.

SZEMLE

Budapest szocialista fejlődése, 1945—1959. Bibliográfia. 3 kötet. Összeállította a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapesti Gyűjteményének Munkaközössége. Szerk. ZOLTÁN József. Bp. 1960. 1148 l. 38 t.

A budapesti munkásmozgalmakról szóló nagy bibliográfia után újabb nagy bibliográfiával ajándékozza meg a kutatókat a Szabó Ervin Könyvtár. Előlege ez a főváros története bibliográfiájának, de vehetjük úgy is, hogy előtanulmány a készülő nagy forrásmunkához. Szeretnők is, ha e bibliográfia megbeszélésének tanulságai amannak szerkesztésében felhasználhatók lennének.

Emlékmű ez a dokumentumokkal gazdagított, három kötetes, 10 266 tételt tartalmazó bibliográfia. Emlékműve a romok alá szorult, a járványveszélyből éppen hogy kimenekült, éhínség elebe néző, az infláció mocsarában fuldokló város népe élni akarásának, az új életre hívó s az új élet feltételeit megteremtő Kommunista Párt s a mögéje sorakozó munkásság elképzelhetetlennek vált erőfeszítéseinek. Ám nemcsak emlékmű, harci fegyver is a szocializmus alapjai lerakásának befejező szakasza számára. Ezzel az eltökéléssel fogott hozzá gyűjtőmunkájához a bibliográfiát készítő munkaközösség. A történész-bibliográfust felelőssége arra kényszeríti, hogy az áradászerűen feléje tartó irodalmat alaposan megsűrje; ne fárassza a kutatót a felesleges irodalom felsorakoztatásával. Átfogó képet akar adni úgy, hogy csak a lényeges adatokban való teljességre törekszik, és felszereli a bibliográfiát olyan táblázatokkal, amelyek a háttér felvetését pótolják. Nézzük meg ebből a két szempontból a bibliográfiát.

Fővonalakban a három kötet szerkezete a következő:

Az első kötet két periódus irodalmát tárja fel: 1945—1946, a romok alól kilépő, az élet feltételeinek megteremtéséért harcoló Budapesté az egyik; 1947—1949, a három éves tervet teljesítő Budapesté a másik.

A második kötet, 1950—1959-ig a szocializmust építő Budapestet mutatja meg.

A harmadik kötet Nagybudapest huszonkét kerületének fejlődését külön-külön mutatja be mind a három szakasz tartama alatt.

Az alkalmazott tárgycsoportosítás tükrözi a társadalom életmegnyilvánulásainak (népesedés, gazdasági helyzet, a hatalomért való harc, a fejlődést gátló tényezők, a társadalmi mozgalmak, az anyagi és szellemi szükségletek ellátása stb.). Ebben a keretbe minden belefér; a kutató könnyen rátalál a megfelelő csoportra. A harmadik periódus tárgycsoportosítása — noha alapvonalaiiban azonos az első két szakasz csoportosításával — már finomabb: irodalma egy a gyors fejlődés útjára lépett társadalom életét tükrözi.

A lényeges irodalom teljessége szempontjából szemügyre véve a bibliográfiát, azt kell mondanunk: látszatra megfelelő; amit magában foglal, az az irodalom fontosabbja. Azonban a gyűjtők általában csak a folyóiratok és napilapok cikkanyagát szedték össze, és ha ebben az anyagban nem fordult elő egy-egy fontos intézmény vagy eseményre vonatkozó cím, beérték ennyivel, és nem nyomoztak egyéb források után. Egy bizonyos: a bibliográfia a három időszak Budapestjéről nagyjában elfogadható keresztmetszetet ad. De csak keresztmetszetet. A gyűjtött anyag — egybevetve a valósággal — hiányos képet ad. Hogy csak a magunk területén maradjunk. A 200 éves fennállását ünneplő Országos Levéltárról találunk egy 1956-os cikket, de egyetlen egyet sem arról, hogy milyen állapotban leledzett a Levéltár az ostrom után. Az új Akadémiát előkészítő Tudományos Tanácsról, az Országos Iparművészeti Múzeumról nincs adat. Nincs nyoma az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, az Orvostörténeti Könyvtár, majd az Orvostudományi Egyetemi Könyvtár, a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára (melybe beleolvadt az Iparkamara Könyvtára)

megalakulásának; egy kivételével nincs szó a dokumentációs központokról stb. Ezeknek az új vagy átszervezett intézményeknek voltak vagy vannak kiadványaik, ha nem nyomdai eljárással készültek is. A harmadik kötet végén talál az olvasó egy hasznos táblázatot az „Új létesítmények”-ről. Ha a felszabadulás előtti Budapest intézményeinek kataszterével vetik egybe a szerkesztők a gyűjtött anyagot, a hiányokat más területen is felismerhetik. A bibliográfia színvonala már a gyűjtésnél meghatározódik. A házi sokszorosítás korszakában a nagyobb nyilvánosságot elkerülő forrásanyagot a bibliográfus nem mellőzheti.

A fejezeteken belüli elrendezése a cím- anyagnak hol betűrendes, hol időrendes. A népesedés fejezetéé az első periódusban a szerzők és címek betűrendje szerinti, a második periódusban időrendes, a harmadikban csak akadozóan időrendes. A hidak történetének irodalma a „Közlekedés” fejezetében a hidevek betűrendjében soraközik fel; jobb lett volna újra megépítésük történeti sorrendjét követni.

Az annotációk — ha takarékosak is — igen jó szolgálatot tesznek. Nem csak azzal, hogy a cikk tartalmát el nem áruló címetek magyarázzák, de azzal is, hogy kivetítik a tartalomtól azt is, amit a kutató a cikkben nem is gyaníthat. Olvasmányossá is teszik a bibliográfiát, és adatokat is szolgáltatnak. Ilyeneket pl.: a németek kirabolták a posta Bélyegműzeumát; a nyilasok által elhurcolt 48-as zászlók visszatérése; a főváros zöld övezete stb. Ilyen kaleidoszkópikus anyag esetében a szakcsoportosítás nem teszi feleslegessé a betűrendes tárgyszómutatót.

Történelmi levegőt visznek bele a bibliográfiába a plakátok, röplapok, tervrajzok hasonmáskiadásai, grafikušaink rajzainak reprodukciói; fokozzák a bibliográfia nevelő hatását. Jó kiegészítő lett volna egy kronológia is. Kis- és Nagybudapest kerületeinek térképe is belevágyott volna.

Mindent összevéve: ZOLTÁN József, a szerkesztő és irányításával a Könyvtár Budapesti Gyűjteményének munkaközössége a magyar szakbibliográfia legjobb hagyományait fejleszti tovább ebben a forrásmunkában. Újkori történetünk kutatói számára nélkülözhetetlen munkaeszközt teremtettek.

KÓHALMI BÉLA

Benkő Lóránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában Bp. 1960, Akad. Kiadó. 548 l., 2 mell.

Nyelvtudományunk az elmúlt évtizedben örvendetes fejlődésnek indult.

Azokat, akik a nyelvben nemcsak „klasszikus” nyelvtudományi stúdiumok: az összehasonlító nyelvészet, a hangtan stb. virágzását értékelték és kívánták, de szerettek volna többet tudni a nyelvről mint társadalmi jelenségről, mint a közönségi tudat, az irodalom és politika hordozójáról, különös örömmel látják ezt a fejlődést. PAIS Dezsőnek, nyelvtudományunk nesztorának jelentős előadása, majd közleménye *A magyar irodalmi nyelv* azért is tűnik fel a fejlődés útjelzőjeként, mert az idevágó kutatások számos értékes és ígéretes hajtása sarjadt fel nyomában. Ezek között is kiemelkedő jelentőségű mind terjedelmére, mind tartalmára, mind módszerére nézve BENKŐ Lóránd könyve. A kötet megjelenését semmiképpen sem szeretnők úgy köszönteni, mint a hagyományos „formális” nyelvtudományi kutatásokkal való szembe fordulás dokumentumát; éppen ellenkezőleg: annak bizonyítéka, hogy a modernebb, társadalomtörténetileg érdekelt nyelvtudomány műveléséhez elengedhetetlen feltétel a hagyományos diszciplínák elemző, a nyelv zsigereibe hatoló aprómunkája. Persze, az effajta úttörés számos izgalmas módszertani kérdés tisztázását is szükségessé teszi. Nyilván ezért is látta szükségesnek a szerző, hogy könyvének elemző részét egy viszonylag nagy terjedelmű módszertani bevezetéssel lássa el.

BENKŐ azt a kérdést vizsgálja művében, hogyan alakult ki a magyar irodalmi nyelv úgynevezett „formális normája” (tehát helyesírási, hangtani, alaktani rendje) a felvilágosodás első szakaszában. Pontosabban: azt a fejlődési folyamatot mutatja be, amely a XVIII. század második felében, közelebről: 1772-től, BESSNYERI fellépésétől 1795-ig, a MARTINOVICS-pörig végbe megy, s amelynek folyamán irodalmi nyelvünk egységesítése, önállósulása kezdetét veszi, s első eredményeit eléri. A korszak megválasztását igen szerencsésnek tartom: ebben a fél évszázadban valóban az irodalmi nyelv területén játszódnak le vagy fejeződnek ki a politikai átalakulás iránymutató eseményei is. A magyar felvilágosodás első nagy korszakában lényegében minden együtt van már, amit a reformkor kibontakozása idején szerencsésebb körülmények között — bár a Magyarországon szokásos sajnálatos késéssel — részleteiben is kifejt és megvalósít egy szerencsésebb nemzedék. A MARTINOVICS-pör, pontosabban a benne és általa megnyilatkozó abszolutizmus steril erőszaka legszebb lendületében töri meg a fejlődést, s a rákövetkező évtizedek légszomjas csöndjében csak két — nem egyszer titkos — csatornán áramlanak tovább a megújulást szolgáló

erők: a gazdasági és az irodalmi reformkísérletekben. Azoknak munkáját, akik, VOLTAIRE tanácsát követve, „kertjüket művelték”, s a modern magyar mezőgazdaság alapjait vetették meg, éppen hogy kezdi számbavenni történetírásunk. Az irodalom területe már sokkal jobban át van világítva: a magyar államnyelvért folytatott harc, a nyelvújítás, a megújuló magyar nyelvű szépirodalom egykorú fontos kérdései, ütközetei és győzelmei nagyjából ismeretesek. BENKŐ Lóránd könyve is felhasználhat már sok értékes előmunkálatot. Fel is használja ezeket. Könyvének érdeme azonban, hogy az irodalom fejlődését hordozó anyagnak, magának a nyelvnek változásait rendkívüli bőséggel és módszeres következetességgel vizsgálja meg.

„Közel harmadfélszáz egykori írónak közel hatszáz művét dolgoztam föl. Ez azt jelenti, hogy egy íróra átlagban kb. 2 és fél mű esik” — írja. Ha alaposabban megvizsgáljuk ezeket az adatokat, kiderül, hogy e kereten belül is változatosan és célirányosan rétegeződik a kutatások körébe felvett anyag. BENKŐ tekintetbe vette a kiválasztott írók jelentőségét, nyelvi hatásuk erejét, személyükkel kapcsolatosan gondolt arra, hogy születési helyük, származásuk tekintetében lehetőleg a magyar nyelvterület minden részét bőven képviseljék, hogy az irodalmi életben szerephez jutható minden társadalmi réteg és foglalkozás is megtalálja a maga képviselőit; figyelme kiterjedt még a korban valóban jelentős szerepet játszó vallási, pontosabban felekezeti arányra is. Kutatási körébe bevonta a kornak mind kézírásos, mind nyomtatott szövegeit, oly módon, hogy lehetőleg az első kiadásokat s az írói alkotások eredeti kéziratát hasznosította. Az összegyűjtött anyagot igen sokrétűen vizsgálta meg; lehatolt a nyelv atomjaiig, a hangtani kérdésekig, de nem felejté el ezek összefüggését az írásgyakorlat összetettebb, fejlettebb problémáival, s eljut egészen a tudat szerepének vizsgálatáig az egykori szerzők írásbeli ténykedésében. Jó ökonómiával körül is határolja azonban munkaterületét, s éppen mert tudatában van annak, hogy vizsgáldásai „az irodalmi nyelv úgynevezett formái (hangtani-alaktani-helyesírási) elemeinek a normáját egészen az irodalmi nyelv úgynevezett tartalmi (mondattani-stiláris-frazeológiai-szókészleti) elemeinek a normájáig terjednek”, területét az irodalmi-nyelvi norma témakörével kapcsolatos kérdésekre korlátozza. Ezt a területet igen realiztikusan és módszeresen vizsgálja meg: lehetőleg magát az anyagot beszélgeti. „A marxista tudománynak a materializ-

musra alapuló szemléletét és a dialektikára alapuló módszerét a nyelvtudományban elérhető jó eredményekhez vezető biztos útnak látom” — írja erről. Könyvének áttekintését és használhatóságát igen emeli az a terjedelmes apparátus, amelyben megadja a tanulmányban feldolgozott nyelvtörténeti források bibliográfiáját, a szakirodalmi hivatkozások jegyzékét és a gazdag névmutatót.

A könyvtörténet kutatóit különösen érdekelhetik a könyvnek azok a fejezetei, amelyek az irodalmi-nyelvi szövegek elkészülésének külső körülményeit s az irodalmi nyelvi norma szilárdulásának gyakorlati színtereit mutatják be elemző részletességgel. Szó esik itt a kéziratok általános helyesírási egyszerűsítéseiről, a kéziratok típusairól, a kiadók, plagizálók működéséről, a hazai nyomdaipar helyzetéről, a nyomdászok szerepéről a nyelvi norma kialakulásában, a korrektorok munkájáról, az írói társulásokról, a nyelvi szabályozással kapcsolatos vitákról, az időszaki és gyűjteményes kiadványokról és így tovább. BENKŐ ezeket a kérdéseket a nyelvész szemével és érdeklődésével vizsgálja meg, de a könyvtörténészeknek is igen sok új, figyelemre méltó szempontot nyújt.

Említettem: okos és ökonomikus eljárásnak tartom, hogy BENKŐ elhatárolja kutatásának területét. Két mozzanatot azonban ennek a területnek jobb megvilágítása érdekében szükségesnek tartanék alaposabban szemügyre venni. Az egyik a nyelvi esztétikumok kérdése. A nyelv arculatát megváltoztató ízlés kérdései majd csak a börtönéből visszatérő KAZINCZY nagy vitatárgyai lesznek ugyan, de már a XVIII. század közepétől kezdve újra és újra felbukkannak a kor nyelvi eszmélkedésében: a nyelvi norma kialakításában pl. a szép hangzásnak is igen jelentős szerepe van. BENKŐ komolyan foglalkozik a prozódiai vitákkal; a „hangmérséklés” szabályainak megállapodását a kérdésnek kijáró gonddal ábrázolja. De ezekben a vitákban is sokkal több esztétikai megfontolás, ízlésbeli szenvedély került felszínre, mint akár BENKŐ maga is elképzei, s nemcsak ekörül folytak viták, hanem a nyelv egyéb esztétikumai: a rimelés, a hanglejtés, az eufónia, a szavak avultsága vagy divatossága, tehát a stílus olyan kérdései körül, amelyek a nyelvi norma kialakításában is szerepet játszottak. Elég lesz itt csak egy kérdésre utalni: a fordítására. Ne feledjük, hogy ennek a korszaknak legjobb alkotásai, de népszerű főművei is elképzelhetetlenek az idegen nyelvű elődök, mintaképek, alapszövegek nélkül. Nem véletlen, hogy BATSÁNYI első jelentős tanulmányát ennek a kérdésnek

szentelte, s hogy tanulmánya körül kavardott olyan vita, mint a prozódia kérdései körül.

BENKŐ a komoly nyelvészhez illő gondossággal foglalkozik a legapróbb mozzanatokkal is: a szövegeket, ahogy ezt külön is hangsúlyozza, eredeti formájukban, a helyesírás pontos tükröztetésével közli. Nyilván őt magát is bosszanthatta néhány, ezen a területen tapasztalható visszasság, következetlenség. Csak egy példát említek: a nevek írásmódját. BATSÁNYI nevét pl. mindvégig *cs*-vel írja, holott a költő-szerkesztő-nyelvtudós tudtommal egyetlen egyszer írta a nyilvánosság előtt *cs*-vel a nevé, első műve, *A magyaroknak vitezé* ajánlásának végén. Egyébként mindig *ts*-el írta, s úgy érezte, hogy KAZINCZYNAK és követőinek rossz szándékú fricskája volt, ha következetesen *cs*-vel írták nevét. Az Akadémiai Kiadónál megjelent kritikai kiadás természetesen BATSÁNYI szövegeit követi ebben is. A helyesírási szabályzat viszont, s vele BENKŐ Lóránd is, a KAZINCZY által inaugurált írásmódot alkalmazza, holott BARTSAYT s még másokat nyugodtan *ts*-sel ír. Nem lenne helyénvaló ebben a kérdésben egyszer rendet teremteni?

KERESZTÚRY DEZSŐ

Új feladatok, új utak előtt a „Könyvtári Figyelő”. A kiadvány, mely többéves út-keresés után jutott el fejlődésének jelenlegi szakaszához, előkelő helyet foglal el nemcsak a hazai, de nyugodtan állíthatjuk, a hasonló tartalmú külföldi szakmai kiadványok sorában is. Ma már senki sem vitatkozik azon, vajon szükség van-e könyvtárügyünk fejlődése szempontjából a kiadványra vagy sem.

A *Könyvtári Figyelő* 1959-ig arra törekedett, hogy tájékoztatassa a könyvtárosokat a külföldi szaksajtóban megjelent cikkekről. Ezt a feladatát úgy oldotta meg, hogy közölte a legfontosabb külföldi cikkek egy részének fordítását.

Lényeges változás következett be a célkitűzések megfogalmazásában a Könyvtártudományi és Módszertani Központ létrejöttével. A KMK 1959 elején közvéleménykutatást végzett a *Könyvtári Figyelő* jellegének és tartalmának kialakítására. Ennek eredményei már mutatkoztak az ötödik évfolyamába lépett kiadvány szerkesztésében és külalakjában is. Az Országos Széchényi Könyvtár Szakszervezeti Bizottsága azonban a fejlődés gyorsítása érdekében s a vitás kérdések tisztázására a *Könyvtári Figyelő* fejlesztésének problémáit felvette az 1960/61. évi „szakmai

megbeszélések sorozata” első vitadélutánjának napirendjébe. Az élénk és mindvégig igen színvonalas vita során mindenekelőtt nyilvánvalóvá vált, hogy miben különbözik az 1959. I. számtól kezdve megjelent *Könyvtári Figyelő* a régebbi számoktól.

Lényeges változásként könyvelhetjük el, hogy az 1959. év folyamán a fordítások mellett *rovatszerű közleményeket* is megjelentetett a szerkesztőség, és pedig a következő témakörökben:

1. az ország nagy könyvtáraihoz beérkezett könyvtártudományi művek jegyzéke (1959. 1., 3—4., 9. sz.);

2. a külföldi könyvtártudományi folyóiratok cikkeinek bibliográfiája (1959. 7., 8., 10. sz.);

3. az 1959-ig külön füzetben megjelenő könyvtártudományi fordítások jegyzéke (1959. 2., 5., 6., 9. sz.).

E három tételben felsorolt rovatszerű közleményeken túl a szerkesztőség közzétette a KMK könyvtártudományi szakkönyvtára által az 1960. évre megrendelt folyóiratok jegyzékét is (1959. 6. sz.), amivel ugyancsak nagy szolgálatot tett. Közölt még a *Könyvtári Figyelő* híreket, összefoglalókat is.

Rá kell mutatnunk azonban arra is, hogy a szerkesztőség a kiadvány egyes számainak esetében a szerkesztést a „tematikai egység” jegyében végezte el, vagyis egy-egy számban valamely szakmai kérdésről több összetartozó cikket, tanulmányt közölt. Így például a dokumentáció, a tájékoztatás kérdéseivel foglalkozott a teljes 1959. 3—4. szám, a könyvtárosképzésről szóló cikkeket közölt az 1959. évi 6. szám, stb. Az egyes cikkek után, néha a cikk szerzője által összeállított bibliográfián túl is kapott az olvasó a kérdéssel kapcsolatos bibliográfiai adatokat.

A szerkezeti, tartalmi változások tehát 1959 óta lényegeseknek tekinthetők, bár a szerkesztőség teljes tartalmi programjának csak egy részét, nem is a nagyobbik részét tudta megvalósítani.

A „szakmai megbeszélések sorozata” októberi vitája során a klubösszejövetel résztvevői élesen vetették fel a kérdést: a *Könyvtári Figyelő* a jövőben referálók kiadvány legyen-e, vagyis hogy a fordítások zöme helyett lényegesen nagyobb mennyiségben közöljön referátumokat a külföldi szakfolyóiratok cikkeiről. Ennek lehetősége és szükségessége eddig is nyilvánvaló volt a szerkesztőség előtt, de költségvetési okokból erre nem nyílt lehetőség. A vita-összejövetel minden egyes résztvevője egyetértett abban, hogy nem elégségesek az indikatív referátumok, bővebb tartalmi elemeket feltáró informatív referátumokra

tartanak igényt könyvtárosaink, szigorú válogatás elve alapján. Az egyszerű címfordítások a szakmai fejlődés biztosításához ma már nem elégségesek.

A fordítások kérdésében az a vélemény alakult ki, hogy az egy-egy témakörre vonatkozó anyag csoportosítása bő bibliográfiai forrásmegjelöléssel mindenképpen célravezető. A „szemleszerű” szerkesztésnek ezen a téren bő lehetőségei nyílnak. Felmerült azonban olyan javaslat is, hogy a kiadvány ne mechanikusan közölje fordításban a külföldi tanulmányokat. Közismert tény ugyanis, hogy általában minden tanulmány nélkülözhető, feleslegesnek tekinthető elemeket is tartalmaz (általában a tanulmányok 25—30%-a ilyen). A szerkesztésnek gazdagabb, sokrétűbb tartalom biztosítására a fordításokat „tömöríteni” kellene, az ilyen „tömörítvényes” fordítások jól beváltak a műszaki dokumentációs tevékenység gyakorlatában mind a külföldön, mind pedig hazánkban.

A tartalom kiszélesítése körül keletkezett vita számos figyelemre méltó javaslatot hozott felszínre. Szóba került a könyvtártudományi vonatkozású kutatási jelentések közzétételének szükségessége éppen a koordináció érdekében. Hasznos segédlet lehetne könyvtárosaink számára, ha a *Könyvtári Figyelő* közölné a KMK könyvtártudományi szakkönyvtárába járó külföldi szakfolyóiratok tartalom-mutatóját. Felmerült olyan javaslat is, amely rámutatott a nem könyvtári szakfolyóiratokban megjelenő, de közvetve könyvtári vonatkozású tanulmányok fontosságára. Nyilvánvalóan kétségtelenül sok újabb elemmel gazdagíthatná a *Könyvtári Figyelő* tartalmát. Kívánatos — s ezt a vita résztvevői is elismerték —, hogy a teljes magyar könyvtártudományi szakirodalom bibliográfiai regisztrálására is vállalkozzék a kiadvány szerkesztősége.

A *Könyvtári Figyelő* előtt tehát a vita során előterjesztett javaslatok alapján igen széleskörű fejlődési lehetőségek vannak.

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy a *Könyvtári Figyelő* mind tartalmát, mind külalakját illetően az elmúlt két évben jelentős mértékben megváltozott, megjavult. A fejlődés azonban nem állhat meg. A kiadvány fejlesztése a szerkesztőség feladata, mely azonban ez irányú célkitűzéseit csak akkor tudja megvalósítani, ha könyvtárosaink tanácsaikkal, bírálatukkal, de mindenekelőtt munkájukkal is segítségére lesznek azoknak, akikre a szerkesztés és a nyomdatéchnikai kivétel nem könnyű feladata hárul.

TOMBOR TIBOR

Gerszi Teréz: A magyar kőrajzolás története a XIX. században. Bp. 1960, Akad. Kiadó. 318 l. 105 t.

A magyar kőrajzolás történetével több tanulmány foglalkozott.¹ Közülük NAGY Zoltán munkája — amely az ismertett könyvvel szinte azonos című — *A magyar litográfia története a XIX. században*, 1934-ben jelent meg a szerző doktori disszertációjaként, és a magyar kőrajzok számbavételével próbálkozik. Érdeme: a grafikusművészetek feldolgozásának szükségességére hívta fel szakembereink figyelmét. Egyébként a műfaj erőnyeivel és hiányosságaival egyformán rendelkezik: a litográfiánk történetének alapvetésében nem tudta a fejlődés fő fejezeteit kiemelni, más tekintetben viszont szélesebbre szabta tárgykerét egy disszertáció kereteinél. A munka történeti összefoglaló fejezetét a litográfiai katalógusa követte, amely — bár sok új adatot gyűjtött össze a szerző — nagyon hiányos. NAGY könyvét a cím azonossága ellenére sem kívánjuk GERSZI munkáján mérni, nem is tehetjük, mert ez utóbbi gyakorlott kutatói munka eredménye.

GERSZI litográfiai történetét 1810-től 1870-ig követi, helyesebben a 70-es években már a technika hanyatlásának okait mutatja be. E hat évtizedben a magyar kőrajz egyetlen stílusnak, a hazai biedermeier változatának keretében jelentkezik.

GERSZI anyagát három korszakra tagolja: 1810-től 1840-ig terjed az első, a 40-es évekre a második és 1850-től 1860-ig a harmadik korszak.

Litográfiai fejlődése — mint általában a történeti tényezőktől függő mindenfajta fejlődés — nem mutat egységes képet. A szerző vizsgálatát a pest-budai nyomdákön kezd, a vidékieken végzi, követi azok termékeinek, a litográfiaiknak útját a közönséghez, vagyis felveti a terjesztés és az ár kérdését. Azután témákra bontva a „termést”: arcképek, táj, város- és életképek, esemény- és történeti ábrázolások, karikatúrák — elvégzi az egyes korszakon belül analízisüket. Minőségük és mennyiségük arányosítása jó történeti érzékel történik; a kettő viszonyát és az eredményt kor- és társadalmi tényezők függvényeként mutatja be.

Az első korszak indító évtizedeiből kevés emlékananyag maradt fenn, inkább

¹ HORVÁTH Tibor Antal: *Adalékok a szombathelyi litográfia történetéhez*. Dunántúli Szle. 1943. — FEJŐS Imre: *Az országgyűlési fiatalok litográfáló társasága*. A Magyar Művészettört. Munkaközösség Évkve. Bp. 1952. — GERSZI Teréz: *Daumier és az első magyar ábrák karikatúrái*. Művészettört. Ért. 1953. — D. SZEMZŐ Piroska: *A szenczei hírvé és illusztrálása*. Az OSZK Évkve. 1957. — WILHELM Giszella: *Szerelmey Miklós szabadságharcos litográfiai*. Művészettört. Ért. 1959.

irodalmi forrásokból tudunk könyvnyomdáról, könyvnyomdászokról, kőrajzolókról. Az új technika elterjedését ebben az időben erősen gátolja a rézmetszetnek még parázsló népszerűsége. A litográfia elterjedéséhez szükséges feltételek kibontakozóban vannak. Tulajdonképpen erre a korszakra esik a szervezett művészeti élet kialakítása: a művészetek megkedveltetése a társadalom szélesebb köreiben. E feladatot a grafikus művészetek közül éppen a litográfia igen hivatott megoldani, hiszen a rézmetszetnél sokkal olcsóbb, és mennyiségében is fokozhatóbb technika. A vizsgálgódas második korszakában a kispénzű polgárnak sem okoz már gondot, hogy litográfiákkal díszítse szobáit. Az első korszak arcképlitográfusai közül RICHTER Antal Fülöp, SCHMID János és STRAUB Vencel neveit emeli ki a szerző, ők készítették fővárosunkban az első művészi jellegű portrékat, többnyire idegen mintaképek után. Az önálló lapokon kívül sok arcképlitográfia látott napvilágot a folyóiratokban. Mint-hogy a litográfiákat külföldről importáltuk, első kőrajzolóink, könyvnyomdászaink németek voltak; ezért olyan erős kezdetben a német hatás nálunk. Tájé és városképeket is litografáltak említett arcképlitográfusaink. Mellettük még LÁNTZ Józsefet kell említenünk, aki Gömör megye tájairól készített sorozatot.

Az 1840-es évek hazai litográfiáját BARABÁS Miklós neve fémjelzi. Ebben a korszakban jelentősen növekedik könyvnyomdánk, kőrajzolóink száma és vele párhuzamosan a vásárlóközönség, amelyet a lapok szépsége és témagazdagsága elkápráztat. Sok az esemény- és történeti ábrázolás, új a karikatúra.

A harmadik korszaknak: az 1850—1860-as évek kőrajzó tevékenységének súlya és fontossága népszerűsítő tevékenységében van, melyet festmények reprodukálásával ér el. BARABÁS Miklós mellé sok kisebb és nagyobb tehetségű kőrajzóink sorakozik fel: MARASTONI József, SZEMLÉR Mihály, hogy a jelentősebbeket említsük.

A harmadik korszak litotémáinak elszegényedése az elnyomó BACH-korszak cenzúra- és terrorintézkedéseivel függ össze. A 70-es években a fapetszet, az olajnyomat és a legkülönbözőbb fotomechanikai eljárások bevezetésével a litográfia sorvadni kezd, s csupán a századfordulókör: a modern festészettől kap új lendületet.

GERSZI a magyar litográfia művészeti fejlődését szervesen illesztette társadalmi és nemzeti mozgalmaink történeti fejlődésébe. Könyvének igen nagy értéke a második része: a katalógus, mely hazai és külföldön

készített kőrajzainknak teljességre törekvő jegyzéke: tartalmazza ezenfelül a letelepedett külföldi litográfusok hazai termékeit is. Az ismeretlen mesterek termékeit külön jegyzékben találjuk a katalógus után. Feldolgozási módszerét csak dicsérnünk lehet: tulajdonképpen a Történeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának módszerével azonos. Helyes alkalmazásának biztosítóka C. WILHELM Gizella, aki GERSZINEK a kitűnő katalógus összeállításában egyenlő értékű munkatársa.

A mű szép külsejével is méltó az Akadémiai Kiadóhoz.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Móra László: Segédkönyv az egyetemi könyvtárak hálózati munkájához. Bp. (1960), Tankönyvkiadó. 126 l. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára Módszertani Kiadványai 3.)

Egyetemeink könyvtárait manapság a szerteágazó feladatok sokasága hárul. A tudomány és a felsőoktatás — a társadalmi haladástól serkentetten — növekvő színvonala sok követelményt támaszt, és egyre újakat érlel. A szolgáltatások iránti igény sokrétűsége szembeszökő. A társadalmi gyakorlattal szerves összefonódásra hajló felsőfokú képzés könyvtáraink hagyományos kereteit feszegeti. Kutatószemlélettel, korszerű színvonalon kell segíteni az egyetemi munkát szüntelenül. Közben — a szervezeti formák elavulására ügyelve — elemző gonddal és kellő eleven-séggel kell igazodni az egyetemi élet tartalmának és formáinak változásaihoz. Különösen a reformok éveiben. A felsőoktatás könyvtárainak ma egyik el nem odázható ügye: a központi és tanszéki könyvtárak munkájának összefűzése.

E téren a Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának máris jelentősek az érdemei. Az egyetemi könyvtárhálózatok szervezése során eddig elért eredményeivel a jól szervezett könyvtárak élvonalában jár. Ismeretességünk tárgyát képező kiadványuk hitelét a gyakorlat tapasztalatai adják. A műszaki egyetemi könyvtárosok ismertetett módszereikkel a példaadás szerepét se tagadják. MÓRA László, a segédkönyv szerzője céltudatosan arra törekszik, hogy az intézeti könyvtárak kezelőin kívül általában az egyetemi és könyvtári körökkel is alaposan megismertesse a hálózati szervezet értelmét, előnyeit. Közismert, többirányú fáradozása; eddig sem mulasztotta el, hogy a könyvtári szakajtóban, a felsőoktatás folyóiratában és más kiadványokban is propagálja az egyetemi könyvtárhálózatok problematikáját, a műszaki

egyetemi könyvtárak erőfeszítéseit és elért sikereit. Mostani munkája „egyrészt a műszaki felsőoktatási hálózat továbbfejlesztéséhez, másrészt általában a hálózati munkához más egyetemeken is segítséget nyújt”. Ezzel bocsátja útjára a könyvet LADÁNYI Antal, a műszaki egyetemi könyvtár igazgatója.

A segédkönyv — célja szerint — az egyetemi könyvtárosok Szegeden tartott országos konferenciáján vázolt törekvések keretébe illik, megjelentetése időszzerű volt. Így módunkban áll kijelölni szerepét, vagyis azt, hogy sokágú tevékenységünk egyikét hivatott útmutatásaival kibontakoztatni. Előző mondatainkban rejtve ott van a kérdés: vajon adhat-e tényleges útmutatást a műszaki felsőoktatás könyvtárosainak hálózati módszere más helyeken? Vitán felül áll: adhat hasznos tapasztalatokat, sőt ösztönzéseket is. Van egy általános irány, és vannak sajátos körülmények. A szerző az első oldalakon az egyetemi könyvtárhálózatok tart szemlét, és szembetalálja magát az általános érvényűn belüli különössel. „A mi egyetemi könyvtáraink a helyi adottságok által megszabott módon és ütemben haladnak a központosítás útján.” Rövid szemlénkben nincs mód arra, hogy felfedjük: egyetemenként mások a hagyományok, mások a méretek is, nincs mód a természetudományok és társadalomtudományok közös vonásaira és különbözőségére, azok könyvtári kihatásaira rámutatni. A műszaki felsőoktatási hálózatról rövid, de mégis elemző képet kapunk. Itt mutat rá, hogy egyetemenként mások a feltételek is. „A szocialista átalakulás, az újjáépítés és a népgazdasági tervek korában a technikai tudományok bölcsői, a műszaki egyetemek különös fontosságot nyernek. A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, felhasználva a helyzeti energiákat, az elsők között kezdi meg a hálózati munka szervezését, főképp a központi katalógus megteremtését.” A könyvtári hálózatok jogi szabályozásának fejezetében összerkesztett jogszabályok jó tájékoztatást nyújthatnak a tanszéki könyvtárosoknak. A kiadvány harmadik részében közölt „Ideiglenes működési szabályzat és ügyrend a műszaki felsőoktatási könyvtárhálózat részére” adja a legtöbb segítséget a hálózati könyvtári munkában még járatlannak, és ad sok jó tapasztalatot más egyetemeknek.

Összegezve: a segédkönyv kiadása hasznos. Ösztönöz az egyetemi könyvtárhálózatok általános és különös jeleinek gondos elemzésére, jó tájékoztatást nyújt a műszaki felsőoktatás könyvtári viszonyairól,

és jószándékú segítséggül szolgál más felsőoktatási intézmények könyvtári szervezésének korszerűsítéséhez.

HAVASI ZOLTÁN

Avramescu, Aurel—Câdea, Virgil: Introducere în documentarea științifică. București, 1960, Ed. Academiei R.P.R. 519 l.

A könyvtártudományi és dokumentációs szakirodalom értékes, a szocialista országok viszonylatában úttörő munkával gyarapodott. A. AVRAMESCU és V. CÂDEA *Beezetés a tudományos dokumentációba* c. műve — a vállalkozás célját és megvalósítását tekintve — nemzetközileg is figyelemre méltó.

A 45 kiadói ív terjedelmű kézikönyv nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy kutatók, könyvtárosok, dokumentalisták számára gazdag és korszerű szakirodalom feldolgozása alapján nemzetközi érvényűvel összefoglalja a tudományos dokumentációval mint a kutatómunka egyik fontos eszközével kapcsolatos ismereteket.

A kézikönyv négy fejezetben tárgyalja anyagát:

1. *A dokumentáció szerepe és jelentősége.* (11. A dokumentáció megjelenése és az iránta növekvő igények. 111. A dokumentáció szerepe a tudományos és műszaki kutatásban. 12. A dokumentáció jelenkori szervezete. 121. A FID és egyéb nemzetközi szervezetek. 13. Fogalmak, terminológia, osztályozás. 14. Dokumentációs problémák. 141. A források volumene és változatlansága.)

2. *A dokumentáció általános forrásai.* (Ez a fejezet tárgyalja az elsőfokú és a másodfokú forrásokat, a dokumentáció és a bibliográfia viszonyát, a dokumentumgyűjtemények fajtáit, a dokumentumokat előállító intézményeket és szervezeteket, a kutató egyéni dokumentációs eszközeit stb.).

3. *A dokumentumok.* (31. A dokumentumok osztályozása és az osztályozási rendszerek — szovjet szakrendszer, kínai osztályozás, Cutter, Bliss, Colon stb. 325. Levéltári és könyvtári katalógusok. 332. Ikonográfia. 35. Audio-vizuális dokumentumok.)

4. *A dokumentáció fázisai.* (41. A hatékony tájékoztatás feltételei. 42. A dokumentáció beillesztése a kutatási tervbe. 44. Anyaggyűjtés. 45. A források tanulmányozása. 46. A dokumentáció hasznosítása.)

A négy fejezetet fejezetenkénti csoportosításban öt és félszáz tételből álló bibliográfia egészíti ki (megjegyzem, hogy a magyar forrásanyag meglehetősen gyengén szerepel), továbbá nyolc hasznos *jüggelék*,

többek között a nemzetközi dokumentációs szervezetekről, a román dokumentációs központokról és fontosabb könyvtárakról, a nemzetközi referenciás irodalomról (érthetetlen módon a folyóiratrepertóriumok közül (466. l.) hiányzik Magyarország és a *Magyar Folyóiratok Repertórium*). A referencemunkák leírását tartalmazó függelék egyébként nem tartozik a kötet erősségei közé, a válogatás itt meglehetősen ötletszerű. Annál érdekesebb a VI. függelék a *14 nyelvű könyvtári szakszótárral*, amely 143 fogalmat tartalmaz (többek között az albán nyelv is szerepel), továbbá ugyanannyi nyelven a számnevek és a „kronológiai elemek” (hónap, nap). A függelékek között szerepelnek még a dokumentációs szabványok. Jól szerkesztett tárgymutató és az ábrák és képek jegyzete fejezik be a kötetet.

A kézikönyv mellett, hogy nemzetközi forrásanyagra támaszkodik, nemzeti jellegű is, amennyiben hivatkozásaiiban, példáiban, utalásaiban, bibliográfiáiban erősen érvényesül a hazai szakirodalom. Igen gazdagon használja a szovjet szakirodalmat.

A. AVRAMESCU és V. CÂNDEA munkáját annál is inkább üdvözlőni kell, mivel a szocialista szakirodalomban első kísérlet arra, hogy egy kötet keretében kézikönyvszerűen tárgyalja a dokumentáció kérdéseit, módszerbelileg bevezessen a dokumentációs munkába, és egyben konkrét forrásismereteket is nyújtson. De a kötet mind eme és az előbbieken vázolt érdemei is arra utalnak, hogy a modern kutatás, amely szakkutatás, az általános, egyetemes bibliográfiák és dokumentációs munkák mellett nem nélkülözheti a szakbibliográfiát és szakdokumentációt. A szerzők érdeme, hogy a szocialista szakirodalom immár KIRPICSEVA általános bibliográfiái kézikönyve mellett rendelkezik egy általános dokumentációs kézikönyvvel is. Megalkotása a román szakirodalom egyik kiemelkedő eredménye.

RÓZSA GYÖRGY

Cândeă, Virgil—Leibovici, Josephine: Ghid de documentare în științele medicale. București, 1959, Editura Academiei Republicii Populare Române. 131 l.

A Román Népköztársaság Tudományos Akadémiájának Könyvtára Tudományos Tájékoztató Osztálya sorozatosan közreadja az egyes tudományágak dokumentációs útmutatóit. Ezek között jelent meg a fenti *Dokumentációs útmutató az orvostudományban* című kis kiadvány. Amint az előszóból megtudjuk, ezek a kiadványok a

pillanatnyi igények kielégítésére töreksznek, feladatuk, hogy addig tájékoztassák a kutatókat, amíg elkészül és megjelenik a valamennyi tudományágra kiterjedő *A tudományos tájékoztatás a Román Népköztársaságban* című összefoglaló kiadvány.

A kis kötet négy fejezetben csoportosítja azokat a legfontosabb adatokat, amelyekre az orvostudományi kutatóknak (és egyben a tájékoztató könyvtárosoknak is) munkájuk során szükségük lehet. Az első fejezetben a dokumentációs központokat és szolgálatokat, a könyvtárakat, a múzeumokat, a tudományos kutatóintézeteket és a felsőoktatási intézményeket ismerteti. Az orvostudományi kutatók igényeit figyelembe véve kitér azokra az általános tudományos intézményekre (Román Népköztársaság Tudományos Akadémiája, Nemzeti Könyvtár stb.) is, amelyek orvosi vonatkozásban is számításhoz jönnek. Kiemeli ezek orvosi szempontból jelentős munkásságát, gyűjteményrészlegét. A fejezetben 7 általános tudományos, 3 általános orvostudományi és 29 orvostudományi szakintézmény részletes leírása található. Az ismertetett intézmények azonban mind bukarestiek. A Tudományos Akadémia ismertetésében megemlíti a szerzők, hogy akadémiai fióké működik Kolozsvárott és Jaşiban, kutatóállomás pedig Temesvárott és Marosvásárhelyen, de pl. a kolozsvári akadémiai gyűjtemények leírására nem térnek ki.

A második fejezet az orvostudományi művek kiadásával foglalkozó 4 román kiadó és a két román könyvkereskedelmi központ működését ismerteti. A harmadik a bukaresti tanácsi kórházak címjegyzékét közli. A klinikák ugyanis — mint tudományos intézetek — az első fejezetben szerepelnek.

A negyedik fejezet bibliográfia és katalógus. Könnyen áttekinthető tagolásban felsorolja ugyanis az orvostudományi munka román és külföldi segédkönyveit, bibliográfiáit. A 473 tételt tartalmazó jegyzék az Akadémiai Könyvtár állományát dolgozza fel. A katalógus jelleget az is hangsúlyozza, hogy közli az egyes művek raktári jelzetét. A fejezet tagolása: az orvosi bibliográfia és könyvtárhasználat útmutatói, általános és szaklexikonok, a tudományos intézetek és dokumentációs szolgálatok címjegyzékai, másodfokú bibliográfiák, általános bibliográfiák, folyóiratrepertóriumok és lelőhelyjegyzékek, nemzeti bibliográfiák, disszertációk bibliográfiái, orvostudományi általános és szakágazati bibliográfiák, referálólapok. Függelékben közli a kurrens román orvosi, gyógy-szerészeti és állatorvosi folyóiratokat.

A jegyzék bizonyossága szerint a Román Akadémiai Könyvtárnak igen gondosan válogatott gyűjteménye van az orvosi bibliográfiákból, ezért haszonnal lehet forgatni a kötetet, ha egy-egy orvosi szakágazat bibliográfiáit vagy referáló lapjait keresi az ember. A hazai kiadványok mellett igen nagy számmal szerepelnek a szovjet szakbibliográfiák, amelyek közül jónéhány nálunk szinte teljesen ismeretlen. A jegyzékben elsősorban az újabb, a felszabadulás utáni időben kiadott művek találhatók, a régebbiek elsősorban „időtálló” lexikonok, szótárak. Magyar kiadvány öt szerepel a jegyzékben: *Révai nagy lexikona*, LÁNG Imre: *Orosz—magyar és magyar—orosz orvosi szótára*, TORDAY Ferenc: *Orvosi műszótára*, a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és PREISICH Kornél: *A magyar gyermekgyógyászati irodalom száz éve* című bibliográfiája. Az újabb magyar orvosi segédkönyvek közül hiányoljuk ZNAKOV-SZKY Emma: *Közegészségügyi bibliográfiáját* és az Országos Orvostudományi Könyvtár kiadványait.

DÖRNYEI SÁNDORNÉ

Árset II. Ed. Náftáli BEN-MENÁCHÉM, Jichák Ráfáel. Jerusálajim, 1960, Moszád Háráv Kuk. 448 l.

A bibliográfia kutatóit örömmel töltötte el, hogy a címben feltüntetett vállalkozás — mint anyai társa — nem maradt torzó, hanem folytatódott, azonos köntösben, azonos tipográfiával.

A benne található gazdag anyagból csupán a mi érdeklődésünket is érintő közleményekre kívánjuk ezúttal is felhívni a figyelmet mind bibliográfiai, mind hungarica vonatkozásban.

J. ROSENTHAL, a polémikus irodalom neves kutatója nagyon érdekes és használható bibliográfiát tesz közzé a zsidó irodalomnak az Egyházzal való vitaműveiről a XVIII. század végéig.

N. ÁLONY, a Héber Kéziratkutató Intézet igazgatója, aki utazásai során Magyarországon is járt, a Valladolidban található héber kéziratok jegyzékét közli.

G. KRESSEL tollából jelent meg a kötetben a héber sajtó Palesztina-értesítéseinek rendszerezése.

Természetesen a mi szempontunkból a kötetben felbukkanó hungaricumok regisztrálandók elsősorban. S. WEINGARTEN a *Magyar Zsidó Szemle (1884—1948)* indexét teszi közzé. Maga a tény mutatja, hogy milyen jelentősnek tartja a külföldi tudomány ezt a folyóiratot, hogy a magyarul nem olvasó kutatók számára legalább

a benne található témákra kívánja a figyelmet irányítani. A bibliográfia önkényes és szemelgető, az önálló tanulmányok egy kicsiny részének tárgymutatója. Kísérlet, amely azonban néhány kutatónak így is fog újat hozni, de nem kielégítő, és nem teszi szükségtelemmé egy alapos és kimerítő index-kötet közzétételét. Úgy tudjuk, hogy ilyet készítettek, de nincs kiadva.

SCHEIBER Sándor leír egy Mezőcsáton magántulajdonban felbukkant középkori illusztrált MÁCHZOR-kéziratot, a kódexről megállapítja, hogy németországi eredetű, és legkorábbi bejegyzése 1402-ből való. A német provenienciára a kommentár egy német glosszája is mutat. A jól sikerült illusztrációk a középkori héber könyvművészet értékes adalékai. A tanulmány értékét emeli a kiváló tudós nagy tárgyi tudása.

Hungarica vonatkozású még a magyar származású Náftáli BEN-MENÁCHÉM tanulmánya is, amely 11 kézirat leírását tartalmazza. Mind a Moszád Háráv Kuk birtokában található. A 7. számú ugyanannak a Sámuel DREZNITZnek munkája, akinek alkotásait SCHEIBER Sándor állította össze az *Árset I.* kötetében, és akinek két műve Magyarországon található. Habent sua fata libelli — egyik tulajdonosa ugyanaz volt, aki egyidőben birtokolta az előbb említett mezőcsáti kódexet is.

Az *Árset II.* fent nem említett tanulmányai is komoly tudományos értékkel bírnak, éppen ezért nagyon kívánatos volna, ha a szerkesztők gondolnának a héberül nem olvasó kutatókra is, és a következő kötetekben a dolgozatok idegen nyelvű kivonatát is közölnék.

DÁN RÓBERT

Wilpert, Gero: Sachwörterbuch der Literatur. 2. verb. u. erw. Aufl. Stuttgart, 1959. VIII, 701 l. (Kröners Taschenausg. 231.)

Az irodalmi lexikonok három típusa (életrajzi, tárgyszavas és bibliográfiai) között még ma is a legritkább az irodalomtudományi fogalmakat magyarázó mű. A három fajta mellé az utóbbi években — tovább fejlesztve az „Oxford Companion” hagyományát — beilleszkedett egy negyedik is — a kedvelt *Bompiani* — azzal, hogy a művek és a művek ismertté vált főhőseinek nevéből alkotta meg a címszavakat, viszont az irodalmi korszakokat és irányzatokat tanulmányokba és nem címszavakba foglalta. A tapasztalat szerint a leggyakoribb a kevert típusú lexikon; ezek hátrányos tulajdonsága az, hogy a műfajlemélet, a stilisztika, a metrika stb.

címzavai rendszeresen hiányosak, vagy nem kapják meg a címszavak végén a megfelelő bibliográfiát. A kitűnő KRÖNER-sorozatban most második kiadásban megjelent WILPERT-féle szótár tiszta típusú tárgyszavas lexikon; háromezernél több címszavával gyakran használt segédkönyve lesz a tájékoztató szolgálatnak. Cimmagyarázatai a lényegyet nyújtva, tömörek, szabatosak, nagy látókört befogók. Újszerű WILPERT kísérletében, hogy a költői műfajokat és formákat nemcsak leírja és irodalomtörténeti alapon ábrázolja, de felfedi sajátos törvényeiket a költői mondanivaló szempontjából is. A gyors információt kereső hamarosan rátalál a tárgyszóra, utalásokban nincs hiány. Ami az irodalomból vett példákat illeti, az olvasó úgy fogja találni, hogy a szerző tájékozódása az angol, francia s természetesen a német irodalom irányában terjedelmes, az olasz, spanyol, orosz irodalom irányában már kevésbé kielégítő. Elárulja ezt az egyébként gondosan kiválógotott szakirodalom is. A könyvtáros örömmel állapítja meg, hogy ez a szakirodalom az 1958. évi termést is számbaveszi. Kis terjedelmű kézikönyvnel felesleges felhozni hiányokat; 700 lapja, tömör kéthasábos szedésben, a maximálisat nyújtja. Talán egy következő kiadásba belefoglalható lesz a nemzetközi irodalmi kongresszusok — bibliográfiákban mostohán kezelt — anyaga is.

KÓHALMI BÉLA

Alexander von Humboldt in der russischen Literatur. Bibliographie von N. G. SUCHOWA. Leipzig, 1960, VEB Verlag für Buch- und Bibliothekswesen. 96 l.

A Német Demokratikus Köztársaságban folyó tudománytörténeti kutatás hosszú évek óta komoly erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy napvilágra hozza az orosz—német tudományos kapcsolatok virágkorának, a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeinek dokumentumait. Elég, ha itt olyan művekre utalunk, mint pl. KIRCHNER P.—ZIEMANN R.: *Fahrten nach Weimar*. Slawische Gäste bei Goethe (Weimar, 1958) vagy a H. H. BIELEFELDT szerkesztésében megjelent *Deutsch-Slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten* c. gyűjteményes munkára (Berlin 1956) és a jénai Friedrich Schiller egyetem által kiadott *Wissenschaftliche Zeitschrift* idevágó kiadványaira, melyek érdekesen és meggyőzően bizonyítják, hogy a szóban forgó időszakban a német és az orosz tudományos világ rendkívül komoly és termékeny kapcsolatban állt egymással.

E kapcsolatok felszínre hozatalánál alapvető szerephez jut a bibliográfia. A XVIII. század végének és főleg a XIX. század első felének egyik legsokrétűbb tudósegényisége, Alexander von HUMBOLDT a maga személyében és működésében valóságos híd jelentett az orosz—német tudományos kapcsolatok történetében. Tevékenységének és hatásának maradandó tudományos és publicisztikai-zsurnalisztikai emlékeit a bibliográfia tudja a legmeggyőzőbben a maga eszközeivel feltárni.

E szempontok felismerése jegyében jelentette meg az NDK könyvészteti szakkiadója N. G. SUCHOWA eredetileg orosz nyelven készült *Humboldt-bibliográfiáját* német nyelven is.

A jól tagolt, bőséges annotációkkal ellátott munka kiváló példáját nyújtja a hasonló publikációk hasznosságának és fontosságának.

A tanulmányszámába menő bevezetés vonzóan ismerteti HUMBOLDT általános jelentőségét és oroszországi tevékenységének tudománytörténeti súlyát a két nép kapcsolatában. A bevezetést HUMBOLDT orosz nyelven megjelent munkáinak könyvészteti felsorolása, majd orosz személyiségekhez intézett s folyóiratokban publikált leveleinek bibliográfiája követi. Ehhez csatlakozik HUMBOLDT munkái orosz nyelvű ismertetéseinek, életrajzi anyagának időrend szerinti összeállítása. A munkát a HUMBOLDT oroszországi tartózkodásával foglalkozó irodalom, valamint a jelentős orosz kortársak vele kapcsolatos visszaemlékezéseinek bibliográfiái feldolgozása zárja le, melynek végén azonban helyet kap a halála századik évfordulóján a Szovjetunióban megjelent publikációk bibliográfiája is.

Az egyes fejezeteken belül a tételek sorrendjét a kronológiai elv határozza meg, kivéve a visszaemlékezéseknél, ahol a tételek a szerzők betűrendi sorrendjében következnek egymás után. Nyomdahiba e kitűnően szerkesztett könyvben is akad, pl. a 31. és 32. tétel orosz címeit felcserélték, a 302. tétel orosz címét rosszul szedték. Vitatható az életrajzi anyag sok fejezetre bontásának módszere is. Kitűnően oldották meg a kettős (orosz—német) szedést, az orosz szavaknak és címeknek cirillbetűs közlése megfelel a tudományos igénynek. Ki kell még emelnünk a kitűnő mutatókat. Egy bibliográfia használhatóságát minden mutató meghatározza. Ebben a könyvben a következő mutatókat találjuk: a folyóiratcím rövidítések és egyben a folyóiratok jegyzéke, szerzők betűrendes mutatója és névmutató rövid életrajzzal.

Önkénytelenül felvetődik az a gondolat, hogy nem lehetne és kellene-e nekünk is bibliográfiai úton feltárnunk a régi orosz — magyar tudományos kapcsolatok egy-egy konkrét — esetleg szintén csak egyetlen kiemelkedő személyhez rögzített — fejezetét.

TARDY LAJOS

Baader, Peter: Standortbezeichnung in Bibliotheken. Köln, 1957, Greven Verl. 113 l. (Arbeiten aus dem Bibliothekar-Lehrinstitut des Landes Nordrhein-Westfalen. 13. H.)

Ez a füzet a könyvtári helyrajzi számok, ill. jelzetek azelőtt kevésbé figyelembe vett problémakörével foglalkozó monografikus feldolgozás. Összefoglalóan ismerteti a német általános tudományos könyvtárak gyakorlatát, a külföldi, elsősorban az amerikai publikációk anyagára támaszkodva.

A szerző a helyrajzi számok, ill. jelzetek (továbbiakban: jelzetek) történeti fejlődésére csak röviden utal. Megállapítja, hogy fontos szerepük és nélkülözhetetlenségük a XVIII. században kezdődött, amikor a nagy könyvtárakban lehetőtlenné vált továbbra is a könyvtáros memóriája alapján eligazodni, katalógusokra és a könyvek individuális megjelölésére lett szükség.

A dolgozat a témát négy fő csoportra osztja. Az első kérdéscsoport a jelzetek alapfunkcióival foglalkozik. „A jelzet a könyv tulajdonneve”, mondja BAADER. Rövid jelölése az egyedi könyvnek, mellőzve a hosszú címet és szerzőt, jelöli a könyv pontos helyét a raktárban, kapocs a katalógus és a valóságos könyvvállomány között. A jelzet lehet „signatura loquens”, amely a szemlélő számára érthető, pl. 4^oZ Hist. 189, vagy „signatura mystica”, számok és jelek szimbólum nélküli összekapcsolása. A jelzet tartalmazhat egyszerű bibliográfiai — formai adatokat, így kiadványtípust, formát, megjelenési vagy beszerzési évet, szerzőt, címet, kötetszámot, kiadást, példányszámot. Másrészt tartalmi adatokat, de ezek csak ott fordulhatnak elő, ahol az állományt tartalmi szempont szerint, pl. szisztematikusan állítják fel.

A harmadik problémakör a jelzetalkotással foglalkozik. Milyen legyen a jelzet? Rövid, egyszerű, egységes, flexibilis, könnyen írható, olvasható, megjegyezhető, kiejthető és mechanikai úton leírható. Ismerteti a német tudományos könyvtárakban alkalmazott jelzet-variációkat: kis- és nagybetűk, arab és római számok, valamint interpolációs jelek kombinációs lehetőségeit.

Végül a jelzet és a raktári felállítás kapcsolatából adódó eshetőségeket, a szisztematikus, mechanikus és csoportos felállításához kapcsolódó jelzeteket ismerteti.

A könyv logikusan felépített tárgyalásmódja igyekszik a német tudományos könyvtárak jelzet-erdejében utat mutatni. A szerző a téma teljességre törekvő, 169 tételből álló bibliográfiáját is közli.

L. MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA

Spinetti, Silvano G.: Bibliografia degli esuli politici sotto il fascismo. Roma, 1959, Solidarismo. 39 l.

Az olasz fasizmus terrorja elől külföldre kényszerültek legteljesebb bibliográfiája még 1938-ban látott napvilágot CANTARELLA professzor összeállításában.¹ Am ez a jegyzék csupán az ötven lap terjedelmet meghaladó munkákat gyűjtötte össze. SPINETTI e korábban megjelent bibliográfia kiegészítésével nemcsak az ötven lapnál kisebb terjedelmű anyagot és a CANTARELLA-fele bibliográfiából hiányzó terjedelmesebb munkákat vette számba, hanem mindazokat az írásokat is összegyűjtötte, amelyek a fasizmus alatt jelentek meg Itáliában az emigránsok ellen, sőt a teljesség érdekében a neofasizistáknak a politikai menekültekkel foglalkozó műveit ugyancsak bevette gyűjtésébe.

SPINETTI bibliográfiája adatszerűleg mintegy kétezer tételt tartalmaz. Idegen nyelvű első kiadás esetében a bibliográfia feltünteteti a későbbi olasz kiadás adatait is, és igyekszik megadni az idegen fordítások adatait szintén, de e tekintetben nem sikerült elérnie a kívánt teljességet. Magyar fordításoknak például semmi nyomát nem találjuk a bibliográfiában, pedig számos tételnél megemlíti SPINETTI az európai kis népek nyelvén — pl. a szlovénül, flamandul, bolgáruul, csehül stb. — megjelent fordításokat. Nem jelentett volna számottevő munkatöbbletet a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* átnézése, s akkor nem hiányoznának olyan lényeges munkák magyar fordításai a bibliográfiából, mint TOGLIATTI, Luigi LONGO, SCOCCIMARRO írásai, COLOMBI és GERMANETTO önéletrajzáé, L. RADICE — G. CARBONE alapos GRAMSCI-biográfiájáé, valamint Ignazio SILONE híres regényéé, a *Kenyér és boré*.

¹ *Books Abroad* XII. évf. 1. sz. Norman, Oklahoma, USA. Ugyanezismét megjelent 1940-ben, Frances KEENE: *Neither liberty nor bread* (New York—London, Harper and Brothers) c. munkája függelékeként. Újból közölte CANTARELLA bibliográfiáját a *Belfagor* c. olasz folyóirat 1949. 5. füzeté.

Az álnévek feloldásában több esetben szintén következetlenül járt el a szerző. TOGLIATTIRÓL és DE GASPERIRŐL megtudjuk, hogy ERCOLE, ill. DEMOFILO álnéven is publikált; Alberto MORAVIANÁL viszont, bár a ps(eudonimo)-jelzés figyelmeztet az álnév-mivoltra, a bibliográfia nem közli az író valódi nevét (PINCHERLE), s így vissza sem utal az álnévre.

Egy másik észrevételünk a bibliográfia szerkezetére vonatkozik. Ilyen jellegű összeállításban a szakrendi felosztás a legcélszerűbb. Kár, hogy a szerző nem ezt a megoldást választotta, hanem egyszerűen betűrendben közli az anyagot, s még tárgymutatóval sem látta el összeállítását. E hiányok ellenére is hasznos munkát végzett SPINETTI bibliográfiája kiadásával: lényegesen megkönnyíti az olasz nép történelme nehéz korszakának tanulmányozását. Aldo GAROSCI pedig, az olasz politikai emigráció szakértője, értékes szempontokat nyújt a bibliográfiához írt bevezetésében.

HERNÁDY FERENC

Hazai könyvtártudományi irodalom 1960 negyedik negyedében.

BAGI János—HOLCZHACKER Ferenc—ZIRCZ Péter: *Jegyzet a mellékfoglalkozású építőipari szakkönyvtárosok minimumvizsgájához.* [Kiad. az.] É. M. Építésügyi Dokumentációs Iroda Könyvtára. Bp. 1960. 94 l.

(BAK János): *A magyar könyvkiadás. 1945—1959.* Bp. 1960, Zeneműny. 381 l.

BENKŐ Lóránd: *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában.* Bp. 1960, Akad. Kiadó. 548 l., 20 t., 2 térk. Nyelvtört. források jegyzéke 501—529. l. Bibliogr. 530—533. l.

DÁNIEL György: *Könyvismeret. Csillagászat. Földtan. Földrajz.* Bp. 1960. Házi soksz. 44 l. (Országos Széchényi Könyvtár. A könyvtárosképzés füzetei. Középfok.)

A Debreceni Egyetemi Könyvtár útja a szocialista tudományos könyvtár megvalósítása felé. Debrecen, 1960, Házi soksz. 68 l. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei 22.)

DÉVAI G[ábor]: *Le manuscrit akphonétique Cod. Graec. No. 1. de la Bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois.* Bp. 1960, Akad. Kiadó. 221—254. l. (Klly. az Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

[EGOROV] JEGOROV: *Egy szatirikus folyóirat: Simplicissimus.* Bp. 1960, Akad. Kiadó. 21—36. l., 3 t. (Klly. a Filológiai Közlönyből.)

(FENYVESSINÉ GÓHÉR Anna): *Az olvasószolgálat és a könyvtár népszerűsítése.* Kecskemét, 1960. 5 l. (Kecskemét. Megyei Könyvtár. Módszertani levél 4.)

[Kaposvár.] *Megyei Könyvtár. A Kaposvári — Évkönyve. 1956—1959.* (Szerk. KELLNER Béla.) Kaposvár, 1960. 63 l.

KÓHALMI Béla: *Bibliográfia 2. r.* (Fejezetek a szakbibliográfiákról.) [Utánn.] Bp. 1960. 95 l.

Könyvtári osztályozás. 1. Az osztályozás története és elmélete. [Irta.] BABICZKY Béla. 2. jav. átd. kiad. [Kiad. az.] Fötvös Loránd Tudományegyetem Bp. 1960. 162 l.

BÉLLEY Pál—FERENCZYNÉ WENDELIN Lídia: *A magyar bibliográfiák bibliográfiája. (Bibliographia bibliographiarum Hungaricarum.) 1956—1957.* Összeáll. — — Bp. 1960, Országos Széchényi Könyvtár. 223 l.

Magyar közgazdasági művek. 1957—1959. Bibliográfia. [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete — Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára. Bp. 1960. 53 l.

(MARÓTI László—KÉPES Kálmán): *A könyvtári munka.* Bp. 1960, Mezőgazd. és Erd. Dolg. Szakszerv. 32 l.

MÓRA László: *Segédkönyv az egyetemi könyvtárak hálózati munkájához.* [Bev.]: LADÁNYI Antal. Bp. 1960, Tankönyvkiadó. 125 l. ([Budapest.] Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. Budapesti — — módszertani kiadványai 3.) Bibliogr. 114—115. l.

Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ. [Tájékoztató.] (Függelék: Az OMGK hálózatához tartozó könyvtárak állománya.) Bp. 1960, Országos Mezőgazdasági Könyvtár. 30 l.

Országos Műszaki Könyvtár. Tájékoztató az — — dokumentációs szolgáltatásairól. Bp. 1960, Házi soksz. 6 l.

Az orvostudományi folyóiratok rövidítései. [Összeáll. és kiad. az.] Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ. Bp. [1960]. 31 l.

(PÓRNÉ VÁRADI Irma—KÓHALMI Béla—TURNOSZKY Sándor): *Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus.* Bibliográfia és tanulmány. [Bev.] TISZAY Andor. Bp. 1960, Föv. Szabó Ervin Könyvtár. (Könyvtárosok kiskönyvtára 2.)

RÁSONYI László: *Stein Aurél és hagyatéka.* Bp. 1960, Akad. Kiadó. 37 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 18.)

Tandcsadó a mezőgazdasági szakkönyv-állomány hasznosítására. [Válogatott könyvjegyzék. Kiad. az.] Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ. Bp. 1960. 69 l.

(TISZAY Andor): *A szocialista és népi demokratikus országok nemzeti ünnepei. Jelenkori történelmünk, politikai, gazdasági és kulturális eredményeik irodalmának ajánló bibliográfiája.* (Szerk. — SZŐKE Tiborné anyagának felhasználásával.) Bp. 1960. 51 l. (Országos] Sz[échenyi] K[önyvtár] Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Módszertani levél.)

Útmutató a szakkatalógus készítéséhez. Bp. 1960. 12 l. (Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ-Módszertani útmutató 1.)

VASZILCSENKO V. E.: *A szovjet könyvtárügy története.* Bp. 1960, Országos Széchenyi Könyvtár. 320 l. (Külföldi könyvtári szakirodalom 2.)

Összeáll.: H. Izsó LIVIA

P Á L Y Á Z A T

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya pályázatot hirdetett nyelvtudományi, irodalmi, néprajztudományi, orientalisztikai és könyvtártudományi tanulmányok elkészítésére. A pályázati témák között található könyvtártudományi téma a következő:

A munkás- és parasztmozgalmak hatása a XX. századi magyar könyvtárügy történetére.

Első díj 3000 Ft, második díj 2000 Ft, harmadik díj 1000 Ft. A pályázaton két első, négy második és hat harmadik díj kerül kiosztásra.

A legjobb pályamunkák megjelentetéséről a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály gondoskodik.

A pályázat eredményét 1961. decemberében hirdeti ki a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály vezetősége.

A pályaműveket két példányban névvel, vagy jellegével ellátva az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályához (Bp. V. Nádor utca 7. III. 338.) 1961. november 1-ig kell benyújtani.

Kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős : Pataki Ferenc

A kézirat beérkezett 1961. I. 20. — Példányszám: 1000 — Terjedelem : 8,25 (A/5) ív

61.52826. Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető : Bernát György

TARTALOM

<i>Köhalmi Béla</i> : A bibliográfia rangemelése — New viewpoints in bibliographical literature	129
<i>S. Vincze Edít.</i> : A Népszava történetéhez (1889—1896) — Die Geschichte der Zeitung „Népszava” 1889—1896	148

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Vértesy Miklós</i> : Titkos írás egy Corvinában	167
<i>Herepei János</i> : Miképpen került el a gyulafehérvári bibliothékának egy része az 1658. évi tatár pusztítást	170
<i>Takács Béla</i> : A második sárospataki nyomda leltára 1820-ból	172
<i>Dümmerth Dezső</i> : Régi pesti könyvek és könyvtulajdonosok	175
<i>Csatkai Endre</i> : Reviczky Gyula ismeretlen verse a könyvterjesztésről	178

FIGYELŐ

<i>Barabási Rezső</i> : Első lépések a tömör raktározás hazai megvalósítása útján	180
<i>Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc</i> : A nem hagyományos dokumentumfajták kezelése és szerepe a műszaki könyvtárakban.	185
<i>Radó György</i> : A régi kéziratok jereváni kutatóintézetének gyűjteménye: a Mate-nadaran	187
<i>Kozocsa Sándor</i> : A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia kezdetől napjainkig	190
<i>Molnár Nándor</i> : Adalékok a nem szláv cirillbetűs szavak címátírásához	196
<i>Dezső László</i> : A cirillbetűs címek átírásának néhány kérdése	198
HÍREK : A moszkvai Össz-szövetségi Könyvkamara 40 éves múltja és jelenlegi tevékenysége (<i>Beck Oszkár</i>) — Nemzetközi konferencia a katalógizálásról — Bulletin codicologique — A tudományos tájékoztatás kérdéseiről (<i>K. B.</i>) — Az I. Országos Gyermekkönyvtárügyi Konferencia munkájáról (<i>Wald-apfel Eszter</i>) — Nemzetközi sajtótörténeti kollokvium (<i>D. B.</i>) — A helyi és tájirodalom kérdései a Szovjetunióban — Az UNESCO könyvtárügyi programja 1961-re és 1962-re (<i>G. I.</i>)	204

SZEMLE

Budapest szocialista fejlődése, 1945—1959 (Ism. <i>Köhalmi Béla</i>)	210
Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában (Ism. <i>Keresztúry Dezső</i>)	211
Új feladatok, új utak előtt a „Könyvtári Figyelő” (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	213
Gerszi Teréz: A magyar körrajzolás története a XIX. században (Ism. <i>D. Szemző Piroška</i>)	214
Móra László: Segédkönyv az egyetemi könyvtárak hálózati munkájához (Ism. <i>Havasi Zoltán</i>)	215
Avramescu, Aurel—Cândea, Virgil: Introducere în documentarea științifică (Ism. <i>Rózsa György</i>)	216
Cândea, Virgil—Leibovici, Josephine: Ghid de documentare în științele medicale (Ism. <i>Dörnyei Sándorné</i>)	217
Áreszt II. (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	218
Wilpert, Gero: Sachwörterbuch der Literatur (Ism. <i>Köhalmi Béla</i>)	218
Alexander von Humboldt in der russischen Literatur (Ism. <i>Tardy Lajos</i>)	219
Baader, Peter: Standortbezeichnung in Bibliotheken (Ism. <i>L. Mesterházi-Nagy Márta</i>)	220
Spinetti, Silvano: Bibliografia degli esuli politici sotto il fascismo (Ism. <i>Hernády Ferenc</i>)	220
Hazai könyvtártudományi irodalom (Összeáll. <i>H. Izsó Livia</i>)	221

Ára: 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>B. Köhalmi</i> : Nouveaux aspects dans la littérature bibliographique (Avec résumé en anglais)	129
<i>E. S. Vincze</i> : Contributions à l'histoire du quotidien „Népszava” (Avec résumé en allemand)	148

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>M. Vértesy</i> : Cryptogramme dans un manuscrit de la Bibliotheca Corvina	167
<i>J. Herepei</i> : Comment une partie de la bibliothèque de Gyulafehérvár a-t-elle échappé aux dévastations causées par les Tartares en 1658.	170
<i>B. Takács</i> : L'inventaire daté de 1820 de la deuxième imprimerie de Sárospatak	172
<i>D. Dümmerth</i> : Anciens livres et collecteurs de livres à Pest	175
<i>E. Csatkai</i> : Un poème inconnu de Gyula Reviczky sur le colportage des livres	178

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>R. Barabási</i> : Les premiers pas vers la réalisation de l'emmagasinage compact en Hongrie	180
<i>S. Balázs—F. Szabolcska</i> : Le traitement et le rôle des documents non traditionnels dans les bibliothèques techniques	185
<i>Gy. Radó</i> : Matenadaran, la collection d'anciennes manuscrits à Erevan	187
<i>S. Kozocsa</i> : La bibliographie médicale et sanitaire hongroise	190
<i>N. Molnár</i> : Contributions à la translittération des mots non slaves en caractères cyrilliques	196
<i>L. Dezső</i> : Quelques problèmes de la translittération des titres en caractères cyrilliques	198
NOUVELLES: Les quarante ans et la fonction actuelle de l'Institut central bibliographique (Knižnaja Palata) de Moscou (<i>O. Beck</i>) — Conférence internationale sur le catalogage — Bulletin codicologique — Sur les problèmes de l'information scientifique (<i>B. K.</i>) — La première Conférence nationale sur les bibliothèques d'enfants (<i>E. Waldapfel</i>) — Colloque international sur l'histoire de la presse (<i>B. D.</i>) — Les questions de la littérature locale et régionale dans l'Union Soviétique — Programme bibliothéconomique de l'Unesco pour les années 1961 et 1962 (<i>I. G.</i>)	204

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Budapest szocialista fejlődése 1945—1959 (<i>B. Köhalmi</i>)	210
Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában (<i>D. Keresztúry</i>)	211
Nouvelles tâches et nouveaux aspects de la revue „Könyvtári Figyelő” (Bulletin d'information bibliothéconomique) (<i>T. Tombor</i>)	213
Gerszi Teréz: A magyar körajzolás története a XIX. században (<i>P. D. Szemző</i>) ...	214
Móra László: Segédkönyv az egyetemi könyvtárak hálózati munkájához (<i>Z. Havasi</i>)	215
Avramescu, Aurel—Cândeia, Virgil: Introducere în documentarea științifică (<i>Gy. Rózsa</i>)	216
Cândeia, Virgil—Leibovici, Josephine: Ghid de documentare în științele medicale (<i>H. Dörnyei</i>)	217
Areset II. (<i>R. Dán</i>)	218
Wilpert, Gero: Sachwörterbuch der Literatur (<i>B. Köhalmi</i>)	219
Alexander von Humboldt in der russischen Literatur (<i>L. Tardy</i>)	219
Baader, Peter: Standortbezeichnung in Bibliotheken (<i>M. L. Mesterházi-Nagy</i>) ...	220
Spinetti, Silvano: Bibliografia degli esuli politici sotto il fascismo (<i>F. Hernády</i>) ...	220
La littérature bibliothéconomique de la Hongrie (<i>L. H. Izsó</i>)	221

